दुई शब्द

करिव ७३.५१ वर्ग कि.मी क्षेत्रफलमा फैलिएको तथा यस कालीगण्डकी गाउँपालिकाको विकास गर्न भौगोलिक दृष्टिकोणले चुनौतीपूर्ण छ तर पनि गाउँपालिकालाई समृद्ध बनाउनका लागि सम्भावित श्रोत र आधारहरू प्रशस्त मात्रामा छन्। यस कालीगण्डकी गाउँपालिकाको केन्द्र साविक विर्घा गा.वि.स. को कार्यालयमा रहेको छ भने साविकको श्रीकृष्णगण्डकी, विर्घा, आलमदेवी र चण्डीभञ्ज्याङ गा.वि.स. मिलाएर बनाइएको छ। कालीगण्डकी गाउँपालिका गठन गरिएपछि यो गाउँपालिकाको प्राथमिक तथ्याङ्क अर्थात् घरधुरी संकलन मार्फत समग्र वस्तुस्थिति झल्कने पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ।

राज्यको पुर्नःसंरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने पार्श्वचित्र तयारीले गाउँपालिकाको विकासको वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ। यस प्रकारको चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत र साधनको अधिकतम सदुपयग गरी गाउँपालिकाको समग्र विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु। यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्रायः सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भए तापनि सीमित श्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण हुन सक्दैन। यसलाई समय सन्दर्भ अनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ।

योजनाबद्ध विकासको आधारको रुपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै गर्न सहयोग पुऱ्याउने गाउँपालिकाको सम्पूर्ण परिवार, उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, वडा अध्यक्षज्यूहरु, सम्पूर्ण निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी, घर-घरमा गई घरधुरी तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबै गणकहरूलाई तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने सम्पूर्ण गाउँपालिकाबासी लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत शाखा, विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु। यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन सम्पन्न गर्ने श्री सखुवा इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा. लि., ललितपुरलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु।

अन्त्यमा गाउँपालिकाको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालीन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई उपयुक्त दिशा प्राप्त होस् भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु।

खिम वहादुर थापा
अध्यक्ष

मेरा दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि गाउँपालिकाको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ। यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । जसमा Android Apps द्वारा घरपरिवार तथ्याङ्क संकलन गरी गाउँपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट संकलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्म कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी गाउँ पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा गाउँपालिकाबासीलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएकी छु । पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा कालीगण्डकी गाउँपालिकाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६ का विविध जनसांख्यिक पक्षहरू समावेश गरिएको छ।

अन्त्यमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नु सबै वडाबाट खटिनु भएका गणकहरू, घरपरिवारको तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने गाउँपालिकाबासी, गाउँपालिकाका अध्यक्षज्यू, विभिन्न विषयगत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनु हुने सम्पूर्ण विषयगत शाखा तथा कार्यालयका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत, वडा अध्यक्षज्यूहरु, विभिन्न संघ/संस्था, वडा सचिवहरू, गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिनुहुने परामर्शदाता सखुवा इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा. लि., ललितपुरलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

साबित्रा कोइराला

उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

साविकका श्रीकृष्णगण्डकी, बिर्घा, आलमदेबी र चण्डीभञ्ज्याङ गा.वि.स. समावेश गरी जम्मा ७ वटा वडा कायम गरी मिति २०७३/११/२७ मा कालीगण्डकी गाउँपालिका गठन गरिएपछि घरधुरी तथ्याङ्क संकलन गरी प्राथमिक तथ्याङ्कका आधारमा पहिलो पार्श्वचित्र तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्न योजनाको सही छनोट, प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरूको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन र दिगोपनाको लागि सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनुसंरचित स्थानीय तहको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुनु सक्दैन् ।

वस्तुनिष्ठता र आवश्यकताको कसीमा योजनाहरू तथा कार्यायोजनाको अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीय सरकारबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन् । यसैकारण वर्तमानको हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक, जनसाङ्खिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यको आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र साधनको सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो । पार्श्वचित्रलाई सामान्य रुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो गाउँपालिकाको बहुआयामिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ । यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाउँपालिकाको सम्पूर्ण चिनारीको रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ यस मार्फत् हाम्रा सम्भावना र चुनौतीहरूलाई अवगत गर्न सकिन्छ ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू, वडा अध्यक्षज्यूहरु, निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू, विभिन्न विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडा सचिव साथीहरू, घरधुरी तथ्याङ्क संकलन गर्नुहुने गणकहरु तथा तथ्याङ्क संकलनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुहुने विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री सखुवा इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा. लि., ललितपुरलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

दिनेश ज्ञवाली

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषयसूची

खण्ड- १: भूमिका १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ उद्देश्य १

१.३ कानूनी तथा नीतिगत आधारहरू २

१.४ तयारी प्रक्रिया (Methodology) २

१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा ३

खण्ड- २: गाउँपालिकाको चिनारी (भौतिक तथा समग्र चरित्र) ४

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सिमाना तथा प्रशासनिक विभाजन ४

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना ४

२.१.२ प्रशासनिक विभाजन ५

२.३ धरातलीय अवस्था (भू-क्षेत्रको प्रकृति भिरालोपन तथा उचाइ, मोहडा) ६

२.४ भू-उपयोगको विवरण ६

२.५ माटोको बनावट ७

२.६ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण ८

२.७ जमिनको मोहडा (Aspect) १०

२.८ मुख्य प्राकृतिक सम्पदा (नदी, खोला, ताल, हिमाल, खानीखनिज, खेतीयोग्य जमिन वनजंगल, निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, जलाधार सिमसार) ११

२.९ साँस्कृतिक विशेषताहरू १२

२.१० विकासका मुख्य सम्भावनाहरू १२

२.११ गाउँपालिकाको अन्तर नगर/गाउँपालिका सम्बन्ध १४

खण्ड- ३: जनसांख्यिक विवरण १५

३.१ जनसंख्याको विवरण १५

३.२ वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण १६

३.३ उमेर समूह अनुसार जनसंख्याको विवरण १७

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण २१

३.५ हाल उमेरसमूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण २२

३.६ जातजातीको आधारमा वडागत जनसंख्याको विवरण २४

३.७ गाउँपालिकामा बोलिने भाषाको आधारमा जनसंख्याको विवरण २५

३.८ धर्म अनुसार जनसंख्याको वडागत विवरण २६

३.९ अनुपस्थित जनसंख्या २८

३.९.१ उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण २९

३.९.२ लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ३०

३.९.३ अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण ३२

३.९.४ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ३३
३.९.५ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण ३४
३.९.६ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको आधारमा विवरण ३५
३.१० व्यक्तिगत घटना दर्ता ३६
३.१०.१ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण ३६
३.१०.२ तथ्याङ्क संकलनको पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्यको मृत्यु सम्बन्धी विवरण ३७
३.१०.३ लिङ्ग र उमेर समूह अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण ३८
३.१०.४ मृतकको मृत्युदर्ता सम्बन्धी विवरण ३९
३.११ बसाइँसराइको अवस्था ४०
३.११.१ जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण ४०
खण्ड- ४: आर्थिक स्थिति तथा रोजगार ४२
४.१ मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरूको विवरण (मुख्य पेशा) ४२
४.१.२ आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण (सबै प्रकारको आम्दानी) ४२
४.१.३ ऋणको आधारमा घरपरिवारको विवरण ४३
४.१.४ ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ४४
४.१.५ ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण ४५
४.२ विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण ४६
४.३ परिवारको औषत आम्दानीको विवरण ४८
४.४ परिवारको औषत खर्चको विवरण (खर्चका मुख्य शीर्षकहरू) ५०
४.५ खाद्यान्न सुरक्षा तथा आपूर्तिको अवस्था ५३
४.६ आयात तथा निर्यातको अवस्था ५३
४.७ स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थहरू जस्तै काठ, खोटो, जडिबुटी, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्वल स्लेट, फलफूल, खाद्यान्न आदि) ५३
४.८ सुकुम्बासी जनसंख्याको विवरण ५३
४.९ बेसहारा सडक बालबालिका तथा जनसंख्याको विवरण ५४
४.१० कृषि तथा पशुपंक्षी, माछापालन तथा अन्य ५४
४.१०.१ मुख्य कृषिजन्य उत्पादनहरूको विवरण (वार्षिक उत्पादन उपलब्ध भएसम्म) ५४
४.१०.२ खेतीजोन्य जमिनको विवरण ५५
४.१०.३ खेतीयोग्य मध्य सिंचित र असिंचित जमिनको विवरण ५५
४.१०.४ बाँझो जमिनको विवरण ५५
४.१०.५ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा किरा ५५
४.१०.६ तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा ५६
४.११ पशुपालन ५६
४.११.१ घरपालुवा पशुपंक्षी पालनको आकारका आधारमा घरपरिवारको विवरण ५७

४.११.२ कृषि प्रयोजनको लागि हाल परिवारमा भएको पशुपन्छी सम्बन्धी विवरण ५८
४.११.३ पशुपंक्षीहरूको बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण ५९
४.११.४ पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण ६०
४.१२ पशु नश्ल **६१**
४.१२.१ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग तथा किरा ६१
४.१२.२ पशुपंक्षी, खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, माछा, मौरी, रेशम खेती आदि सम्बन्धी व्यावसायिक फर्महरूको विवरण ६२
४.१३ कृषि **६२**
४.१३.१ कृषियोग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण ६३
४.१३.२ कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण ६४
४.१३.३ खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण ६५
४.१३.४ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धी विवरण ६६
४.१३.५ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धी विवरण ६६
४.१३.६ कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण ६७
४.१३.७ कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ६८
४.१३.८ कृषिजन्य बाली बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ७०
४.१४ बाली पात्रो **७१**
४.१५ कृषि बजारीकरण **७२**
४.१५.१ कृषि सहकारी संस्थाको विवरण/कृषि समूहको विवरण ७३
४.१५.२ कृषि उपज संकलन केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण ७४
४.१५.३ चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण ७४
४.१५.४ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ७५
४.१५.५ कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाहरूको विवरण ७६
४.१५.६ कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको विवरण ७६
४.१६ पर्यटन विकास **७६**
४.१६.१ मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण (धार्मिक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक) ७७
४.१६.२ पर्यटकिय पूर्वाधारहरूको विवरण ७९
४.१७ उद्योग व्यापार तथा बैङ्किङ **७९**
४.१७.१ हाल संचालित समग्र उद्योगहरूको विवरण ७९
४.१७.२ मुख्य व्यापारको विवरण (किराना थोक, आयात, निर्यात) ८०
४.१७.३ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण ८०
४.१७.४ मुख्य बजार तथा व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण ८०
४.१७.५ क्रमिक विकास भइरहेका बस्तीहरूको विवरण ८१

४.१७.६ सहकारी संस्थाहरूको विवरण ८१
४.१७.७ बैङ्कहरूको विवरण ८२
४.१७.८ बैंक खाता भएका घरपरिवारको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण ८२

खण्ड- ५: सामाजिक अवस्था ८४

५.१ शिक्षा तथा मानव संशाधन ८४

जनता आधारभूत विद्यालय, वडा नं. ४ ८५
५.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूको विवरण (मदरशा, गुम्बा समेत) ८५
५.१.२ शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण डट
५.१.३ पाँच वर्ष माथिको जनसंख्याको समग्र साक्षरता/निरक्षरता विवरण (महिला/पुरुष दुबै) ८७
५.१.४ १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिति ८८
५.१.५ ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण ८९
५.१.६ ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण ९०
५.१.७ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसंख्यामा औपचारिक/अनौपचारिक तालिम सम्बन्धी वडागत विवरण ९१
५.१.८ तालिमको अवधिको आधारमा विवरण ९४

५.२ अपाङ्गता सम्बन्धी विवरण ९४

५.३ विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण ९६

५.४ स्वास्थ्य क्षेत्रको अवस्था ९६

५.४.१ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ९७
५.४.२ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थानसम्बन्धी विवरण ९८
५.४.३ १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान दिए/नदिएको विवरण ९९
५.४.४ परिवार नियोजन १००
५.४.५ खोपको विवरण १००
५.४.६ ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण १०१
५.४.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम १०२
५.४.८ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर १०२
५.४.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण १०३
५.४.१० जन्मदाको बखत शिशुको तौल सम्बन्धी विवरण १०४
५.४.११ १० वर्षभन्दा माथिका जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण १०५
५.४.१२ पहिलो बच्चा जन्मदिंदा महिलाको उमेरको विवरण १०६
५.४.१३ मुख्य रोगहरूको विवरण १०७
५.४.१४ मृत्युका मुख्य कारणहरूको विवरण १०७
५.४.१५ दीर्घ रोगको प्रकार अनुसार दीर्घ रोगीको विवरण १०८

५.४.१६ २०७५/०७६ मा गाउँपालिकामा देखा परेका १५ प्रमुख रोगहरूको विवरण११०
५.५ महिला बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण ११०
५.५.१ बाल क्लबहरूको विवरण ११०
५.६ खेलकुद तथा मनोरञ्जन ११२
५.६.१ रंगशाला, खेलमैदान, व्यायामशाला सम्बन्धी विवरण ११२
५.६.२ पार्क तथा पिकनिक स्थल सम्बन्धी विवरण ११३
५.७ शान्ति सुरक्षाको विवरण ११३
खण्ड- ६: जलवायु, वन तथा वातावरण ११५
६.१ जलवायु ११५
६.१.१ जलवायुको समग्र विवरण ११५
६.१.२ जलवायुको परिवर्तनका असरहरू ११६
६.१.३ जलवायुको परिवर्तनका असरहरू सामना गर्ने कार्यक्रमहरू ११६
६.२ वन क्षेत्रको अवस्था तथा जैविक विविधता ११६
६.२.१ गाउँपालिकामा पाईने प्रमुख वनस्पति र वन्यजन्तुहरूको विवरण ११६
६.२.२ प्रमुख वनस्पतिहरूको विवरण (काष्ठ तथा गैह्र काष्ठ) जडिबुटी छुट्याएर ११६
६.२.३ प्रमुख वन्यजन्तुहरूको विवरण ११७
६.२.४ प्रमुख चराचुरुङ्गीहरूको विवरण ११७
६.२.५ वनका प्रकारहरू वर्गीकरण सहित सबैको विवरण (सामुदायिक, राष्ट्रिय, निजी, धार्मिक आदि) ११८
६.२.६ सामुदायिक वन ११९
६.२.७ कबुलियति वनको विवरण १२२
६.२.८ वन पैदावार सम्बन्धी विवरण (निकासी भएमा) १२२
६.२.९ राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र आदि १२२
६.३ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र १२२
६.३.१ प्रमुख नदी तथा खोलाहरू १२३
६.४ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र १२३
६.४.१ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण १२४
खण्ड- ७: भौतिक विकास १२५
७.१ खानेपानी तथा सरसफाई १२५
७.१.१ खानेपानीको श्रोतको आधारमा (घरधुरी तथ्याङ्क) १२६
७.१.२ खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण १२७
७.१.३ खानेपानी शुद्धताको आधारमा परिवारको विवरण १२८
७.२ शौचालय १२९
७.२.१ घरधुरीको शौचालय प्रयोगको अवस्था (प्रकारको आधारमा) १३०
७.२.२ फोहर व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी विवरण (मुख्य बजार क्षेत्र साथै सर्वत्र) १३१
७.२.३ ढल निकासको अवस्था, ल्याण्डफिल साइटको अवस्था १३२
७.२.४ सडक नालाहरूको अवस्था १३३

७.३ यातायात पूर्वाधार १३३

७.३.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था १३३

७.३.२ सवारीका प्रकारहरू १३७

७.३.३ प्रमुख सार्वजनिक यातायातका रुटहरू (बस सेवा तथा ढुवानी सेवा) १३७

७.३.४ गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय १३८

७.३.५ वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय १३९

७.३.६ बसपार्क सम्बन्धी विवरण १४०

७.३.७ वैकल्पिक यातायात सेवा १४०

७.४ विद्युत तथा उर्जा १४०

७.४.१ खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण १४२

७.४.२ विद्युतिकरणको अवस्था १४३

७.४.३ बत्ती बाल्न प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण १४३

७.४.४ बैकल्पिक उर्जाका श्रोतहरूको विवरण १४४

७.५ रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल, हुलाक तथा कुरियर सेवा सम्बन्धी तथ्याङ्क विवरण १४४

७.५.१ परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण १४५

७.६ आवास तथा सार्वजनिक भवनहरू १४६

७.६.१ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण १४६

७.६.२ परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण १४७

७.६.३ कच्ची, पक्की, अर्धपक्की घरको प्रकारको आधारमा घरधुरीको विवरण १४८

७.६.७ परिवारले प्रयोग गरेको कोठाको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण१५०

७.६.८ घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धी विवरण १५१

७.६.९ कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण १५२

७.६.१० सामुदायिक भवनहरू तथा सभाहल सम्बन्धी विवरण १५२

७.६.११ गाउँपालिका तथा अन्य सरकारी भवनहरूको विवरण १५३

७.६.१२ पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरूको विवरण १५३

७.६.१३ पशुबधशालाहरूको विवरण १५५

७.६.१४ शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण १५५

खण्ड- ८: विविध १५६

८.१ कालीगण्डकी गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू को विवरण १५६

८.२ कालीगण्डकी गाउँपालिकामा कार्यरत कर्मचारीको विवरण १५७

तालिका सूची

तालिका नं. १ : कालीगण्डकी गाउँपालिकाको वडा विभाजन ५
तालिका नं. २ : गाउँपालिकाको भू-उपयोग सम्बन्धी विवरण ६
तालिका नं. ३ : गाउँपालिकाको भिरालोपनको विवरण १०
तालिका नं. ४ : जमिनको मोहडाको विवरण ११
तालिका नं. ५ : जनसंख्याको विवरण १५
तालिका नं. ६ : वडागत अनुपस्थित सहितको जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण १६
तालिका नं. ७ : वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण १६
तालिका नं. ८ : उमेर समूह अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण १७
तालिका नं. ९ : उमेर र लिङ्गअनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण १९
तालिका नं. १० : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको विवरण २१
तालिका नं. ११ : हाल उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण २२
तालिका नं. १२ : जातजातीको आधारमा वडागत जनसंख्याको विवरण २४
तालिका नं. १३ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण २५
तालिका नं. १४ : धर्म अनुसार जनसंख्याको वडागत विवरण २७
तालिका नं. १५ : गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण २८
तालिका नं. १६ : उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण २९
तालिका नं. १७ : लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ३०
तालिका नं. १८ : अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण ३२
तालिका नं. १९ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ३३
तालिका नं. २० : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ३३
तालिका नं. २१ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण ३४
तालिका नं. २२ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको विवरण ३५
तालिका नं. २३ : पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण ३६
तालिका नं. २४ : पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्य मृत्यु सम्बन्धी विवरण ३७
तालिका नं. २५ : लिङ्ग र उमेर अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण ३८
तालिका नं. २६ : मृत्यु दर्ता गराउने घरपरिवार ३९
तालिका नं. २७ : जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण ४०
तालिका नं. २८ : आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण ४२
तालिका नं. २९ : ऋण भएका घरपरिवारको विवरण द्धघ
तालिका नं. ३० : ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ४४
तालिका नं. ३१ : ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण ४५
तालिका नं. ३२ : विप्रेशणबाट आएको रकम खर्च हुने स्थान सम्बन्धी विवरण ४६
तालिका नं. ३३ : वार्षिक आम्दानीको विवरण ४९
तालिका नं. ३४ : वार्षिक औषत खर्चका आधारमा परिवारको विवरण ५१

तालिका नं. ३५ : प्रमुख कृषि बाली सम्बन्धी विवरण ५४
तालिका नं. ३६ : खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण ५६
तालिका नं. ३७ : तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा ५६
तालिका नं. ३८ : घरपालुवा पशुपंक्षीपालनको आकारका आधारमा घर परिवारको विवरण ५७
तालिका नं. ३९ : विभिन्न पशुपंक्षी पाल्ने कृषकहरूका आधारमा घरपरिवारको विवरण ५८
तालिका नं. ४० : पशुपंक्षीहरूको विक्रिका आधारमा घर परिवारको विवरण (गत १२ महिनामा) ५९
तालिका नं. ४१ : पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण ६०
तालिका नं. ४२ : कृषि योग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण ६३
तालिका नं. ४३ : कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण ६४
तालिका नं. ४४ : खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण ६५
तालिका नं. ४५ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धी विवरण ६६
तालिका नं. ४६ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धी विवरण ६६
तालिका नं. ४७ : कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण ६७
तालिका नं. ४८ : कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ६८
तालिका नं. ४९ : कृषिजन्य बाली विक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ७०
तालिका नं. ५० : बाली पात्रो ७१
तालिका नं. ५१ : गाउँपालिकामा रहेका कृषि फार्मको विवरण ७२
तालिका नं. ५२ : कृषक समूहहरूको विवरण ७४
तालिका नं. ५३ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ७५
तालिका नं. ५४ : पर्यटकीय स्थलहरुको विवरण (धार्मिक/ऐतिहासिक/पुरातात्विक) ७७
तालिका नं. ५५ : गाउँपालिकामा संचालन भएका उद्योगको विवरण ७९
तालिका नं. ५६ : वडाअनुसार मुख्य वस्तीहरू तथा बजार केन्द्रको विवरण ८१
तालिका नं. ५७ : बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाम ड्द्द
तालिका नं. ५८ : परिवारको सदस्यको बैंक खाता भएको आधारमा घर परिवारको विवरण ८२
तालिका नं. ५९ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ८५
तालिका नं. ६० : शैक्षिक सत्र २०७५ अनुसार शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण ८६
तालिका नं. ६१ : शैक्षिक सत्र २०७६ अनुसार कक्षागत रुपमा विद्यार्थी संख्याको विवरण ८७
तालिका नं. ६२ : ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका जनसंख्याको वडागत साक्षरताको विवरण ८७
तालिका नं. ६३ : ५ वा सो भन्दा माथिका साक्षर जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको तह अनुसार विवरण ८८
तालिका नं. ६४ : ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण ८९
तालिका नं. ६५ : ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण ९०
तालिका नं. ६६ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसंख्यामा औपचारिक/अनौपचारिक तालिम सम्बन्धी वडागत विवरण ९१
तालिका नं. ६७ : औपचारिक तालिमको विषयको आधारमा वडागत विवरण ९२
तालिका नं. ६८ : तालिम अवधिको आधारमा विवरण ९४
तालिका नं. ६९ : अपाङ्गताको किसिम अनुसार जनसंख्या विवरण ९५

तालिका नं. ७० : गाउँपालिकामा रहेको स्वास्थ्य संस्थाको विवरण ९७
तालिका नं. ७१ : सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ९७
तालिका नं. ७२ : सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थान सम्बन्धी विवरण ९८
तालिका नं. ७३ : १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान दिए/नदिएको विवरण ९९
तालिका नं. ७४ : परिवार नियोजनको विववरण १००
तालिका नं. ७५ : खोप सम्बन्धी विवरण १०१
तालिका नं. ७६ : ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण १०१
तालिका नं. ७७ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण १०३
तालिका नं. ७८ : विगत १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा वडागत विवरण १०४
तालिका नं. ७९ : १० वर्षभन्दा माथिका जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण १०५
तालिका नं. ८० : १५-४९ उमेरसमूहका विवाहित महिलाहरूको पहिलो बच्चा जन्मिदाको उमेरसम्बन्धी विवरण १०७
तालिका नं. ८१ : मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या विवरण १०७
तालिका नं. ८२ : दीर्घरोग रोगको प्रकार अनुसार जनसंख्याको विवरण १०९
तालिका नं. ८३ : दीर्घरोग रोगको भएको अवधिको आधार जनसंख्याको विवरण ११०
तालिका नं. ८४ : गाउँपालिकामा देखापर्ने प्रमुख रोग तथा स्वास्थ्य समस्याको विवरण ११०
तालिका नं. ८५ : गाउँपालिकामा रहेका यूवा क्लवको विवरण १११
तालिका नं. ८६ : रंगशाला, खेल मैदान, व्यायामशाला, पौडी पोखरी सम्बन्धी विवरण ११२
तालिका नं. ८७ : गाउँपालिकामा रहेका सुरक्षा निकायको विवरण ११४
तालिका नं. ८८ : वन्यजन्तु तथा पशुपंक्षी ११७
तालिका नं. ८९ : सामुदायिक वनहरूको विवरण १२१
तालिका नं. ९० : कालीगण्डकी गाँउपालिकामा भएका नदीनालाहरूको विवरण १२३
तालिका नं. ९१ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण १२४
तालिका नं. ९२ : गाउँपालिकामा रहेका खानेपानी आयोजनाहरूको विवरण १२५
तालिका नं. ९३ : खानेपानीको मुख्य श्रोतको आधारमा घरपरिवारको विवरण १२६
तालिका नं. ९४ : खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण १२७
तालिका नं. ९५ : खानेपानीको शुद्धताको आधारमा परिवारको विवण १२८
तालिका नं. ९६ : गाउँपालिकामा रहेका शौचालयको विवरण १२९
तालिका नं. ९७ : परिवारले प्रयोग गर्ने चर्पीको प्रकारका आधारमा परिवारको विवरण १३०
तालिका नं. ९८ : फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने स्थानको आधार विवरण १३१
तालिका नं. ९९ : गाउँपालिकामा रहेका सडक संजालको नाम १३४
स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६ १३५
तालिका नं. १०० : गाउँपालिकामा रहेका पुलपुलेसा सम्बन्धी विवरण १३५
स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६ १३६
तालिका नं. १०१ : सडक सुविधा पहुचको प्रकारको आधारमा वडागत घरपरिवारको विवरण १३६
तालिका नं. १०२ : यातायात रुटको विवरण १३८
तालिका नं. १०३ : टाढाको वस्तीबाट सम्बन्धित वडा केन्द्र सम्म लाग्ने अनुमानित समय १३९

तालिका नं. १०४ : वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने समय १४०
तालिका नं. १०५ : खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण १४२
तालिका नं. १०६ : दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण १४३
तालिका नं. १०७ : गाउँपालिकामा रहेका सञ्चारको विवरण १४४
तालिका नं. १०८ : परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण १४५
तालिका नं. १०९ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको वर्गीकरण १४६
तालिका नं. ११० : परिवार बसोबास गरिरहेको घर रहेको जग्गाको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण १४७
तालिका नं. १११ : घरको किसिमको आधारमा घरपरिवार विवरण १४८
तालिका नं. ११२ : परिवारले प्रयोग गरेको कोठाको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण १५०
तालिका नं. ११३ : घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्व सम्बन्धी विवरण १५१
तालिका नं. ११४ : कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण १५२
तालिका नं. ११५ : सरकारी तथा सामुदायिक भवनहरूको विवरण १५३
तालिका नं. ११६ : सार्वजनिक पाटीपौवा तथा चौताराहरूको विवरण १५४
तालिका नं. ११७ : शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण १५५

खण्ड- १: भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाली जनताको बलिदानपूर्ण लामो संघर्षपछि नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्था कायम भएको छ । विश्वभर विभिन्न देशहरूमा सफल अभ्यासमा आएको यो व्यवस्था नेपालमा नौलो भएकाले यसमा अभ्यस्त हुन केही समय अझै अवश्य लाग्ने देखिन्छ । संघीय शासन प्रणालीको सबल पक्ष भनेको जनता केन्द्रित शासन हो । नेपालको संघिय प्रणाली अर्न्तगत राज्यको संरचनालाई तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । संघमा संघीय सरकार, प्रदेशस्तरमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहहरुमा स्थानीय सरकार रहने संवैधानिक प्रवधान अनुरुप जराधार तहको शासकीय अभ्यास स्थानीय सरकार निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि अनुसूचीहरुमा विभिन्न अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको अनुसूची ८ को क्र.सं. ६ मा स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन सम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय सरकारलाई भएको उल्लेख छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (२) को च मा माथि उल्लेखित विषयलाई थप विस्तार गरिएको छ ।

साथै नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार पारेको गाउँ/नगर वस्तुगत विवरण तयारी कार्यविधि, २०७५ अनुरुप स्थानीय स्तरका विकासको योजना निर्माण, नीति निर्माण तथा स्थानीय सूचनाको प्रमुख श्रोतको रुपमा रहने यो वस्तुगत विवरणले गाउँपालिकालाई विकास र समृद्धिको समुचित दिशातर्फ उन्मुख हुन सहयोग गर्ने विश्वासका साथ यो प्रतिवेदन तयार भएको छ ।

१.२ उद्देश्य

पार्श्वचित्र निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेकै गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत अवस्थाको जानकारीहरूलाई सु-व्यवस्थित ढङ्गले अभिलेखिकरण गर्ने र ती तथ्याङ्क एवं सूचनाहरूलाई अध्यावधिक गर्दै सरोकारवालाहरूलाई सूचना उपलब्ध गराउनु हो । यस बाहेक पार्श्वचित्रका अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क) गाउँपालिकाको समग्र भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक पक्ष, सामाजिक पक्ष, प्राकृतिक सम्पदा तथा विपद् व्यवस्थापन सम्बद्ध पक्षहरूको सूचना तथा तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्ने ।

ख) गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह तथा संस्थागत संयन्त्रहरू बारेका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार गर्ने ।

ग) गाउँपालिकाका सबल पक्षहरू, दुर्बल पक्षहरू, अवसरहरू चुनौती तथा संभावनाको विश्लेषण गर्ने ।

घ) गाउँपालिकाको विभिन्न विषयगत आधार नक्सा तयार गर्ने ।

ङ) गाउँपालिकाको समग्र जनसांख्यिक, आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने ।

च) प्राप्त सूचनाहरूको वर्गीकरण गरी सुव्यवस्थित र सरल ढंगले सर्वसाधारणले बुझ्न सक्ने गरी विभिन्न खण्डमा विभाजन गरी प्रस्तुत गर्ने ।

छ) माथि उल्लेखित सम्पूर्ण विषयसँग सम्बन्धित एकमुष्ट तथ्याङ्कीय आधार तयार पार्ने ।

१.३ कानूनी तथा नीतिगत आधारहरू

पृष्ठभूमिमा उल्लेख भएजस्तै गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण तयारीका निम्न आधारहरू रहेका छन् ।

(क) वैधानिक आधार

नेपालको संविधानको अनुसूची ८ लाई व्याख्या गर्न बनेको स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार गरी अध्यावधिक गर्ने अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई नै प्रदान गरेकोले नगरपालिकालाई पार्श्वचित्र तयार पार्ने आधार प्राप्त भएको छ ।

(ख) नीतिगत आधारहरू

नीतिगत आधारहरू अर्न्तगत नेपाल सरकारले तयार पारेको आवधिक योजनाहरु, नीतिहरू, प्रादेशिक नीतिहरू र यी नीतिहरूका तयार भएका स्थानीय तहका नीतिहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने पूर्वशर्तकारुपमा आवश्यक तथ्याङ्कहरूको अनिवार्यता हुने भएकाले गाउँपालिकाको समग्र सूचनाहरू तयार पानुपर्ने नीतिगत आवश्यकता रहेको र सूचना व्यवस्थापनको नीतिगत व्यवस्था समेत रहेकाले सोका लागि यो वस्तुगत विवरण तयार पारिएको हो ।

(ग) स्थानीय आवश्यकता

स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न तथा स्थानीय आश्यकताहरूको पहिचान गर्न वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय आवश्यकताहरूको पहिचान पश्चात विकास निर्माण नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गर्न सकिन्छ । तसर्थ समग्र विकास प्रक्रियालाई अगाडी बढाउँदै स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको सँगालोको ट्डकारो आवश्यकता रहने हुँदा यो नै वस्तुगत विवरण तयारीको अर्को महत्वपूर्ण आधार हो ।

(घ) अन्य आधारहरू

यी बाहेक नेपालले पक्ष राष्ट्र भई हस्ताक्षर गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न समेत वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न जलवायु परिवर्तनका असरहरू न्यूनिकरण गर्न, मानव अधिकारको सुनिश्चितता गर्न, पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी दिगो विकास गर्न तथ्यपरक सूचनाहरूको आवश्यकता पर्ने भएकाले यी आवश्यकताका आधारमा यो विवरण तयार पारिएको हो ।

१.४ तयारी प्रक्रिया (Methodology)

यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्रको तयारी गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरू निम्नानुसार छन् –

- ✓ विशिष्टीकृत प्रश्नावली निर्माण गरी Android App द्वारा प्रत्येक घरपरिवारको जनसांख्यिक, आर्थिक, सामाजिक र भौतिक पक्षहरूको विवरण प्राप्त गर्न गणकहरू परिचालन गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको ।
- ✓ यसमा गाउँपालिकाको विभिन्न विषयगत शाखा, विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ ।
- ✓ सबैवडाका अध्यक्ष तथा अन्य पदाधिकारीसँग प्रत्यक्ष अन्तरर्वाता विधि प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको ।

- ✓ घरधुरी तथ्याङ्क २०७६, र अन्य विभिन्न सर्वेक्षण आदिका नतिजाहरू समावेश गरिएको छ ।
- ✓ यस अध्ययन प्रतिवेदनमा तथ्याङ्कको विश्लेषणका क्रममा विभिन्न तालिकाहरू, चित्रहरू तथा नक्साको प्रयोग गरी वर्णनात्मक तथा तुलनात्मक रुपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक (Primary) तथा द्वित्तीय (Secondary) स्रोतबाट सूचना संकलन पद्धती उपयोग गरिएको छ । भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरूसँग सम्बन्धित प्राथमिक तथ्याङ्कहरू, डिजिटल तथ्याङ्क (GIS Data), स्थलस्वरुप नक्सा, हवाई नक्सा, नापी नक्सा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरवार्ता जस्ता स्रोत एवं विधिहरुको यथासम्भव उपयोग गरिएको छ । यसका साथै गाउँपालिकास्थित विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, वुद्धिजीविहरू, उपलब्ध प्रतिष्ठित् व्यक्तित्वहरूसँग छलफल एवं अन्तर्वार्ता गरी गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिइएको छ । गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू नगरपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिकास्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययनबाट संकलन गरिएको छ ।

१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले निर्धारण गरेबमोजिम गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाइएको छ । गाउँपालिकाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरू, सम्बन्धित गाउँपालिका आदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । पार्श्वचित्रको अवधारणाअनुसार यसले गाउँपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रुपमा प्रस्तुत गर्दछ । अध्ययनलाई यथाशक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास स्वरुप प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई यथासम्भव रुपमा परिक्षण गरिएको छ । तथापि स्रोत, साधन तथा सूचना व्यवस्थापनका सीमितताका कारण अपेक्षित सम्पूर्ण सूचनाहरु प्राप्त हुन सकेको छैन ।

खण्ड- २: गाउँपालिकाको चिनारी (भौतिक तथा समग्र चरित्र)

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सिमाना तथा प्रशासनिक विभाजन

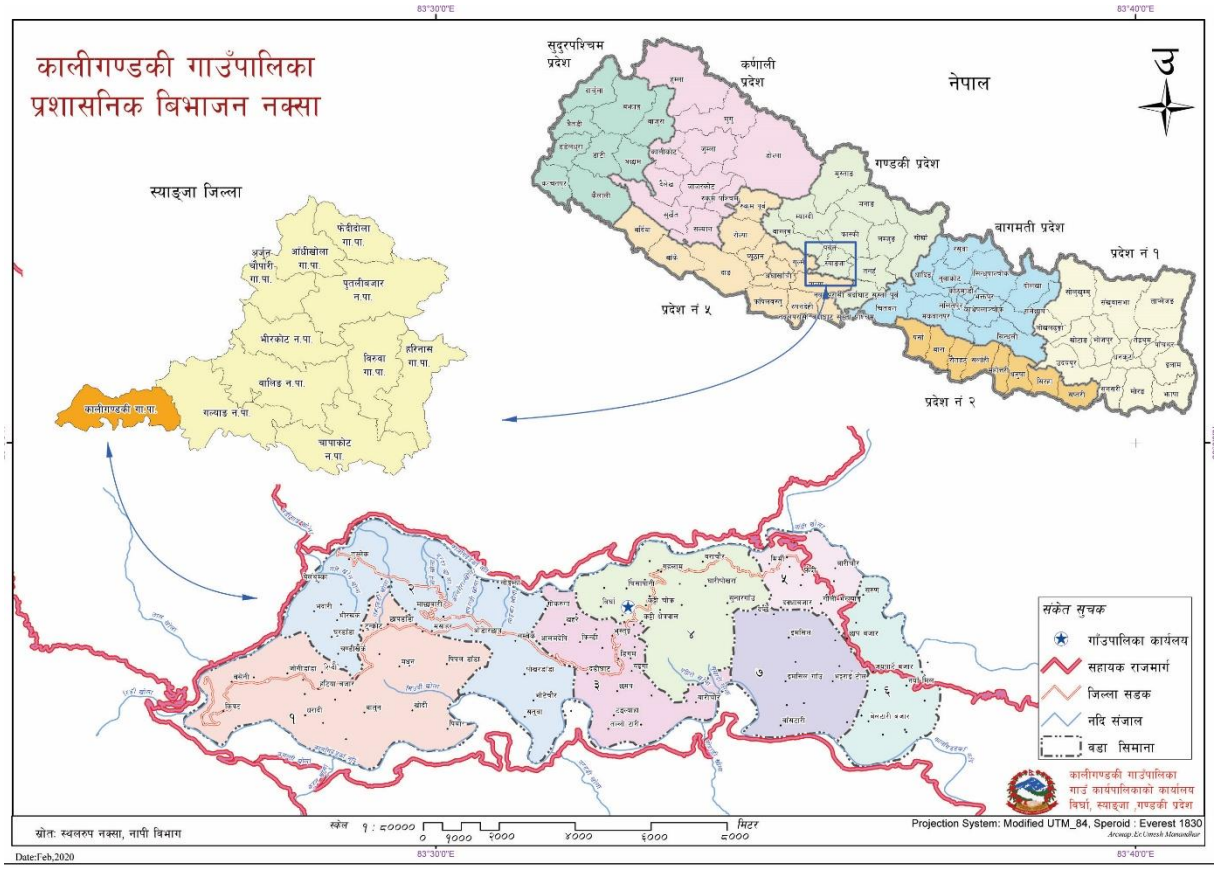

नक्सा नं. १ : गाउँपालिकाको प्रशासनिक विभाजनको नक्सा

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना

नेपालको पछिल्लो प्रशासनिक विभाजन अनुसार कालीगण्डकी गाउँपालिका गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत स्याङ्जा जिल्लाका १० स्थानीय तहहरु मध्ये एक पर्दछ । कालीगण्डकी गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले ८३°२६'२१.०४" देखि ८३°३७'१२.१४" पूर्वी देशान्तर र २७°५५'२१.६०" देखि २७°५८'४६.९९" उत्तरी अक्षांश सम्म फैलिएर प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित होचो भू-भागदेखि मध्य पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित छ । यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ३६६ मिटरदेखि १६४५ मिटरको उचाईमा रहेको छ । ७३.५० वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस कालीगण्डकी गाउँपालिकाको पूर्वतर्फ गल्याङ नगरपालिका, पश्चिममातर्फ पाल्पा जिल्लाको तानसेन नगरपालिका, उत्तरतर्फ गल्याङ नगरपालिका, गुल्मी जिल्लाको कालीगण्डकी तथा सत्यवती गाउँपालिका र दक्षिणतर्फ बगनासकाली गाउँपालिका तथा तानसेन नगरपालिका रहेका छन् । पहाडी क्षेत्रमा पर्ने गाउँपालिकाको केही भागमा खेतीयोग्य उर्वर जमिनले ओगटेको भए पनि अधिकांश भाग पहाडले ओगटेको छ । जल, जंगल, जमिन, जनावर र जडिबुटिको कमि नभएको यस गाउँपालिकामा सानाठूला गरी धेरै खोला र खोल्साहरु रहेका छन् ।

२.१.२ प्रशासनिक विभाजन

तत्कालिन संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार गरेको नमुना बमोजिम गठित गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सिमाना निर्धारण आयोगले मिति २०७३ पुस २२ मा पेश गरेको प्रतिवेदन अनुसार तत्कालीन संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारले मिति २०७३/११/२२ मा देहायबमोजिम साविकका श्रीकृष्णगण्डकी, विर्घा, आलमदेवी र चन्डिभन्ज्याङ गा.वि.स. समावेश गरी ७ वटा वडाहरू कायम गरी यो गाउँपालिकाको वर्तमान स्वरुप निर्माण गरिएको हो । हाल कालीगण्डकी गाउँपालिकाको संरचना यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका नं. १ : कालीगण्डकी गाउँपालिकाको वडा विभाजन

हाल कायम गरिएका वडा नं.	समावेश भएका सविक गा.वि.स. तथा वडा नं.	क्षेत्रफल
१	चन्डिभञ्ज्याङ (२-९), आलमदेवी (९)	१७.४४
२	चन्डिभञ्ज्याङ (१), आलमदेवी (१-५,८)	१६.२८
३	आलमदेवी (६,७), विर्घाअर्चले (७-९)	८.९४
४	विर्घाअर्चले (१-६)	१०.८१
५	श्रीकृष्णगण्डकी (१-४)	४.३८
६	श्रीकृष्णगण्डकी (५-७)	६.९२
७	श्रीकृष्णगण्डकी (८,९)	८.७६

स्रोत : गाँउ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

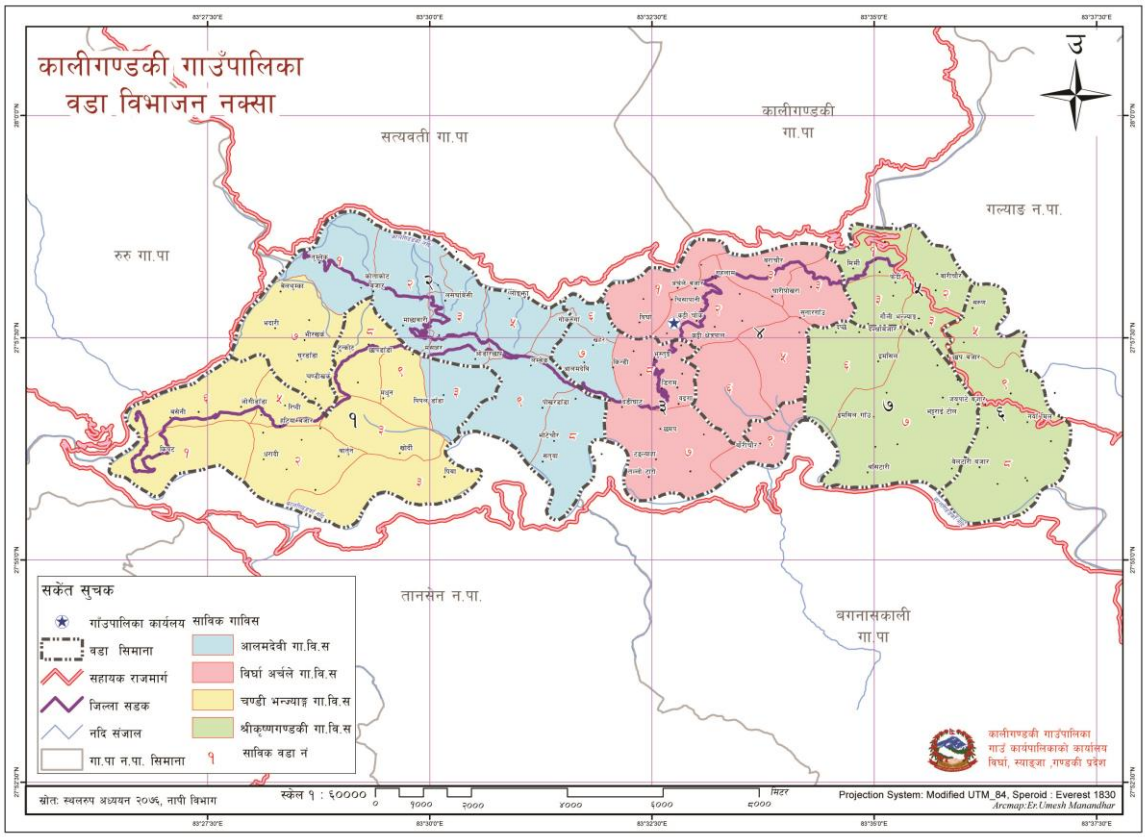

नक्सा नं. २ : गाउँपालिकाको वडा विभाजन

२.३ धरातलीय अवस्था (भू-क्षेत्रको प्रकृति भिरालोपन तथा उचाइ, मोहडा)

गाउँपालिकाको भौतिक अवस्थाको विवरण तयार पार्दा यहाँको धरातलीय अवस्थाका बारेमा उल्लेख गर्नु अनिवार्य हुन्छ । क्षेत्रफलका हिसाबले सानो भएता पनि नेपाल धरातलीय विविधताका हिसाबले विश्वमै सम्पन्न मानिन्छ । विशेषतः भौगलिक प्रक्रियाका दौरान पछिल्लो समयमा निर्माण भएको महालङ्गुर हिमश्रृङ्खला निर्माण हुँदा तिब्बतियन भू-खण्ड र भारतीय उपहाद्विपको एक आपसमा टकराव हुँदा यी दुई भू-खण्डका बीचमा रहेको टेथिस सागरको अस्तित्व समाप्त भई उच्च हिमालय पर्वत, मध्यम महाभारत पर्वत श्रृङ्खला तथा होचा चुरे पर्वत श्रृङ्खला र सबैभन्दा दक्षिण भेगमा फैलिएको विशाल गंगाको मैदानको अंशको रुपमा रहेको तराई भू-भाग मिलेर समग्र देशको भू-सतह निर्माण भएको छ । यी आधारभूत भू-धरातलको वस्तुगत चरित्रहरू मध्ये एक वा अर्को प्रकारको भू-धरातलको प्रधानता हाम्रा गाउँपालिका वा नगरपालिकामा रहेको पाईन्छ ।

भू-धरातलीय स्वरुपले विकास निर्माणमा अहम् भूमिका खेल्दछ । भू-धरातलको विवरण अन्तर्गत विशेषत : भिरालोपन, मोहडा, उचाई, भू-आवरण, माटोको बनावट जस्ता आधारभूत पक्षहरू पर्दछन् ।

कालीगण्डकी गाउँपालिका हालको नयाँ संरचना अनुसार गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत रहेको पहाडी जिल्ला स्याङ्जामा पर्दछ । प्रायजसो दक्षिण महोडा फर्केको भएपनि पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिण सबैतिर फर्किएको भूवनोट पाइन्छ । यो महाभारत श्रृंखलाको एक खण्ड भएकोले उच्च भागहरु तथा ढुंगा तथा बलौटे माटो छ । बेशीतिर झर्दा रातो पाँगो माटो पाइन्छ । यो अलिबढी चिम्ट्याइलो र अन्न उत्पादन गर्न बढी नै प्राङ्गारिक मलखादको प्रयोग गर्नुपर्ने खालको छ ।

२.४ भू-उपयोगको विवरण

मानव जातिको सृष्टि र जनजीवन भू-धरातलमा उपलब्ध प्राकृतिक श्रोतहरूको उपयोगका आधारमा अडेको छ । मानवीय अस्तित्व भित्रका समग्र मानवीय गतिविधिहरू उसले उपयोग गर्ने जमिन तथा जमिनमा उपलब्ध श्रोतहरूमा पूर्णतः निर्भर गर्दछ । तसर्थ भू-आवरण अन्तर्गत मानिसले उपयोगमा ल्याउने वन क्षेत्र, खेतीयोग्य जमिन, जल, बालुवा, हिमाल, पहाड आदिको तथ्याङ्कलाई भू-उपयोग अन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ । कालीगण्डकी गाउँपालिकाको भू-उपयोगसम्बन्धी विवरण निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २ : गाउँपालिकाको भू-उपयोग सम्बन्धी विवरण

जमिनको किसिम	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.मा)	प्रतिशत
आवास	२.४९	३.३९
झाडी/बुट्यान	४.३९	५.९८
खेतीयोग्य जमिन	३०.५०	४१.५०
वन जंगल	३१.४६	४२.८०
हाइड्रो	०.०८	०.११
पहिरो	०.७०	०.९५
खुला जमिन	०.१७	०.२३
बालुवा	१.१४	१.५५
जलक्षेत्र	२.५७	३.५०
जम्मा	७३.५०	१००.००

स्रोत कालिगण्डकी गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७६

यस गाउँपालिकाको वर्तमान भू-उपयोगलाई हेर्दा ४२.८० प्रतिशत अर्थात सबैभन्दा धेरै वनजंगलले ओगटेको छ भने दोस्रोमा ४१.५० प्रतिशतमा खेतीयोग्य जमिनल रहेको छ । कुनैपनि स्थानको समग्र भू-आवरण मध्ये ४० प्रतिशत भन्दा बढी वन क्षेत्र हुनु वातावरणीय सन्तुलनका हिसाबले सुखद विषय हो । यद्यपि सो वन पूर्णत सदुपयोग र वैज्ञानिक व्यवस्थापन हुनु भने अनिवार्य छ । उपलब्ध जमिन मध्ये खेतीयोग्य जमिनको अंश समेत राम्रो रहेको छ । सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा वैज्ञानिक कृषि प्रणाली अबलम्बन गर्न सके उत्पादनको समेत राम्रो सम्भावना देखिन्छ । यस गाउँपालिकाको भू-उपयोगको अर्को उल्लेखनीय पक्ष भनेको यहाँको झाडी, बुट्यान तथा खेर गैरहेको जमिनले ओगटेको भू-भागको अंश हो । अर्थात सो भू-भागले कुल भू-भागको ५.९८ प्रतिशत ओगटेको छ । घर तथा भवन निर्माणले ३.३९ प्रतिशत ओगटेको छ भने बालुवा र बगर क्षेले १.५५ प्रतिशत ओगटेको छ । अन्य जस्तै पहरा, घाँसे मैदान, जलाधार क्षेत्रले निकै कम प्रतिशत भू-भाग ओगटेका छन् ।

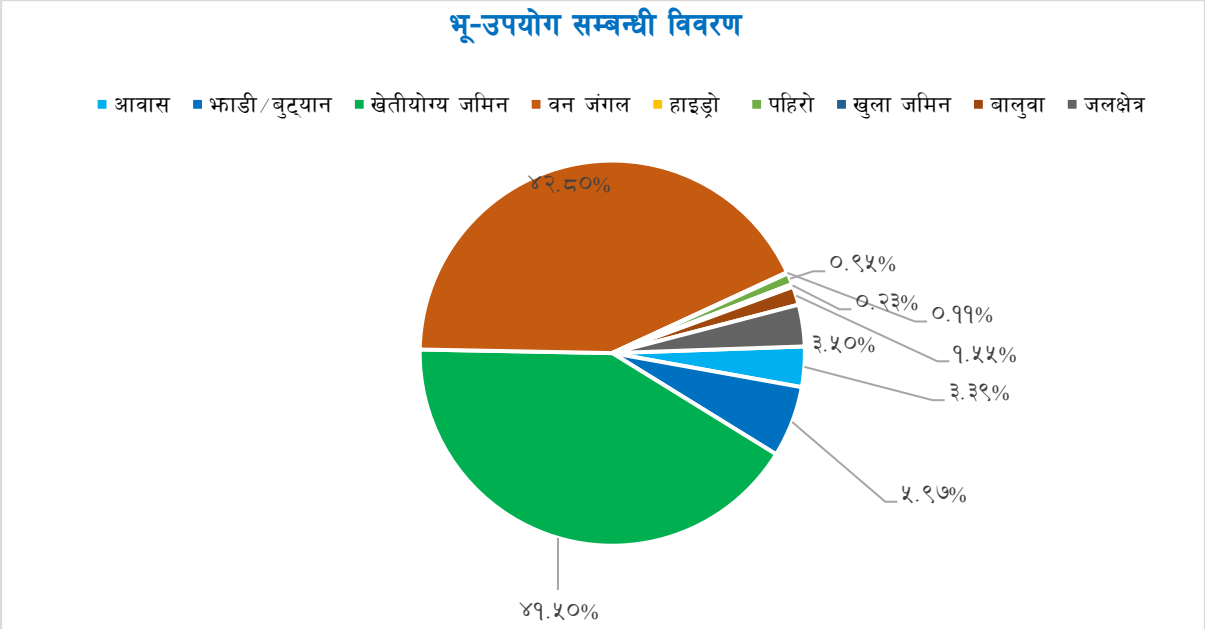

२.५ माटोको बनावट

कालीगण्डकी गाउँपालिकाको भौगर्भिक संरचना महालङ्गुर हिमश्रृङ्खला (क्रिष्टलाइन) निर्माण हुँदाको बखत भएको हो । यद्यपि धरातलीय Profile हेर्दा माटो र चट्टानहरू मा विविधता रहेको पाइन्छ । यसको कारण भू-धरातलमा निरन्तर भईरहने प्राकृतिक प्रक्रियाहरू (Natural Phenomena) जस्तै मौसम तथा ऋतु परिवर्तन, भू-क्षय, वायुमण्डलीय चापको प्रभाव, वर्षा, शीत, हिमपात, भुकम्प, जलवायु परिवर्तन, सामान्य हावाहुरी, पहिरो आदि हुन् । यसर्थ गाउँपालिकाको उत्तरी खण्डको माटो र चट्टान सामान्यत नेपालको मध्य पहाडी श्रृङ्खला अन्तर्गत पाइने आग्नेय चट्टान (Igneous Rock) तथा पत्रे चट्टानको मिश्रण र तिनीहरूमा भौतिक र रसायनिक परिवर्तन हुँदै जाँदा बन्ने परिवर्तित चट्टान (Metamorphic Rock) को समिश्रणको रुपमा रहेको छ । खोलानालाको प्रत्यक्ष प्रभाव क्षेत्रमा रहेको माटोमा बालुवाको मात्रा बढी छ भने केही भित्री भागमा चिम्टाइलो र दोमट माटोमा प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा पाइन्छ । यसरी प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा भने निरन्तर खेती भैरहेको क्षेत्रमा केही बढी छ भने बाँझो क्षेत्रमा क्रमश: घटिरहेको पाइन्छ । यो गाउँपालिकाको टार र बेसीमा रहेको माटो उर्वर र खेतीयोग्य माटोमा पर्दछ । माटोको यस प्रकारको विविध स्वरुपले परम्परागत खाद्य बालीका अतिरिक्त अन्य आधुनिक बालीहरुको समेत सम्भावना देखिन्छ ।

२.६ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण

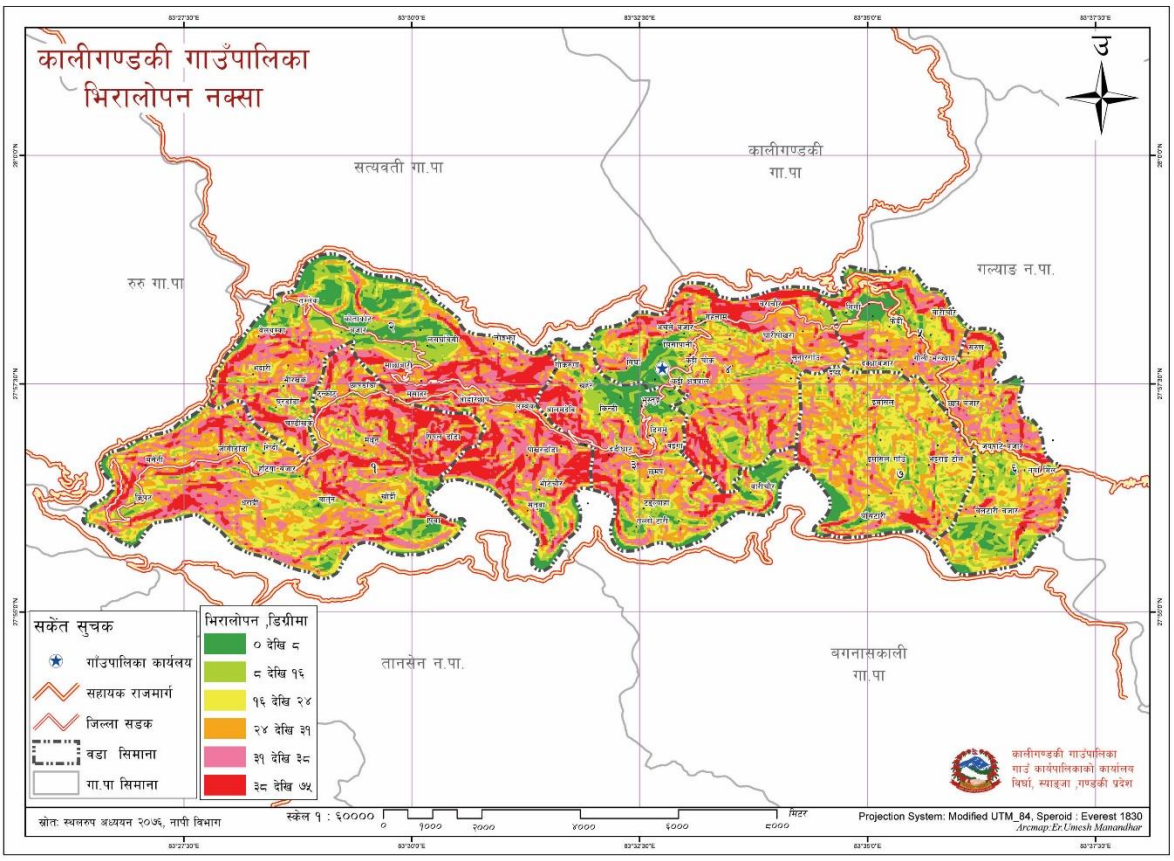

नक्सा नं. ३ : गाउँपालिकाको भिरालोपन

कालीगण्डकी गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलनजस्ता प्रवृत्तिका आधारमा अध्ययन गर्दा भूमिको वर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने (Degrading) क्रममा राखिएको छ। अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भू-बनोटअनुसार फरक पर्दै जान्छ। त्यसै क्रमले भूमिको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण (Physical characteristics) का आधारमा माटोको अवस्था र भिरालोपन विश्लेषण गरिएको छ । कालीगण्डकी गाउँपालिकमा भूमिलाई भू-बनौट, पारिस्थितिक प्रणाली, तथा भू-स्खलनजस्ता तत्वका आधारमा भूमिको वर्गीकरणलाई हेर्दा गाउँपालिकाको जमिनमा न्यूनतम १ डिग्री देखि अधिकतम ७५ डिग्री सम्मको भिरालोपन देखिन्छ । जसलाई नक्सामा उल्लेख गरिएको छ ।

क) भिरालोपन (Slope) १°-५° (माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने कान्ला बनाई खेती गर्न सकिने)

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराई पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्धभूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लागि यस्तो भूमिमा गराहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जलप्रवाह एवं अर्धभूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ।

यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ । यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धानबाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवं वर्षे बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

ख) भिरालोपन (Slope)। °-। °(माटोको गहिराई ५०-१०० से.मी. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, कान्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मी. देखि १०० से.मि. सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ । यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिने जस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरुपमा देखा परि रहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्य रुपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतिका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईबस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईबस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पनि पुऱ्याउन सक्दछ ।

यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गराहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यमस्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ। सिंचाइको प्रयोग नियमित रुपमा पहिलेदेखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउदैन, तर नयाँ सिंचाइ प्रणाली शुरु गर्ने हो भने शुरुमा सावधानी अपनाउनु पर्दछ। एक्कासी बढी सिंचाइ भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

ग) भिरालोपन (Slope) ३०°–४०° माटोको गहिराई २० से.मी. मात्र भएको, पानीको निकाससहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मी.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त।

माटोको पत्र २० से.मि. मात्र गहिराई भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गरा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिँदैन। यस प्रकारको जमिनमा वर्षाको पानीबाट छिटो खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठूलो सम्भावना रहन्छ । यस प्रकारको जमिनमा वनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्नु उपयुक्त हुनेछ। पहिरो जाने वा बाढीबाट क्षति हुने प्रवृत्ति यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्।

यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ। जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुनः हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाईबस्तुलाई चराउने चलन कडाइका साथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ। यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनु हुँदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावार उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडक विस्तारका र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतीको लागि उपयुक्त हुँदैन।

घ) भिरालोपन (Slope) > ४०° माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मि. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस गाउँपालिकाको भिरालोपन ७५ डिग्री सम्म रहेको छ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनर्स्थायीकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पति खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ।

यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झैँ एकातिर यस्तो जमिनमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीब्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण (reclaim) गर्न असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

तालिका नं. ३ : गाउँपालिकाको भिरालोपनको विवरण

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	० देखि ८	६.४०	८.७
२	८ देखि १६	११.४६	१५.६
३	१६ देखि २४	१४.१०	१९.२
४	२४ देखि ३१	१७.२१	२३.४
५	३१ देखि ३८	१४.७५	२०.१
६	३८ देखि ४८	८.०२	१०.९
७	४८ देखि ७५	१.५७	२.१
जम्मा		७३.५१	१००.०

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

२.७ जमिनको मोहडा (Aspect)

सामान्यतया भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा समेत विषमता हुन्छ। यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी मोहडा, दक्षिण पुर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, दक्षिण पश्चिम मोहडा, पश्चिमी मोहडा भएको क्षेत्र ५९.३४ प्रतिशत भएकोले गाउँपालिकामा जलवायुगत विविधता पाउनुका साथै यस प्रकारको पहारीलो क्षेत्रको जमिन कृषि, उद्योग, बसोबास तथा अन्य विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न उपयूक्त रहेको छ। उत्तरी मोहडा १७.५८ प्रतिशत हुनुले यहाँको जमिन कृषि तथा बसोबासका लागि बढी शीत प्रधान र अनुपयूक्त रहेको छ। करिब ०.०१ प्रतिशत जमिन समथर भएकोले खेतीपातीको लागि अब्बल छ। थप तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ४ : जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.०१	०.०१
२	उत्तर मोहडा	१२.९२	१७.५८
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	९.२७	१२.६०
४	पूर्व मोहडा	५.५८	७.५९
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	७.६४	१०.३९
६	दक्षिण मोहडा	१३.५९	१८.४८
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	१०.४३	१४.१९
८	पश्चिम मोहडा	६.३९	८.६९
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	७.६९	१०.४६
	जम्मा	७३.५१	१००.००

स्रोत नक्सा, २०७६

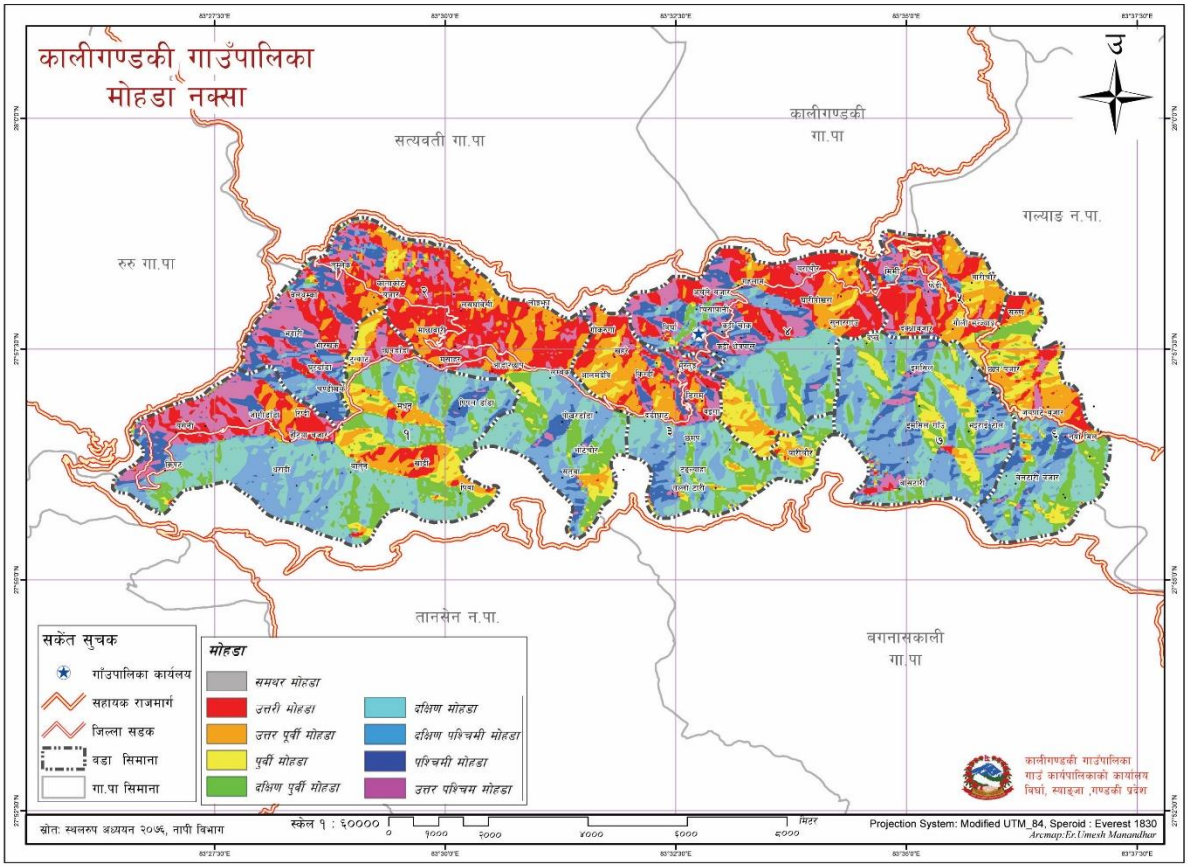

नक्सा नं. ४ : गाउँपालिकाको जमिनको मोहडाको विवरण

२.८ मुख्य प्राकृतिक सम्पदा (नदी, खोला, ताल, हिमाल, खानीखनिज, खेतीयोग्य जमिन वनजंगल, निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, जलाधार सिमसार)

हरेक क्षेत्रको विकासको प्रमुख आधार नै त्यहाँ उपलब्ध प्राकृतिक श्रोतहरू हुन् । प्राकृतिक सम्पदा अन्तर्गत स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जमिन, वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जडिबुटी, खानी तथा खनिज, नदी, खोला, ताल, हिमाल, झरना, जलाधार क्षेत्र, सिमसार, निकुञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षित क्षेत्र आदि पर्दछन् । यी प्राकृतिक सम्पदाहरूको दिगो र विवेकपूर्ण सदुपयोग गरेर मात्र हामी समृद्ध बन्न सक्छौं ।

२.९ साँस्कृतिक विशेषताहरू

मानवीय चालचलन, भाषा, व्यवहार तथा जनजीवन निश्चित परम्पराबाट अमूर्त हिसाबले निर्देशित हुन्छ । दैनिक व्यवहारहरू सञ्चालन गर्न मानिस, परिवार र समाजको स्वरुपमा बाँधिएको हुन्छ । विवाह, परम्पराले नाता सम्बन्ध, स्थापित गर्दछ र यसले परिवारको सृजना हुन्छ । जन्म, मृत्यु, विवाह, खानपान, भेषभुषा, चाडपर्व, भाषा, रहनसहन आदि सबै गतिविधिहरु साँस्कृतिक विशेषताहरू भित्र पर्दछन् । यी सभ्यता र संस्कृतिका आयामहरू मानिसको पहिचानका प्रमुख पक्षहरू हुन् । साँस्कृतिक गतिविधिहरूले मानिसलाई परिस्कृत जीवन जिउन मद्दत पुऱ्याउँछ । यसले समाजलाई संगठित र गतिशील तुल्याउँछ ।

गाउँपालिकामा करिब ९८.४ प्रतिशत हिन्दु धर्वालम्बीको बसोबास भएको तथा करिब ४८.६९ प्रतिशत मगर जातिको बसोबास भएपनि यहाँ मुख्य मनाइने पर्व बडादशैँ, तिहार पछि ल्होसार, बुद्धपूर्णिमा, उधौली, उभौली, ठूलो एकादशी, फागु पूर्णिमा, क्रिसमस मनाइन्छ । साउने संक्रान्ति, नागपञ्चमी, ऋषितर्पणी पूर्णिमा, माघे संक्रान्ति, रामनवमी, ठूलो एकादशी, नेवार समुदायको सठी, म्ह पुजा आदि विशेष महत्वकासाथ यहाँका जनमानसले मनाउने मुख्य पर्वहरू हुन् । हिन्दू धर्मावलम्बीले मनाउने प्रमुख संस्कार कुल पुजा, गोठ पुजा, ब्रतवन्ध, विवाह, काजक्रिया, वार्षिक काम, न्वारन, तिथी श्राद्ध, सोह्रश्राद्ध, औँशी, पूर्णिमा, संक्रान्ति, मसान्त, सत्यनारायणको पुजा, एकाह, होमहोमादी, यज्ञ, सप्ताह, रुद्रीपाठ, मलमास, सूर्य ग्रहण, चन्द्र ग्रहण, आदि रहेका छन् ।

परम्परागत संस्कृतिमा आधारित असारे गीत, तीज गीत, भ्याउरे भाका र दोहोरी गीत, तामाङसेलो, डम्फुरे गीत, देउसी, एकादशी मेला आदि यस गाउँपालिकामा लोकप्रिय छन् ।

यस कालीगण्डकी गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन् । यहाँको परम्परागत भेषभूषालाई हेर्दा महिलाले फरिया, चोलो तथा पुरुषले कमिज सुरुवाल लगाउँछन् । क्षेत्री, बाहुन, कामी, दमाई आदि पुरुषले कमिज-सुरुवाल, दौरा-सुरुवाल लगाउँछन् भने तामाङ्गहरूले चौबन्दी चोलो, लुङ्गी, कम्मरमा पटुकी बाँध्ने गर्दछन् । तर आधुनिक समयमा सबै जातजातिका युवा, युवतीहरू क्रमशः पेन्ट, शर्ट, टिसर्ट साडी ब्लाउज, कुर्ता-सलवार नै लगाउन रुचाउँछन् ।

२.१० विकासका मुख्य सम्भावनाहरू

हरेक स्थानको आफ्नै विशेषता हुन्छ । कुनै स्थानमा जंगलको भू-भाग अत्यधिक हुन्छ । कुनै स्थानमा पर्याप्त मात्रामा जलश्रोतको उपलब्धता हुन्छ भने कुनै स्थानमा सुख्खा क्षेत्रको रुपमा रहेका हुन्छन् । तसर्थ कृषियोग्य क्षेत्रमा कृषिको व्यवसायीकरण गरेर माथि उठ्न सकिन्छ भने वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत वन क्षेत्र अत्याधिक भएको स्थानीय तहलाई सम्वृद्ध बनाउन सकिन्छ । उपलब्ध श्रोत र साधनका आधारमा गाउँपालिकाको संभावनाहरू उजागर गर्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकाको वर्तमान भू-उपयोग हेर्दा ४२.८० प्रतिशत वनक्षेत्र भएकोले वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत यहाँको समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन भन्नाले वनजंगललाई बालीनाली सरह हेरचाह र सुधार संभार गर्ने भन्ने बुझिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका सम्भाव्यता र अवसर अन्तर्गत परम्परागत तथा आधुनिक कृषि, जडिबुटी, पर्यटन, पशुपालन तथा साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन्। साथै गाउँपालिकाको विभिन्न स्थानमा पार्क, उद्यान तथा गुम्बा एवं स्तुपाको निर्माण गरी पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न पर्याप्त अवसर रहेको छ ।

समग्रमा यस गाउँपालिका क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरण, आधुनीकिकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। साथै गाउँपालिकाको सन्नीकट रहेको काठमाण्डौं उपत्यकाको ठूलो उपभोक्ता बजार सम्म यहाँका उत्पादनहरु पुऱ्याउन सके गाउँपालिकाको कायापलट हुने संभावना रहेको छ ।

गाउँपालिकामा रहेको उर्वर भूमिमा आधुनिक कृषि प्रणालीको अभावले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको पूर्ण सदुपयोग हुन सकेको छैन भने अर्को तर्फ माटोको उर्वराशक्ति क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ती बढाई दिगो विकासको धारणा अनुरुप काम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि यस गाउँपालिकालाई बस्न लायक ठाउँको रुपमा विकसित गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपन्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानमा दुध चिस्यान केन्द्र, कृषि उत्पादनको संकलन केन्द्र/ कोल्ड स्टोर, मासुजन्य उद्योग आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारी श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा केहि खोलाहरू भएको र थप केही संम्भाव्य ठाउँहरूमा पोखरी तथा कृत्रिम ताल निर्माण गरी यस क्षेत्रको हावापानीमा हुने जातका माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने र गाउँपालिकाकै माछाले बजार लिने सम्भावना रहेको छ।

गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सो क्षेत्रको आर्थिक उन्नति गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

देशमा बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरु नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका युवाहरुलाई सिपमूलक तालिम प्रदान गरी स्थानीय स्तरमै रोजगारी श्रृजना गर्ने व्यवस्था भएमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।

यसका अतिरिक्त कालीगण्डकी गाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका पानीको श्रोत तथा खोलाहरूबाट आधुनिक कुलो तथा नहर मार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यावसायिक रुपमा खेती गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेख्यनीय वृद्धि हुन सक्छ ।
- गाउँपालिकामा रहेका पानीको मुहानबाट मेगा खानेपानी आयोजना मार्फत 'एक घर एक धारा' नीति अनुरुप खानेपानी ल्याउन सके हाल गाउँपालिकामा देखिएको खानेपानीको समस्यामा न्यूनीकरण हुनुका साथै सिंचाईको पनि सुविधा हुन्छ ।
- स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुविधा लिनुका साथै जीवनस्तरको स्तरोन्नती र समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ ।
- यस गाउँपालिका क्षेत्रमा थप औद्योगिक विस्तार गर्न सके स्थानीय स्तरमा रोजगारी वृद्धि गर्नसक्ने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।
- यस क्षेत्रमा विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरू रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरू यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदार हुन सक्ने देखिन्छ ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा उपभोक्ताहरूको वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.११ गाउँपालिकाको अन्तर नगर/गाउँपालिका सम्बन्ध

स्थानीय तह (पालिकाहरू) बीचमा कुनै न कुनै रूपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी नगर तथा गाउँपालिका बीच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ति विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक गाउँ तथा नगरपालिकाले अर्को गाउँ तथा नगरपालिकामा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तरनिर्भरताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाइँसराइ, कृषि तथा पशु बजार, वन पैदावार, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवं व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्।

साथै, यस गाउँपालिकाको छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिका तथा जिल्ला समन्वय समिति जस्ता सरकारी निकायहरूसँग राम्रो सम्वन्ध रहेको छ । फलतः यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ । त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ ।

खण्ड- ३: जनसांख्यिक विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

कुनै पनि स्थानको जनसंख्या, विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण हुनु आवश्यक हुन्छ । नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँपालिकास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । यहाँ गाउँपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०७६ बाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ५ : जनसंख्याको विवरण

विवरण	वि.सं. २०७६
अक्सर बसोबास गर्ने जम्मा जनसंख्या	१६४८९
अक्सर बसोबास गर्ने पुरुष	७२९२
अक्सर बसोबास गर्ने महिला	९१९७
अनुपस्थित जनसंख्या	५०८१
अनुपस्थित पुरुष जनसंख्या	३७५५
अनुपस्थित महिला जनसंख्या	१३२६
कुल अक्सर बसोबास गर्ने र अनुपस्थित जनसंख्या	२१५७०
लैंगिक दर	७९
जम्मा घरधुरी	४१६५
औषत परिवार आकार	३.९६
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

माथिको तालिकामा कालीगण्डकी गाउँपालिकाको जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण, २०७६ अनुसार कालीगण्डकी गाउँपालिकाको जनसंख्या १६,४८९ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४४.२२ प्रतिशत (७,२९२ जना) र महिला ५५.७८ प्रतिशत (९,१९७ जना) रहेका छन् । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (sex ratio) अर्थात प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ७९ रहेको छ । जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहको जनसंख्या) २२४ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये १.७ प्रतिशत (२८१ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन् । कुल ४,१६५ घरपरिवार रहेको यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ३.९६ जना सदस्य रहेको देखिन्छ । वि.सं २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको थियो । देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको थियो ।

३.२ वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

तालिका नं. ६ : वडागत अनुपस्थित सहितको जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा	घरधुरी	अक्सर बसोबास गर्ने जनसंख्या			अनुपस्थित जनसंख्या			अक्सर बसोबास तथा अनुपस्थितको योग		
		पुरूष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
१	७५४	१४९७	१८२८	३३२५	४०६	५१	४५७	१९०३	१८७९	३७८२
२	६७०	१०६३	१४४९	२५१२	५८७	१९१	७७८	१६५०	१६४०	३२९०
३	३४२	६२९	७७९	१४०८	२६४	८७	३५१	८९३	८६६	१७५९
४	६८५	११२३	१४२१	२५४४	६५१	२३१	८८२	१७७४	१६५२	३४२६
५	६०५	९४४	१२७१	२२१५	७८९	३७४	११६३	१७३३	१६४५	३३७८
६	५८३	१०३३	१३००	२३३३	५४८	१४७	६९५	१५८१	१४४७	३०२८
७	५२६	१००३	११४९	२१५२	५१०	२४५	७५५	१५१३	१३९४	२९०७
जम्मा	४१६५	७२९२	९१९७	१६४८९	३७५५	१३२६	५०८१	११०४७	१०५२३	२१५७०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

तालिका नं. ७ : वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा	घरधुरी	अक्सर बसोबास गर्ने जनसंख्या			क्षेत्रफल(वर्ग कि.मी.)	जनघनत्व	लैङ्गिक अनुपात	औषत परिवार आकार
		पुरूष	महिला	जम्मा				
१	७५४	१४९७	१८२८	३३२५	१७.४३	१९१	८२	४.४१
२	६७०	१०६३	१४४९	२५१२	१६.६८	१५१	७३	३.७५
३	३४२	६२९	७७९	१४०८	८.५९	१६४	८१	४.१२
४	६८५	११२३	१४२१	२५४४	१०.७०	२३८	७९	३.७१
५	६०५	९४४	१२७१	२२१५	४.३८	५०६	७४	३.६६
६	५८३	१०३३	१३००	२३३३	६.९२	३३७	७९	४.००
७	५२६	१००३	११४९	२१५२	८.८०	२४५	८७	४.०९
जम्मा	४१६५	७२९२	९१९७	१६४८९	७३.५०	२२४	७९	३.९६

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

कालीगण्डकी गाउँपालिकाको वडागत जनसंख्याको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या भएको वडा नं १ रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ३,३२५ (पुरुष १,४९७ जना र महिला १,८२८ जना) रहेका छन् । यस वडाको औषत परिवार आकार ४.४१ र घरधुरी संख्या ७५४ रहेको छ । त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या भएको वडा नं. ३ रहेको छ जसको जनसंख्या १,४०८ (पुरुष ६२९ जना र महिला ७७९ जना) रहेका छन् भने घरधुरी संख्या ३४२ र औसत परिवार संख्या ४.१२ रहेको छ । सबै भन्दा बढी जनघनत्व भएको वडा नं ५ रहेको छ जसको जनघनत्व ५०६ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ भने सबैभन्दा कम जनघनत्व भएको वडा नं २ रहेको छ जसको जनघनत्व १५१ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तालिकालाई तल स्तम्भ चित्रमा देखाईएको छ ।

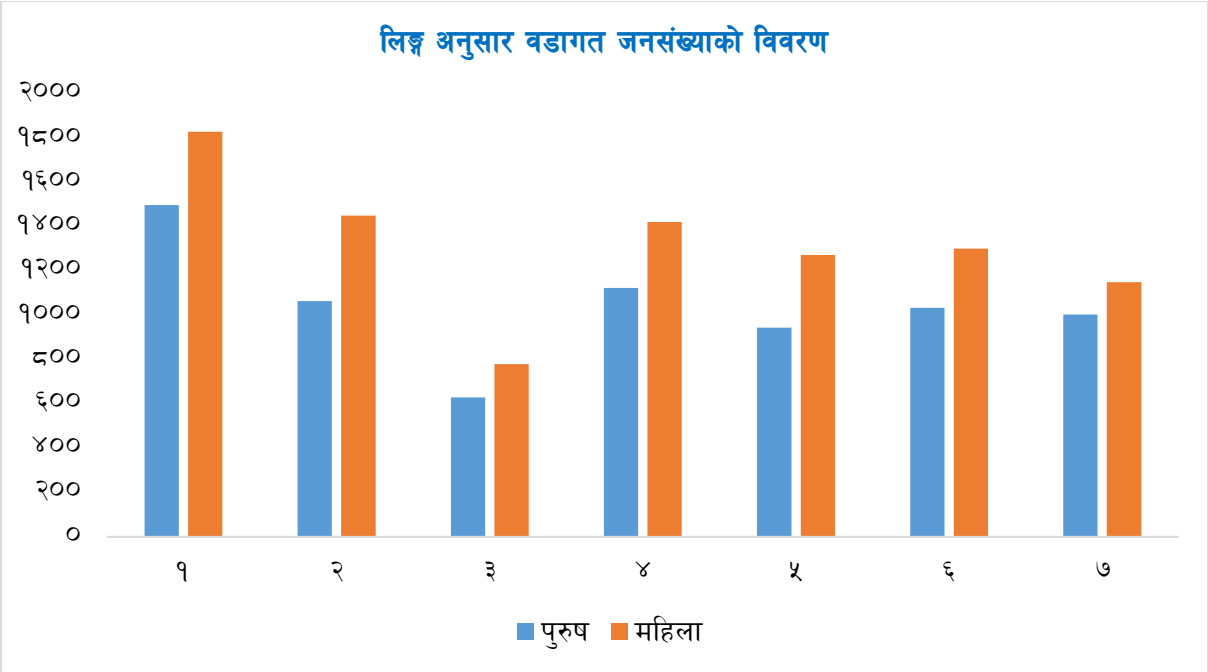

३.३ उमेर समूह अनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ८ : उमेर समूह अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
०-४ वर्ष	२२२	१३८	९४	१७४	१४८	१८४	१३६	१०९६	६.६५
५-९ वर्ष	२६६	१६५	१०९	२२४	१४६	१७७	१८४	१२७१	७.७१
१०-१४ वर्ष	२९९	१८८	१३०	२६४	२१४	१९०	२०८	१४९३	९.०५
१५-१९ वर्ष	३१३	२३६	१३४	२५५	२०४	२५७	२२२	१६२१	९.८३
२०-२४ वर्ष	३२१	२४३	११४	१८७	१८६	२४९	१८४	१४८४	९.००
२५-२९ वर्ष	२७१	२००	११४	१८६	१५०	२११	१७१	१३०३	७.९०
३०-३४ वर्ष	२७३	१८६	९०	१३७	१२९	१३७	१५२	११०४	६.७०
३५-३९ वर्ष	२१७	१५४	८५	१५४	१२७	१२८	१५१	१०१६	६.१६
४०-४४ वर्ष	१८४	१३२	७५	१२३	११९	१०८	१३९	८८०	५.३४
४५-४९ वर्ष	१८१	१४९	६३	१०२	१३०	१२९	१२०	८७४	५.३०
५०-५४ वर्ष	१३६	१५३	७३	१५२	१२४	१११	१०८	८५७	५.२०
५५-५९ वर्ष	१५८	१५०	६८	१२२	११४	११५	१०३	८३०	५.०३
६०-६४ वर्ष	१३३	१४३	८२	१३१	११३	१०७	६३	७७२	४.६८
६५-६९ वर्ष	१३२	१००	५८	१०३	१०९	८९	६९	६६०	४.००
७०-७४ वर्ष	१०१	६५	५९	८९	८४	६५	५६	५१९	३.१५
७५+ वर्ष	११८	११०	६०	१४१	११७	७६	८६	७०८	४.२९
उल्लेख नभएको	०	०	०	०	१	०	०	१	०.०१
जम्मा	३३२५	२५१२	१४०८	२५४४	२२१५	२३३३	२१५२	१६४८९	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका कूल १६,४८९ जनसंख्या मध्ये १५ देखि १९ वर्ष उमेर समूहका युवा जनसंख्या सबैभन्दा बढी १,६२१ अर्थात ९.८३ प्रतिशत दोस्रोमा १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका १,४९३ अर्थात ९.०५ प्रतिशत र तेस्रोमा २० देखि २४ वर्ष उमेर समुहकमका १,४८४ अर्थात ९ प्रतिशत रहेका छन् । समग्र तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा उमेर समूह बढ्दै जाँदा जनसंख्या घट्दै गैरहेको छ । १० देखि २४ वर्ष भित्रको जनसंख्या सबैभन्दा बढी देखिन्छ । १० वर्ष भन्दा मूनिका बालबालिकाको जनसंख्या र २४ वर्ष माथिका प्रौढ तथा वृद्धवृद्धाहरूको संस्था क्रमश घट्दै गैरहेको देखिन्छ ।

यूवा उमेरको जनसंख्या बढी हुनु राम्रो भएतापनि उनीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा मानव संसाधन विकासमा राज्यले व्यापक लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । यूवा उमेरसमूह धेरै हुनुलाई जनसंख्याको लाभांश भनिन्छ । अर्कोतर्फ यूवाहरूलाई सहि दिशातर्फ उन्मूख बनाउन र रोजगारीका अवसरहरू श्रृजनागरी राष्ट्र निर्माणमा सरिक बनाउनु समाज र राज्यको दायित्व हुन आउँछ । बालबालिका तथा शिशुहरूको संख्या कम हुनुले क्रमश प्रजनन दर घट्दै गएको संकेत गर्दछ भने वृद्धवृद्धाहरूको तथा प्रौढहरूको संख्या कम हुनुले औषत आयू अन्य देशहरूको तुलनामा कम हुनु र प्रौढ अवस्थामा लाग्ने रोगका कारण पाका उमेरको जनसंख्याको मृत्यूदर बढी हुनु भन्ने जनाउँछ । यद्यपि बढ्दो उमेरको संख्या कम हुनु स्वभाविक हो । उमेरअनुसारको जनसंख्याको विश्लेषण गर्दा प्रत्येक उमेर समूहका आवश्यकताहरू सम्बोधन गरी उनीहरूको उचित व्यवस्थापन गर्नु नै चुनौतीपूर्ण हुन्छ । बालबालिकाको पोषण र स्याहार तथा शिक्षा, यूवालाई उचित रोजगारी र वृद्धहरूलाई आवश्यक सामाजिक सुरक्षा तथा स्वास्थ्य सेवा र स्याहार राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्वहरू भित्र आउँछन् । गाउँपालिकाले यस तर्फ ध्यान पुऱ्याउन आवश्यक छ ।

तालिका नं. ९ : उमेर र लिङ्गअनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण

वडा	विवरण	०-४ वर्ष	५-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-४९ वर्ष	५०-५४ वर्ष	५५-५९ वर्ष	६०-६४ वर्ष	६५-६९ वर्ष	७०-७४ वर्ष	७५+ वर्ष	जम्मा
१	पुरूष	११५	१३९	१४८	१५०	१३४	१०८	११७	९४	६९	८०	५७	७६	५६	५२	४३	५९	१४९७
	महिला	१०७	१२७	१५१	१६३	१८७	१६३	१५६	१२३	११५	१०१	७९	८२	७७	८०	५८	५९	१८२८
	जम्मा	२२२	२६६	२९९	३१३	३२१	२७१	२७३	२१७	१८४	१८१	१३६	१५८	१३३	१३२	१०१	११८	३३२५
२	पुरूष	७०	९२	९७	११३	८३	७१	६७	६६	५३	५४	६५	६१	६२	४२	२६	४१	१०६३
	महिला	६८	७३	९१	१२३	१६०	१२९	११९	८८	७९	९५	८८	८९	८१	५८	३९	६९	१४४९
	जम्मा	१३८	१६५	१८८	२३६	२४३	२००	१८६	१५४	१३२	१४९	१५३	१५०	१४३	१००	६५	११०	२५१२
३	पुरूष	५७	४९	६९	६६	५१	४१	३७	३०	३३	२३	२३	३०	३५	२९	३०	२६	६२९
	महिला	३७	६०	६१	६८	६३	७३	५३	५५	४२	४०	५०	३८	४७	२९	२९	३४	७७९
	जम्मा	९४	१०९	१३०	१३४	११४	११४	९०	८५	७५	६३	७३	६८	८२	५८	५९	६०	१४०८
४	पुरूष	९३	११६	१३१	१२८	७१	७१	५२	५२	५२	३६	५२	५५	५७	४९	३६	७२	११२३
	महिला	८१	१०८	१३३	१२७	११६	११५	८५	१०२	७१	६६	१००	६७	७४	५४	५३	६९	१४२१
	जम्मा	१७४	२२४	२६४	२५५	१८७	१८६	१३७	१५४	१२३	१०२	१५२	१२२	१३१	१०३	८९	१४१	२५४४
५	पुरूष	८२	७४	९७	९४	७१	६४	४७	४४	३८	५०	४६	४४	५३	५०	३८	५२	९४४
	महिला	६६	७२	११७	११०	११५	८६	८२	८३	८१	८०	७८	७०	६०	५९	४६	६५	१२७०
	उल्लेख नगरिएको	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१
	जम्मा	१४८	१४६	२१४	२०४	१८६	१५०	१२९	१२७	११९	१३०	१२४	११४	११३	१०९	८४	११७	२२१५
६	पुरूष	९७	९४	१०४	११६	१०५	७६	५८	४०	४६	४४	३९	५१	४७	४५	३४	३७	१०३३
	महिला	८७	८३	८६	१४१	१४४	१३५	७९	८८	६२	८५	७२	६४	६०	४४	३१	३९	१३००
	जम्मा	१८४	१७७	१९०	२५७	२४९	२११	१३७	१२८	१०८	१२९	१११	११५	१०७	८९	६५	७६	२३३३
७	पुरूष	७६	९७	११८	९९	७६	५६	७१	७०	५८	५७	४३	४६	२७	३१	३२	४६	१००३
	महिला	६०	८७	९०	१२३	१०८	११५	८१	८१	८१	६३	६५	५७	३६	३८	२४	४०	११४९
	जम्मा	१३६	१८४	२०८	२२२	१८४	१७१	१५२	१५१	१३९	१२०	१०८	१०३	६३	६९	५६	८६	२१५२
जम्मा	पुरूष	५९०	६६१	७६४	७६६	५९१	४८७	४४९	३९६	३४९	३४४	३२५	३६३	३३७	२९८	२३९	३३३	७२९२
	महिला	५०६	६१०	७२९	८५५	८९३	८१६	६५५	६२०	५३१	५३०	५३२	४६७	४३५	३६२	२८०	३७५	९१९६
	उल्लेख नगरिएको	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१
	जम्मा	१०९६	१२७१	१४९३	१६२१	१४८४	१३०३	११०४	१०१६	८८०	८७४	८५७	८३०	७७२	६६०	५१९	७०८	१६४८९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेको कूल १६,४८९ जनसंख्या मध्ये कूल ७,२९२ पुरुष र ९,१९७ जना महिला रहेका छन् । १ जनाको उमेर समूह उल्लेख नभएको देखिन्छ । १४ वर्षसम्मका बालकाहरू बाहेक सबै उमेर समूहमा किशोरी र महिलाहरूको बाहुल्यता रहेको छ । यसरी लैङ्गिक अनुपात हेर्दा प्रति ७९ जना पुरुषमा १०० जना महिला रहेका छन् । छोराको चाहाना गरेर बढी छोरीहरू जन्माउने प्रवृति नेपालमा परम्परागत हिसाबले नै रहि आएको छ । उमेर समूह अनुसार हेर्दा १५ देखि ३९ वर्ष उमेर समूह भित्रका किशोरी र महिलाहरूको जनसंख्यामा र उमेर पुगेका महिलाहरूका शारिरीक, मानसिक, सामाजिक तथा आर्थिक मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने खालको योजनाहरू निर्माण गर्नु जरुरी छ । प्रजनन स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य, रजस्वला सम्बन्धी समस्याहरू, महिला मैत्री शौचालय, परामर्श केन्द्रहरू, महिला हिंसा, चेलीवेटी बेचविखन, घरेलु लैङ्गिक हिंसा, पाठेघर खस्ने समस्या, दाइजो प्रथा, महिला शसक्तिकरण तथा अधिकार जस्ता विषयहरू आम महिलाका प्रमुख तथा संवेदनशिल विषय भएकोले गाउँपालिकाले यि विषयहरूको प्रभावकारी योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने संकेत समग्र तथ्याङ्कले गर्दछ । समग्रमा गाउँपालिकाको उमेर समूहगत जनसंख्याको वितरण हेर्दा आगामी योजनामा महिला र पुरुष दुवै वर्गका अतिरिक्त सबै उमेर समूहका लागि छुट्टाछुट्टै लक्षित कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्छ । उदाहरणका लागि बालविकास कार्यक्रम, युवाका लागि रोजगारी, प्रौढ शिक्षा आदि लिन सकिन्छ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

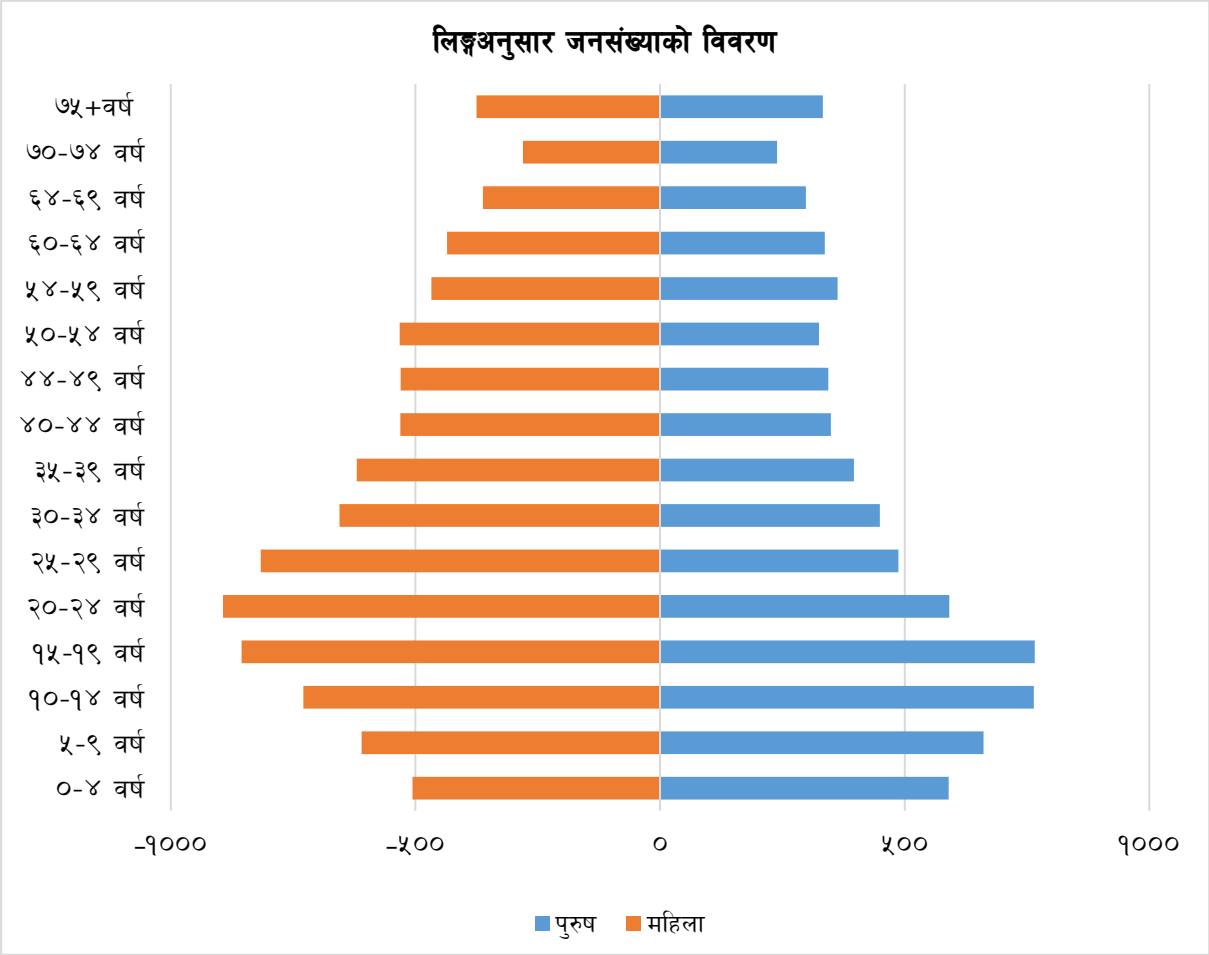

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

वैवाहिक स्थिति भन्नाले विवाह गरेका, विवाह गरेर पनि सम्वन्ध विच्छेद भएका साथै श्रीमान वा श्रीमती गुमाएर एकल भई बसेको अवस्थालाई जनाउँछ। लैङ्गिक आधारमा समाजको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ। नेपाली समाजमा महिलाले श्रीमान्को मृत्यु भए पनि विवाह गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता र विधुवालाई हेरिने दृष्टिकोण रुढिवादी र परम्परागत रहेको छ। जसले गर्दा समाजमा बहुविवाह तथा विधुर र विधुवाको संख्यात्मक स्थिति असमान देखिन्छ। अझ प्राचीन समयमा सती प्रथा प्रचलनमा रहेको थियो। तर १९७७ मा चन्द्रशमशेरले कानूनीरुपमा कु-प्रथाको रुपमा रहेको सती प्रथाको अन्त्य गरेका थिए। सामान्यतया पितृसत्तात्मक समाज रहेको हाम्रो देशमा विधुवा महिलाको संख्या पुरुषको संख्या भन्दा दुई गुणा बढी देखिन्छ। सामाजिकरुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक स्थितिमा असमानता देखिन्छ। यस कालीगण्डकी गाउँपालिकाको वैवाहिक स्थितिको तल विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका नं. १० : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको विवरण

वडा नं.	लिङ्ग	विवाह नभएको	एक विवाह	वहु विवाह	पुनर्विवाह	विदुर/विधुवा	सम्बन्ध बिच्छेद/ पारपाचुके	छुट्टिएको	जम्मा
१	पुरूष	४७८	६८६	२५	२९	२२	१	२	१२४३
	महिला	४०१	१०४८	१०	१७	११८	०	०	१५९४
	जम्मा	८७९	१७३४	३५	४६	१४०	१	२	२८३७
२	पुरूष	३३०	५४३	१९	०	९	०	०	९०१
	महिला	२९५	९६४	२	८	३९	०	०	१३०८
	जम्मा	६२५	१५०७	२१	८	४८	०	०	२२०९
३	पुरूष	२१६	२९२	५	४	५	१	०	५२३
	महिला	१६७	४७१	१	०	४३	०	०	६८२
	जम्मा	३८३	७६३	६	४	४८	१	०	१२०५
४	पुरूष	३६७	४९३	१७	१५	१९	०	३	९१४
	महिला	२९३	८८९	०	५	४३	१	१	१२३२
	जम्मा	६६०	१३८२	१७	२०	६२	१	४	२१४६
५	पुरूष	३१२	४३७	२९	०	८	२	०	७८८
	महिला	२८१	७५४	९	०	८८	०	०	११३२
	जम्मा	५९३	११९१	३८	०	९६	२	०	१९२०
६	पुरूष	३३४	४७८	२३	०	७	०	०	८४२
	महिला	२८९	८०६	८	०	२५	२	०	११३०
	जम्मा	६२३	१२८४	३१	०	३२	२	०	१९७२
७	पुरूष	३१७	४८३	७	५	१५	१	२	८३०
	महिला	२६९	६४१	१	१	९०	०	०	१००२
	जम्मा	५८६	११२४	८	६	१०५	१	२	१८३२
जम्मा	पुरूष	२३५४	३४१२	१२५	५३	८५	५	७	६०४१
	महिला	१९९५	५५७३	३१	३१	४४६	३	१	८०८०
	जम्मा	४३४९	८९८५	१५६	८४	५३१	८	८	१४१२१

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

लैङ्गिक आधारमा १० वर्ष माथिको कुल १४,१२१ जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिलाई हेर्दा २,३५४ जना पुरुष र १,९९५ महिलाहरू गरी कुल ४,३४९ जना अविवाहित अर्थात कहिल्यै विवाह नभएको देखिन्छ भने ३,४१२ जना पुरुष र ५,५७३ जना महिला गरी ८,९८५ जनाको एक विवाह भएको देखिन्छ । एकातर्फ १२५ जना पुरुषहरूको बहु-विवाह र ८५ जना पुरुषहरू विधुर रहेका छन् भने अर्को तर्फ ३१ जना महिलाको बहु-विवाह र ४४६ महिलाहरू विधवा भएको देखिन्छ । उपर्युक्त तथ्यांकले कालीगण्डकी गाउँपालिकामा पुरुष र महिलाबीच रहेको बैवाहिक असमानतालाई इंगित गरेको छ । पुरुषको तुलनामा बढी महिलाको विवाह भएको साथै विधुर पुरुष भन्दा विधवा महिलाको संख्या समेत बढी देखिन्छ । पुरुष भन्दा महिलाको विवाह समयमै गर्ने परिपाटी र विधवा महिलालाई विवाह गरी स्वीकार्ने सामाजिक सोचाइमा कमी रहेका कारण पुरुष र महिला बीचमा ठूलो असमानता देखिएको हो । यस प्रकारका असमानताको अन्त्य गर्न सामाजिक जागरणका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी ढंगले संचालन गर्नुपर्दछ । हाल विधुवा विवाहलाई प्रोत्साहन गर्न राज्यले नीतिहरू लिएको र जनचेतनामा आएको सकारात्मक परिवर्तनले विधुवा बस्ने क्रम घटिरहेको भएतापनि व्यापक रुपमा सुधार गर्न समय लाग्ने देखिन्छ । वैवाहिक स्थिति सम्बन्धी विस्तृत विरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

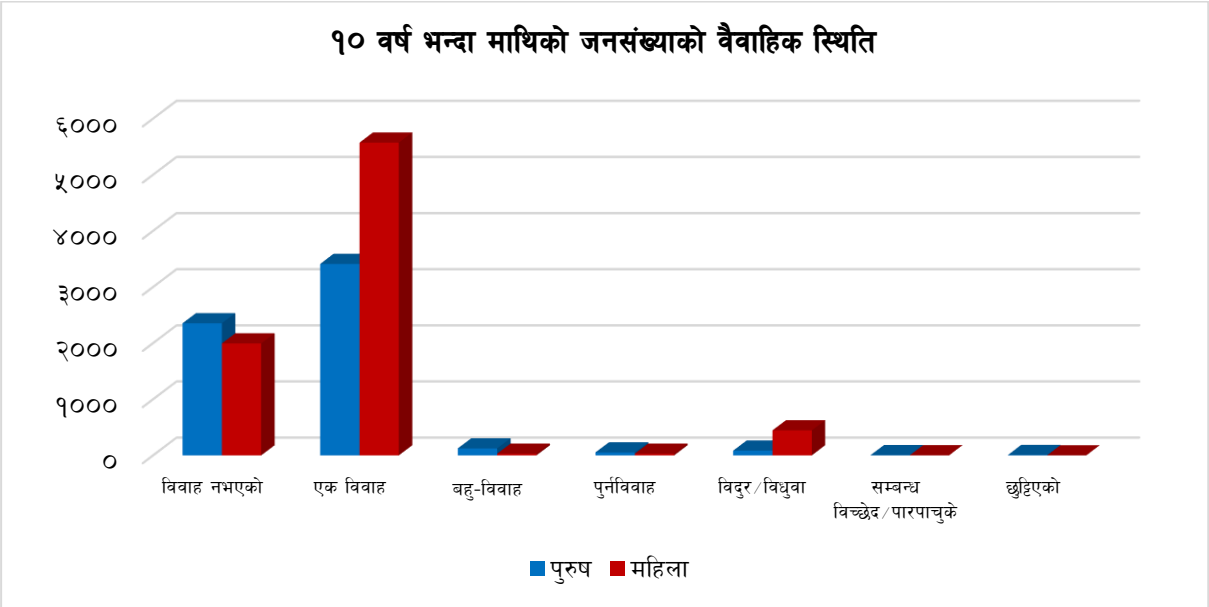

३.५ हाल उमेरसमूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण

गाउँपालिकामा रहेको १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ११ : हाल उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण

हालको उमेर समूह	वैवाहिक स्थिति							
	विवाह नभएको	एक विवाह	बहु विवाह	पुनर्विवाह	विदुर/विधुवा	सम्बन्ध बिच्छेद/पारपाचुके	छुट्टिएको	जम्मा
१०-१४ वर्ष	१४९३	०	०	०	०	०	०	१४९३
१५-१९ वर्ष	१४८४	१३६	१	०	०	०	०	१६२१
२०-२४ वर्ष	८०६	६७४	१	२	०	१	०	१४८४

हालको उमेर समूह	वैवाहिक स्थिति							
	विवाह नभएको	एक विवाह	वहु विवाह	पुनर्विवाह	विदुर/विधुवा	सम्बन्ध बिच्छेद/पारपाचुके	छुट्टिएको	जम्मा
२५-२९ वर्ष	३२२	९७३	२	२	१	०	३	१३०३
३०-३४ वर्ष	९४	९९६	७	३	२	२	०	११०४
३५-३९ वर्ष	४३	९४३	८	१०	११	१	०	१०१६
४०-४४ वर्ष	३०	८१२	१४	६	१६	२	०	८८०
४५-४९ वर्ष	२१	८०७	१२	१०	२४	०	०	८७४
५०-५४ वर्ष	१४	७८६	१९	३	३४	०	१	८५७
५५-५९ वर्ष	१६	७३९	१७	८	४८	०	२	८३०
६०-६४ वर्ष	८	६७७	१८	१०	५८	१	०	७७२
६५-६९ वर्ष	५	५३७	२५	११	८१	१	०	६६०
७०-७४ वर्ष	१०	४१०	१४	५	७९	०	१	५१९
७५+ वर्ष	३	४९५	१८	१४	१७७	०	१	७०८
जम्मा	४३४९	८९८५	१५६	८४	५३१	८	८	१४१२१
प्रतिशत	३०.८०	६३.६३	१.१०	०.५९	३.७६	०.०६	०.०६	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका १० वर्ष भन्दा माथिको १४,१२१ जनसंख्यामा कहिल्यै विवाह नगरेको जनसंख्या ४,३४९ अर्थात ३०.८ प्रतिशत, विवाहित ९,७७२ अर्थात ६९.२० प्रतिशत मध्ये बहुविवाह गर्ने १.१० प्रतिशत, पुर्नविवाह गर्ने ०.५९ प्रतिशत, विधवा वा विदुरको संख्या ३.७६ प्रतिशत, सम्बन्ध विच्छेद भएका ०.०६ प्रतिशत, छुट्टिएको ०.०६ प्रतिशत भएकोले गाउँपालिकामा समग्र वैवाहिक अवस्था सामान्य रहेको देखिन्छ । उमेर समूहगत विवरण अनुसार कालीगण्डकी गाउँपालिका ३०-३४ उमेर समूहको वैवाहिक अवस्था अन्य उमेर समूहको भन्दा बढी देखिन्छ । अर्कोतर्फ पुर्नविवाह ७५ वर्षभन्दा माथि र सम्बन्ध विच्छेद ४०-४४ उमेर समूहमा बढि रहेको पाइएको छ । हाल विधवा विवाहलाई प्रोत्साहन गर्न राज्यले नितिहरू लिएको र जनचेतनामा आएको सकारात्मक परिवर्तनले विधना बस्ने क्रम घटिरहेको भएतापनि व्यापक रुपमा सुधार गर्न समय लाग्ने देखिन्छ ।

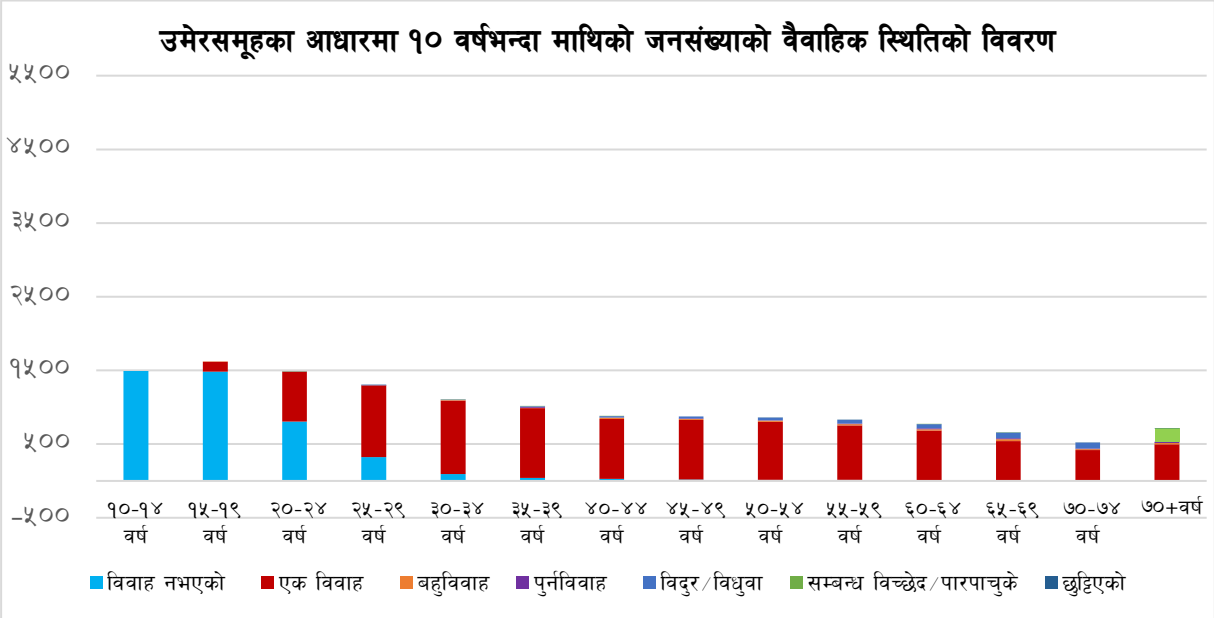

३.६ जातजातीको आधारमा वडागत जनसंख्याको विवरण

कालीगण्डकी गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न जातजातीको आधारमा वडागत जनसंख्यको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १२ : जातजातीको आधारमा वडागत जनसंख्याको विवरण

जातजाति	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
मगर	२०५५	१९००	७३१	६१०	६६५	१३४९	७१८	८०२८	४८.६९
ब्राह्मण पहाडी	४११	३८२	४२७	११६०	१२४७	६१०	१२२०	५४५७	३३.०९
कामी	४३९	१२९	१४५	२५०	८९	५२	४	११०८	६.७२
दमाई/ढोली	१३	८९	१६	३१९	१७	११	१६	४८१	२.९२
सार्की	५०	०	०	१३	१६८	१३२	३	३६६	२.२२
क्षेत्री	१६६	४	४८	१४	१४	३	४१	२९०	१.७६
नेवार	१४८	०	२	०	४	१००	१४	२६८	१.६३
अन्य	४३	८	३९	१७८	१०	७६	१३६	४९०	२.९७
उल्लेख नगरिएको	०	०	०	०	१	०	०	१	०.०१
जम्मा	३३२५	२५१२	१४०८	२५४४	२२१५	२३३३	२१५२	१६४८९	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

नोट : अन्यमा सोनार, माझी, घर्ती/भुजेल, गुरुङ, सुनुवार, थारु, विदेशी, कुमाल, राई, अन्य दलित, चुरौटे, तामाङ, भोटे, बोटे, ठकुरी, मुसलमान, कमर, लिम्बु आदि रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा जातजातिका आधारमा जनसंख्याको विवरणलाई हेर्दा सबैभन्दा धेरै ८,०२८ अर्थात ४८.६९ प्रतिशत मगर, दोस्रोमा ५,४५७ अर्थात ३३.०९ प्रतिशत ब्राह्मण पहाडी, तेस्रो र चौथोमा क्रमश ६.७२ प्रतिशत कामी र २.९२ प्रतिशत दमाई/ढोली रहेका छन् । त्यसैगरी सार्की, क्षेत्री, नेवार लगायत अन्य जातजातिहरूको बसोबास रहेको छ । यसरी जातिय हिसाबले विविधतायुक्त समाजमा स्थानीयहरू सामाजिक सहिष्णुताका साथ बसेको पाइन्छ । विभिन्न गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातीको मौलिक संस्कृति, परम्परा, भाषा र रहनसहनलाई संरक्षण गरी उनीहरूको पहिचान कायम राख्ने कार्यक्रमहरूको निर्माण गर्नु आवश्यक छ ।

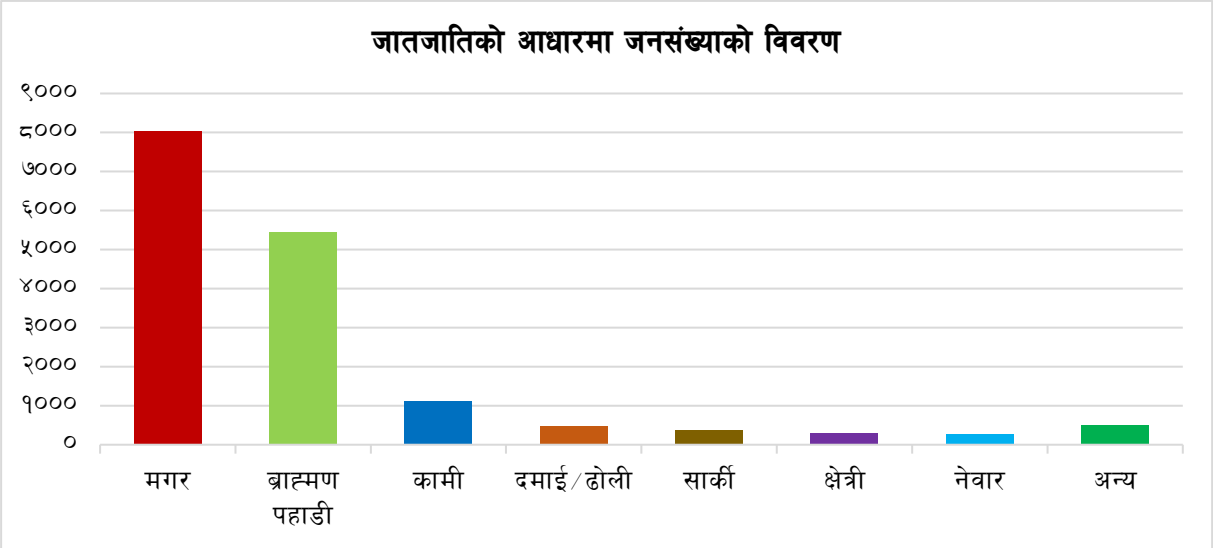

३.७ गाउँपालिकामा बोलिने भाषाको आधारमा जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहु-जाति, बहु-भाषा र बहु-साँस्कृतिक विशेषता बोकेको राष्ट्र हो । यस गाँउपालिकामा पनि भाषिक विविधता रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका कुल १६,४८९ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा बढी १२,४४४ अर्थात ७५.४७ प्रतिशतले नेपाली भाषा, ३,८८६ अर्थात २३.५७ प्रतिशतले मगर भाषा, ९९ अर्थात ०.६० प्रतिशतले नेवारी भाषा, १६ अर्थात ०.१० प्रतिशतले बोटे भाषा र बाँकी अन्य नगण्य संख्याले अन्य भाषा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । संविधानको धारा ३२ मा भाषा तथा संस्कृतिको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको र धारा ३१ को शिक्षासम्बन्धी हकको उपधारा ५ बमोजिम "नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र संचालन गर्ने हक हुनेछ ।" भनी स्पष्ट किटान गरेको छ । संवैधानिक मर्मअनुसार यी भाषाहरुको उत्थानका कार्यक्रमहरु अघि बढाउनु जरुरी छ । तसर्थ तामाङ, मगर, घले वा अन्य अर्थात आफ्नो मातृभाषामा पढ्न चाहने विद्यार्थीहरूलाई गाउँपालिकाले विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ । वडा अनुसार विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १३ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

मातृभाषा	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
नेपाली	१६१५	९७६	९९८	२४०१	१९९४	२३२९	२१३१	१२४४४	७५.४७
मगर	१५८६	१५३४	४०४	१३९	२१५	०	८	३८८६	२३.५७
नेवारी	८८	२	०	०	५	१	३	९९	०.६०
बोटे	१६	०	०	०	०	०	०	१६	०.१०
गुरुङ	१५	०	०	०	०	०	०	१५	०.०९
मैथिली	२	०	२	०	०	३	३	१०	०.०६
अन्य	३	०	४	४	०	०	७	१८	०.११
उल्लेख नभएको	०	०	०	०	१	०	०	१	०.०१
जम्मा	३३२५	२५१२	१४०८	२५४४	२२१५	२३३३	२१५२	१६४८९	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

नोटः अन्यमा हिन्दी, सुनुवार, अवधी, थारु, माझी, भुजेल, भोजपुरी आदि रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा बोलिने भाषाको आधारमा जनसंख्याको विवरण

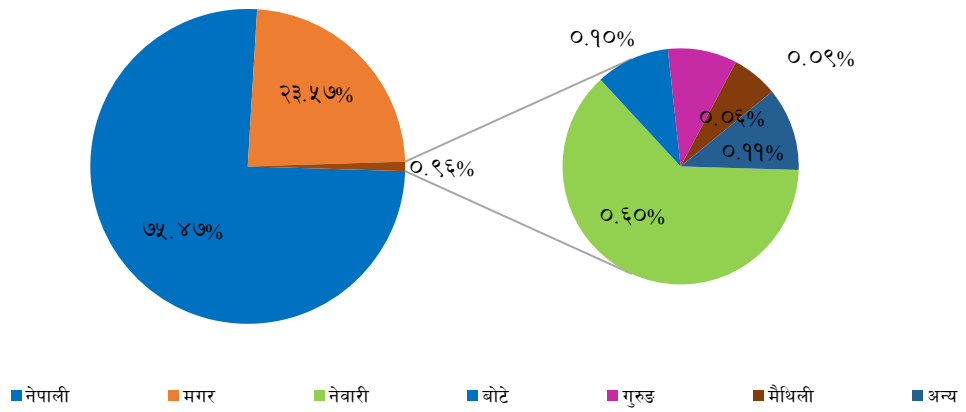

(क) आदिवासी

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या १६,४८९ मध्ये ५३.२८ प्रतिशत (८,७८६ जना) जनसंख्या आदिवासी (मगर, नेवार, सोनार, गुरुङ) आदि रहेका छन् । जसमा सबैभन्दा बढी तामाङ जातिको संख्या ८,०२८ (४८.६९ प्रतिशत) रहेको पाइन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको छ। यी समुदायद्वारा गाउँपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुऱ्याएको देखिएतापनि यो समुदाय सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले पछाडि परेको देखिन्छ। गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन क्षमता विकास, शसक्तिकरण जस्ता विशेष कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

(ख) उत्पीडित तथा सिमान्तकृत समुदाय

नेपालको संविधानको भाग ३४ अन्तर्गत धारा ३०६ को (ड) मा सीमान्तकृत समुदाय भन्नाले राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक रूपले पछाडि पारिएका विभेद र उत्पीडन तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघीय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तर भन्दा न्यून स्थितिमा रहेका समुदाय सम्झनु पर्दछ भनी उल्लेख गरेको छ ।

सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको अनुभूति गर्नु परेको छ। यस समुदायका आधारभूत र मा.वि.मा अध्ययन गर्ने छात्र छात्राहरूको संख्या तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत सिपको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्युन छ। जातीय उत्थानका लागि २०४६, साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.८ धर्म अनुसार जनसंख्याको वडागत विवरण

नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र विविधता रहेको छ, अझै विधिवतरुपमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, ले मिति २०६३ जेठ ४ मा पुर्नस्थापित संसदको ऐतिहासिक घोषणाले नेपाललाई एक धर्म निरपेक्ष राष्ट्रको रुपमा घोषणा गऱ्यो । त्यस्तै नेपालको संविधान, २०७२ को प्रस्तावनामा नेपाललाई एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबीचको एकता,

सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यबद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्ने उल्लेख गरिएको छ । फलस्वरुप नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र सौहार्दता रहेको पाइन्छ ।

गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुनाले उनीहरूका आआफ्नै चाडपर्वहरू छन् । जस्तै हिन्दूधर्मावलम्बीहरूले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, होली, चैते दशैं, साउने-माघे संक्रान्ति, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँवर्ष सोह्रश्राद्ध, कूल-थानी पूजाआदि चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन् । बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले बुद्धजयन्ती तथा विभिन्न ल्होसार पर्व, तिहार आदि मनाउने गर्दछन । क्रिश्चियनहरूले क्रिशमस डे, अंग्रेजी नयाँ वर्ष आदि मनाउने गर्दछन् ।

तालिका नं. १४ : धर्म अनुसार जनसंख्याको वडागत विवरण

वडा	हिन्दू	बौद्ध मार्गी	क्रिश्चियन	अन्य	इस्लाम	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३३१०	७	७	०	१	०	३३२५
२	२३३९	१०४	६९	०	०	०	२५१२
३	१३७७	३१	०	०	०	०	१४०८
४	२५३०	५	९	०	०	०	२५४४
५	२२१३	१	०	०	०	१	२२१५
६	२३१९	०	१०	४	०	०	२३३३
७	२१४४	२	१	२	३	०	२१५२
जम्मा	१६२३२	१५०	९६	६	४	१	१६४८९
प्रतिशत	९८.४%	०.९%	०.६%	०.०%	०.०%	०.०१%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका कुल १६,४८९ जनसंख्या मध्ये १६,२३२ अर्थात ९८.४ प्रतिशत जनसंख्याले हिन्दु धर्म मान्दछन् भने दोस्रोमा बौद्ध धर्म मान्नेको संख्या १५० अर्थात ०.९ प्रतिशत रहेका छन् । हिन्दु धर्मावलम्बी बाहुल्यता रहेको हुनाले हिन्दु धर्म मान्ने ९८.४ प्रतिशत देखिएपनि गाउँपालिकामा बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको संख्या पनि रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । त्यसैगरी ०.६ प्रतिशत क्रिश्चियन धर्मावलम्बी रहेका छन् । गाउँपालिकामा धार्मिक विविधता रहे पनि हिन्दू र बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको प्रधानता रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । नेपालमा सदियौंदेखि रहि आएको धार्मिक सहिष्णुता भने यस गाउँपालिकामा कायमै रहेको देखिन्छ । बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको राम्रो बाहुल्यता भएकाले बौद्ध धर्म संस्कृति जगेर्ना गर्ने तथा गुम्बा र चैत्यको निर्माण गरी मौलिकतामा आधारित सांस्कृतिक तथा धार्मिक केन्द्रको रुपमा गाउँपालिकालाई विकास गर्न सकिन्छ । वडागत रुपमा विभिन्न धर्मावलम्बीहरूको विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

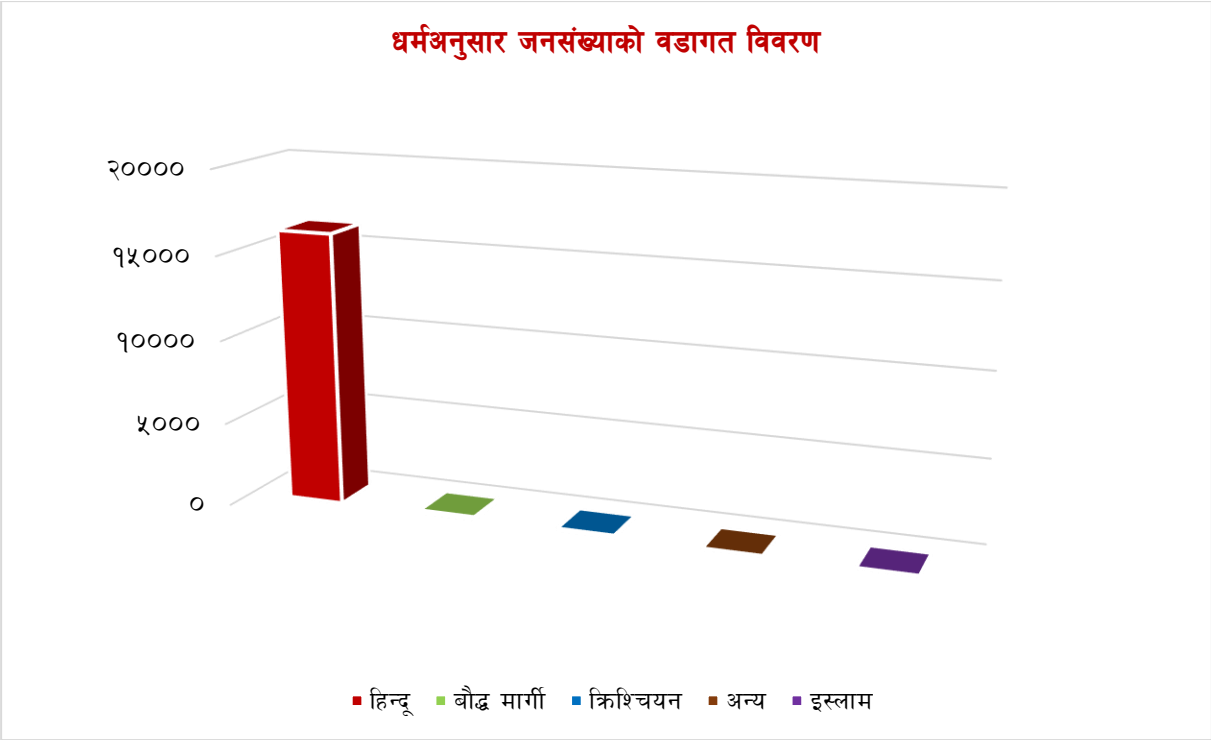

३.९ अनुपस्थित जनसंख्या

६ महिना भन्दा लामो समयसम्म काम, शिक्षा, व्यवसाय, अन्य रोजगारी वा नोकरी, औषधोपचार जस्ता कारणले घरपरिवारमा अनुपस्थित हुने जनसंख्यालाई अनुपस्थित जनसंख्या भनिन्छ । तसर्थ यस्तो जनसंख्या मुल थलोमा अनुपस्थित रहने भएकोले त्यसलाई अनुपस्थित जनसंख्याको रुपमा तथ्याङ्कमा देखाउने गरिन्छ । अनुपस्थित जनसंख्याहरू सेवा सुविधाको खोजीमा धेरै शहर केन्द्रित भएको पाइन्छ । जसले गाउँपालिकाका कतिपय घरहरू खाली रहेको पाईन्छ । यस गाउँपालिकामा रहेका ४,१६५ घरपरिवार मध्ये ३,७५५ जना पुरुष र १,३२६ जना महिला गरी कुल ५,०८१ जनसंख्याको अनुपस्थिति रहेको देखिन्छ । अनुपस्थित जनसंख्यालाई आफ्नै मूलथलोमा फर्काउने वातावरणका लागि गाउँपालिकाले आधारभूत सेवा सुविधा लगायत रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्नुपर्दछ । यसको समाधान गर्न गाउँपालिकाले जनतालाई आवश्यक पर्ने आधारभुत सेवा सुविधालाई घरदैलोमा पुऱ्याउन जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १५ : गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

वडा	पुरूष	महिला	जम्मा
१	४०६	५१	४५७
२	५८७	१९१	७७८
३	२६४	८७	३५१
४	६५१	२३१	८८२
५	७८९	३७४	११६३
६	५४८	१४७	६९५
७	५१०	२४५	७५५
जम्मा	३७५५	१३२६	५०८१
प्रतिशत	७३.९०	२६.१०	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

३.९.१ उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १६ : उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

वडा	अनुपस्थित व्यक्ति अनुपस्थित हुँदाको उमेर समूह							
	लिङ्ग	०-९ वर्ष सम्म	१०-१९ वर्ष	२०-२९ वर्ष	३०-३९ वर्ष	४०-४९ वर्ष	५० वर्ष वा सोभन्दा बढी	जम्मा
१	पुरूष	१६	३५	१६०	१३०	५३	१२	४०६
	महिला	१०	१५	१२	११	१	२	५१
२	पुरूष	२५	१५९	३२३	६५	१३	२	५८७
	महिला	२६	७४	७३	१३	३	२	१९१
३	पुरूष	२०	५८	११८	४५	१७	६	२६४
	महिला	२३	२८	२८	७	१	०	८७
४	पुरूष	७४	२७८	२२३	५५	१३	८	६५१
	महिला	५८	६१	९६	१२	३	१	२३१
५	पुरूष	१२३	१८६	३३४	११५	१९	१२	७८९
	महिला	१०६	६२	१६०	३८	४	४	३७४
६	पुरूष	४५	१२९	२५२	७५	२६	२१	५४८
	महिला	२९	२७	७५	१४	२	०	१४७
७	पुरूष	६४	१८५	२०१	४३	८	९	५१०
	महिला	६७	७८	८३	१४	२	१	२४५
जम्मा	पुरूष	३६७	१०३०	१६११	५२८	१४९	७०	३७५५
	महिला	३१९	३४५	५२७	१०९	१६	१०	१३२६

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा लिङ्ग र उमेरसमूह अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण हेर्दा सबैभन्दा बढी २०-२९ वर्षका १,६११ पुरुषहरू घरमा अनुपस्थित भएको पाइयो भने सबैभन्दा कम अनुपस्थित जनसंख्याको उमेर समूहमा ५० वर्ष भन्दा माथिका १० महिलाहरू रहेका छन् । २०-४९ वर्षका २,२८८ पुरुषहरू गाउँपालिकामा अनुपस्थित भएको पाइयो । दोस्रो उमेर समूहमा ० देखि १९ वर्षका १,३९७ पुरुषहरु अनुपस्थित रहेका छन् । यस तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट शसक्त यूवा अवस्थाको पुरुष जनसंख्या काम, रोजगारी, अध्ययन वा अन्य कारणले गाउँपालिका बाहिर हुनु भनेको गाउँपालिकाभित्र ती सबैखाले अवसरहरू न्यून हुनु हो । अर्कोतर्फ महिलाको अनुपस्थित जनसंख्या उल्लेख्य रुपमा कम हुनुले लैङ्गिक असमानता रहेको स्पष्ट हुन्छ । यसको अर्को अर्थ गाउँपालिकामा महिला, वृद्धहरू र केटाकेटीको जनसंख्याको वाहुल्यता रहेको समेत स्पष्ट हुन्छ । यसरी सक्रिय सक्षम र जुझारु युवा जनशक्तिको ठूलो हिस्सा गाउँपालिकाबाट बाहिर रहँदा गाउँपालिकाको समग्र विकासमा दीर्घकालीन नकारात्मक प्रभाव पर्दछ । गाउँपालिकाले त्यस्ता युवाहरूलाई गाउँपालिकामा फर्केर पेशा, व्यवसाय, रोजगारी लगायतका आय आर्जनको क्रियाकलापहरू गर्न प्रोत्साहित गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा तथा स्तम्भ चित्रमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

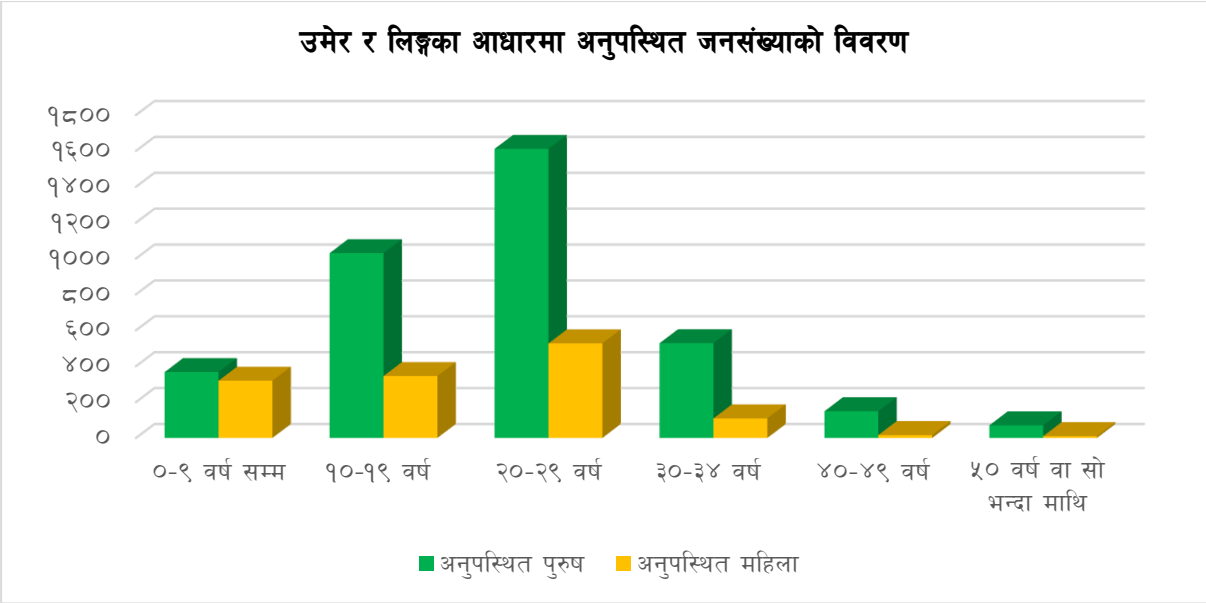

३.९.२ लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १७ : लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

अनुपस्थित हुँदा उत्तीर्ण गरेको तह	लिङ्ग	वडा नं.							संख्या
		१	२	३	४	५	६	७	
पूर्व प्राथमिक	पुरूष	३	१	०	१०	११	११	३	३९
	महिला	१	३	३	८	३	१	५	२४
	जम्मा	४	४	३	१८	१४	१२	८	६३
कक्षा १-५	पुरूष	७९	४८	२०	९३	९७	६७	२४	४२८
	महिला	४	८	७	१३	२५	१२	१४	८३
	जम्मा	८३	५६	२७	१०६	१२२	७९	३८	५११
कक्षा ६-८	पुरूष	११३	९१	४०	१०५	९३	७८	४९	५६९
	महिला	१०	१७	५	१४	२०	११	१४	९१
	जम्मा	१२३	१०८	४५	११९	११३	८९	६३	६६०
कक्षा ९-१०	पुरूष	१०२	११५	६४	८१	१०९	१०३	६८	६४२
	महिला	७	२२	५	२१	३३	१६	२७	१३१
	जम्मा	१०९	१३७	६९	१०२	१४२	११९	९५	७७३
SLC/SEE वा सो सरह	पुरूष	५३	१०७	५५	१३६	१४७	५८	१२७	६८३
	महिला	१४	१६	१७	३८	५५	१२	४०	१९२
	जम्मा	६७	१२३	७२	१७४	२०२	७०	१६७	८७५
कक्षा १२ वा सो सरह	पुरूष	३१	१२९	४६	१२६	१७३	१६२	११७	७८४
	महिला	४	५८	२४	६७	८७	५२	५६	३४८
	जम्मा	३५	१८७	७०	१९३	२६०	२१४	१७३	११३२
स्नातक वा सो सरह	पुरूष	४	२६	११	१८	३२	१४	३५	१४०
	महिला	३	४४	५	१३	३८	१६	२०	१३९
	जम्मा	७	७०	१६	३१	७०	३०	५५	२७९
	पुरूष	१	२६	८	८	२५	३	२३	९४

अनुपस्थित हुँदा उत्तीर्ण गरेको तह	लिङ्ग	वडा नं.							संख्या
		१	२	३	४	५	६	७	
स्नातकोत्तर वा सोभन्दा माथि	महिला	०	५	४	४	१०	१	१६	४०
	जम्मा	१	३१	१२	१२	३५	४	३९	१३४
साक्षर	पुरूष	५	१७	७	२०	४	७	१५	७५
	महिला	०	२	२	६	२	०	१	१३
	जम्मा	५	१९	९	२६	६	७	१६	८८
अनौपचारिक शिक्षा	पुरूष	०	१	०	०	०	२	४	७
	महिला	०	०	०	०	०	०	१	१
	जम्मा	०	१	०	०	०	२	५	८
अन्य	पुरूष	०	१	०	०	०	०	०	१
	महिला	०	०	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	०	१	०	०	०	०	०	१
थाहा नभएको	पुरूष	३	८	२	५	१४	१४	०	४६
	महिला	०	१	०	२	१२	७	२	२४
	जम्मा	३	९	२	७	२६	२१	२	७०
जम्मा	पुरूष	३९४	५७०	२५३	६०२	७०५	५१९	४६५	३५०८
	महिला	४३	१७६	७२	१८६	२८५	१२८	१९६	१०८६
	जम्मा	४३७	७४६	३२५	७८८	९९०	६४७	६६१	४५९४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका ५,०८१ जना शैक्षिक स्तरको आधारमा हेर्दा पुर्व प्राथमिक शिक्षा उत्तीर्ण गर्नेहरूको संख्या ६३, कक्षा १ देखि ५ कक्षा अध्ययन गरेका ५११ जना, कक्षा ९-१० अध्ययन गरेका ७७३ जना र स्नातक वा सो सरह अध्ययन गरेका २७९ जना रहेका छन् । अनुपस्थित जनसंख्या काम तथा रोजगारी वा अन्य कारणले अनुपस्थित भएको पाइयो । तथ्याङ्कलाई हेर्दा गाउँपालिकामा माध्यमिक तह अध्ययन गरी अनुपस्थित हुनेको संख्या धेरै रहेको देखिन्छ । माध्यामिक स्तरसम्मका अध्ययन पूरा गरी काम वा रोजगारमा बाहिरिने जनसंख्या र पढ्दा पढ्दै आठ कक्षा उर्त्तिण गरेर काम वा रोजगारीका लागि पढाइ छोड्नेको जनसंख्या उल्लेख्य रहेको पाइयो । यस हिसाबले शिक्षित र दक्ष जनशक्ति भन्दा अर्धशिक्षित र अदक्ष वा अर्धदक्ष जनसंख्याले अध्ययन भन्दा सामान्य स्तरको वा स्तरभन्दा न्यून खालको रोजगारी वा काममा बाहिरिएका संकेत गर्दछ ।

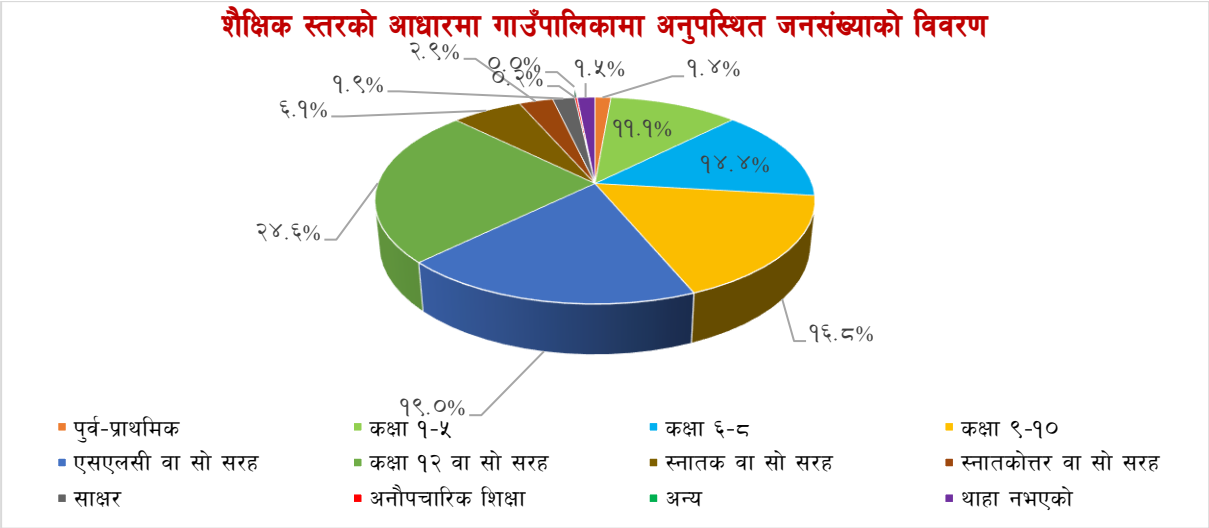

Source : Author's Calculation

३.९.३ अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. १८ : अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण

वडा	अनुपस्थित हुनुको कारण								जम्मा
	काम/जागिरको खोजी	अध्ययन/तालिम	निजी नोकरी	आश्रित	सरकारी जागिर	व्यापार/ व्यवसाय	अन्य	थाहा छैन	
१	३७५	५१	३	३	१२	३	२	८	४५७
२	४५८	१८४	२६	२८	३६	१६	१७	१३	७७८
३	१२४	९१	८१	०	२२	५	२२	६	३५१
४	३५६	२७५	७१	२४	३२	५१	७२	१	८८२
५	३६२	२११	१४१	३३५	४७	६३	२	२	११६३
६	१८५	५९	२६०	३८	३६	७	२०	९०	६९५
७	२४१	३२०	२५	१०६	२८	२२	७	६	७५५
जम्मा	२१०१	११९१	६०७	५३४	२१३	१६७	१४२	१२६	५०८१
प्रतिशत	४१.४	२३.४	११.९	१०.५	४.२	३.३	२.८	२.५	१००.०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका कुल ५,०८१ जनसंख्या मध्ये १४२ जनाले अन्य कारण र १२६ जनाले कारण थाहा नभएको उत्तर आएकोले त्यो संख्याले अनुपस्थितिको केही हिस्सा अस्पष्ट देखिन्छ । बाँकी जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा धेरै २,१०१ जना अर्थात् ४१.४ प्रतिशत जागिर/कामको खोजीको सिलसिलामा अनुपस्थित रहेका छन् । त्यसैगरी १,१९१ अर्थात २३.४ प्रतिशत अध्ययन/तालिमको शिलशिलामा, ६०७ अर्थात ११.९ प्रतिशत निजी नोकरीको शिलशिलामा अनुपस्थित भएको देखिन्छ । अनुपस्थित हुने जनसंख्याको कारणहरू हेर्दा गाउँपालिका भित्र शिक्षा तथा रोजगारको पर्याप्त अवसरहरू नभएर उपयूक्त अवसरको खोजीमा बाहिरिएको तथ्य देखिन्छ । अधिकांश बाहिरिनेहरूमा काम, रोजगारी तथा शिक्षाको खोजीमा नै परिवार सहित अनुपस्थित रहने हुँदा उनीहरूसँग आश्रित सदस्यहरू विशेषगरी विद्यालय जाने बालबालिका साथमा गएको कारणले हो । वडा अनुसारको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

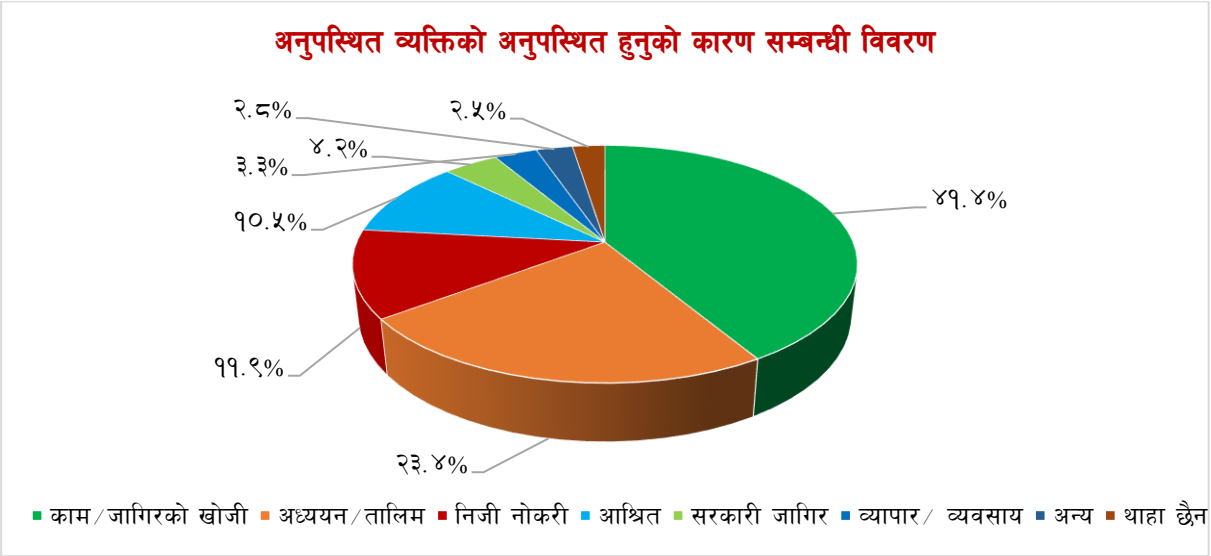

Source : Author's Calculation

३.९.४ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

तालिका नं. १९ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

वडा	हाल बसिरहेको स्थान				उल्लेख नभएको	जम्मा
	यसै जिल्लाको अन्यत्र स्थान	नेपालको अन्य जिल्ला	विदेश	थाहा नभएको		
१	९	८६	३५८	१	३	४५७
२	४	३०९	४३८	३	२४	७७८
३	४	१४३	१९८	०	६	३५१
४	१५	४२०	३९०	०	५७	८८२
५	२०	७२४	३८९	०	३०	११६३
६	०	२६२	३८९	०	४४	६९५
७	१७	४३७	२६९	०	३२	७५५
जम्मा	६९	२३८१	२४३१	४	१९६	५०८१
प्रतिशत	१.३६	४६.८६	४७.८४	०.०८	३.८६	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका ५,०८१ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा बढी २,४३१ अर्थात ४७.८४ प्रतिशत जनसंख्या विदेशमा रहेको, २,३८१ अर्थात ४६.८६ प्रतिशत जनसंख्या नेपालको अन्य जिल्ला रहेको देखिन्छ। तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट ठूलो संख्याको अनुपस्थित जनसंख्या देश बाहिर गएको देखिन्छ जसमा रोजगारीको सिलसिलामा एसियाका विभिन्न मुलुकहरूमा पुग्नेको संख्या भने सबै भन्दा बढी रहेका छन् । अर्को तर्फ अवसरको खोजीमा देशकै अन्य शहरी इलाकामा, सरकारी नोकरीको सिलसिलामा अन्य जिल्ला तथा अध्ययन तथा अन्य अवसरको कारण देशका मुख्य शहरहरू र राजधानी काठमाडौंमा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यस बाहेक अन्य यूरोपियन देशहरू, अमेरिका र अष्ट्रेलिया जानेहरूको संख्या भने अत्यन्त न्यून रहेको छ। विकसित मुलुक भन्दा छिमेकी मुलुक भारत र उदाउँदा औद्योगिक खाडी राष्ट्रहरू तथा मलेसियामा कामको लागि बाहिरिएकोले त्यो जनसंख्या जोखिमयुक्त र कडा श्रमयुक्त काम गर्न बाध्य रहेको छ। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २० : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

वडा	हाल बसिरहेको स्थान									
	नेपालको अर्को जिल्ला	यही गा.पाको अर्को स्थानमा	एसियाली राष्ट्र	अष्ट्रेलिया/ न्यूजील्याण्ड	यूरोपेली राष्ट्र	उत्तर अमेरिकी राष्ट्र	दक्षिण अमेरिकी राष्ट्र	अफ्रिकन राष्ट्र	थाहा छैन	जम्मा
१	८७	१	३६१	०	२	०	०	०	६	४५७
२	३२०	१५	३६७	८	३६	१७	३	२	१०	७७८
३	१५०	२	१५४	२	२५	१६	०	१	१	३५१
४	४७५	१६	३५४	४	२०	११	०	१	१	८८२
५	७५३	२०	३६२	७	८	११	१	१	०	११६३
६	२७२	३२	३६९	११	०	७	०	१	३	६९५
७	४७८	५	२२३	२४	१६	८	०	०	१	७५५
जम्मा	२५३५	९१	२१९०	५६	१०७	७०	४	६	२२	५०८१
प्रतिशत	४९.९	१.८	४३.१	१.१	२.१	१.४	०.१	०.१	०.४	१००.०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका ५,०८१ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा बढी २,५३५ अर्थात ४९.८९ प्रतिशत जनसंख्या नेपालको अर्को जिल्लामा बसोबास गरेको पाइन्छ । दोस्रोमा एसियाली राष्ट्रहरूमा गएको देखिन्छ जुन २,१९० अर्थात ४३.१० प्रतिशत छ । युरोपेली राष्ट्र गएको जनसंख्या १०७ अर्थात २.११ प्रतिशत देखिन्छ । अष्ट्रेलिया, अमेरिका लगायतका राष्ट्रहरूमा जानेको संख्या नगन्य रहेको छ । कहाँ गएको भन्ने थाहा नभएको जनसंख्या भने २२ अर्थात ०.४ प्रतिशत रहेको छ । यसले बढी मात्रामा काम तथा अवसरको खोजीमा देशकै अन्य शहरी भागमा जनसंख्याको ठूलो हिस्सा रहेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । यसले गाउँपालिकामा नै स्वास्थ्य, शिक्षा तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरी थप अनुपस्थित रहने अवस्थालाई न्यूनिकरण गर्न सकिन्छ ।

३.९.५ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण

तालिका नं. २१ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण

क्र.स.	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
भारत	१३०	११४	७३	१५६	१२७	१४९	७८	८२७	३३.८०
युनाइटेड अरब इमिरेटस्	७०	९६	१७	३	२१	६३	१०	२८०	११.४४
कतार	२५	३४	२२	४५	५३	४७	३०	२५६	१०.४६
अन्य एशियाली राष्ट्र	६४	०	८	६१	४९	१	३९	२२२	९.०७
साउदी अरेयिबा	२४	४५	५	३१	२५	३१	१३	१७४	७.११
मलेसिया	२२	३५	७	२१	१५	१९	५	१२४	५.०७
दक्षिण कोरिया	११	१४	८	११	३९	१९	१७	११९	४.८६
जापान	४	१६	१	१०	१२	२४	१७	८४	३.४३
अमेरिका	०	१२	१५	१०	११	६	५	५९	२.४१
अष्ट्रेलिया	०	८	२	४	७	१०	२४	५५	२.२५
कुवेत	४	७	८	९	९	३	७	४७	१.९२
ओमान	६	४	३	३	८	१०	६	४०	१.६३
पोर्चुगल	१	२	१५	९	१	०	०	२८	१.१४
फिनल्याण्ड	०	१४	७	१	४	०	२	२८	१.१४
अन्य यूरोपेली राष्ट्र	०	१२	०	२	१	०	३	१८	०.७४
बहराईन	१	२	२	२	१	२	०	१०	०.४१
अन्य राष्ट्र	५	२४	६	१३	७	५	१६	७६	३.११
जम्मा	३६७	४३९	१९९	३९१	३९०	३८९	२७२	२४४७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

नोटः अन्य राष्ट्रमा क्यानडा, बेलायत, नेदरल्याण्ड, जर्मनी, दक्षिण अफ्रिका, अन्य दक्षिण अमेरिकी राष्ट्र, इटाली, डेनमार्क, हङकङ, माल्दिभ्स्, सिंगापुर, स्वीटनरल्याण्ड, फ्रान्स, मकाउ, चीन, फिलिपिन्स, अन्य अफ्रिकी देश, अन्य उत्तर अमेरिकी राष्ट्र, मेक्सिको, न्यूजिल्याण्ड, यमन, बुनाई, लेवनन, म्यान्मास (वर्मा), श्रीलंका आदि रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका कुल जनसंख्याको सबैभन्दा बढी भारत गएकाहरूको संख्या ८२७ अर्थात ३३.८० प्रतिशत, दोस्रोमा युनाइटेड अरब इमिरेटस् गएकाहरूको संख्या २८० अर्थात ११.४४ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी कतार गएकाहरूको संख्या २५६ अर्थात १०.४६ प्रतिशत रहेका छन् । विदेशीएकाहरूको तथ्याङ्क हर्दा धेरै एयिसाली मुलुक गएको र त्यसबाहेक बाहेक युरोपेली राष्ट्र, अमेरिकन राष्ट्र जानेहरूको संख्या भने कम देखिन्छ । यसरी ठूलो हिस्सा जनसंख्या बाहिरिँदा विप्रेषण आय प्राप्त हुने भएता पनि यसलाई निरन्तरता दिने सोचमा परिवर्तन ल्याउनुपर्छ । यसका लागि दूरदृष्टि सहित दिगो सोच र विकासको लक्ष्य लिएर उत्पादनशील काममा अगाडि बढ्ने यूवा जमातको उपस्थिति गाउँपालिकामै हुनु अनिवार्य छ । यसरी यूवा शक्तिलाई गाउँपालिकाकै विकासका लागि परिचालन गरी अनुपस्थित जनसंख्यालाई कम गर्ने प्रभावकारी योजना र त्यसको कार्यान्वयन गर्नु स्थानीय सरकारको लक्ष्य हुन जरुरी छ । विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.९.६ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको आधारमा विवरण

तालिका नं. २२ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको विवरण

वडा	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
रुपन्देही	२६	१४३	५७	१७०	३७८	११६	१२१	१०११	३९.७६
काठमाडौँ	१८	९६	४३	१६२	१७६	७५	२३७	८०७	३१.७३
कास्की	१०	१२	१४	३५	७९	८	३४	१९२	७.५५
पाल्पा	२०	९	१३	२०	२६	१५	११	११४	४.४८
नवलपरासी (पूर्व)	२	९	४	४१	१०	१२	२७	१०५	४.१३
स्जाङ्जा	०	३	२	१४	१६	०	१४	४९	१.९३
कपिलवस्तु	५	२०	२	५	२	४	७	४५	१.७७
अन्य जिल्ला	८	३२	१५	२८	६६	४४	२७	२२०	८.६५
जम्मा	८९	३२४	१५०	४७५	७५३	२७४	४७८	२५४३	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

नोटः अन्य जिल्लामा नवलपरासी (पश्चिम), चितवन, गुल्मी, पर्वत, बारा, बाँके, झापा, तनहुँ, लमजुङ, दाङ, नुवाकोट, इलाम, कञ्चनपुर, बागलुङ, भक्तपुर, म्याग्दी, बझाङ, अर्घाखाँची, मनाङ, ललितपुर, धनकुटा, पाँचथर, वर्दिया, पर्सा, दोलखा, सिन्धुली, सुनसरी, डोटी, अछाम, जुम्ला, दैलेख, सुर्खेत, सल्यान, रुकम (पश्चिम), प्यूठान, गोरखा, मकवानपुर, धादिङ, रसुवा, काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुपाल्चोक, रामेछाप, सर्लाही, धनुषा, उदयपुर, सोलुखुम्बु, संखुवासभा, ताप्लेजुङ

माथिको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा यस गाउँपालिकावाट बाहिरिने जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात ३९.७६ प्रतिशत रुपन्देही र अन्य क्रमश काठमाडौँ र कास्कीमा शिक्षा, रोजगार र आवसका लागि बाहिरिएको देखिन्छ । यो स्वाभाविक प्रवृत्ति हो । यसलाई न्यून गर्न गाउँपालिका भित्र नै गुणस्तरिय सेवा, सुविधा र अवसरहरू को श्रृजना गर्नु अनिवार्य देखिन्छ अन्यथा जनसंख्या मध्ये यूवा अवस्थाको जनसंख्या पलायन हुँदा गाउँपालिकाको दिर्घकालिन विकासमा गम्भिर असर पर्दछ ।

३.१० व्यक्तिगत घटना दर्ता

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानूनी प्रक्रियाहरू पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । नागरिकता, राहदानी, वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानूनी प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सरकारले आधिकारीक प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ । जन्म, मृत्यु, बसाइँसराइ विवाह र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता घटना समयमा नै दर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो । ती व्यक्तिगत घटना दर्ताका आधारमा राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो । कहाँ ? कति जन्मे ? कतिको मृत्यु भयो ? कतिले बसाइँसराइ गरे ? कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो ? जस्ता कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ । यसको आधारमा सरकारले सेवा प्रवाह सम्बन्धी नीति बनाउने हुँदा व्यक्तिगत घटनादर्ता समयमा नै गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.१०.१ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण

तालिका नं. २३ : पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण

वडा	जन्मदर्ता भएको			जन्मदर्ता नभएको			पाँच वर्षमुनिका जम्मा बालबालिका		
	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	९३	७२	१६५	४८	५७	१०५	१४१	१२९	२७०
२	८१	७०	१५१	१८	१०	२८	९९	८०	१७९
३	४७	३०	७७	२०	२१	४१	६७	५१	११८
४	७७	७६	१५३	४२	२९	७१	११९	१०५	२२४
५	६५	५९	१२४	३०	२३	५३	९५	८२	१७७
६	८६	७५	१६१	३२	२९	६१	११८	१०४	२२२
७	४८	३७	८५	५४	३९	९३	१०२	७६	१७८
जम्मा	४९७	४१९	९१६	२४४	२०८	४५२	७४१	६२७	१३६८
प्रतिशत	३६.३३	३०.६३	६६.९६	१७.८४	१५.२०	३३.०४	५४.१७	४५.८३	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा जन्म भएका पाँच वर्ष मुनिका १,३६८ बालबालिकाहरू मध्ये ९१६ अर्थात ६६.९६ प्रतिशतको जन्मदर्ता गरिएको र ४५२ जना अर्थात ३३.०४ प्रतिशतको जन्मदर्ता नभएको तथ्याङ्क रहेको छ । जन्म, मृत्यु, बसाइ-सराइ र विवाह जस्ता जीवनका प्रमुख व्यक्तिगत घटनाको अनिवार्य र समयमै दर्ता गर्नुपर्दछ । यसबाट स्थानीय सरकारलाई यकिन तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्न सहयोग पुग्दछ भने अर्को तर्फ नागरिकहरूले राज्यबाट प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाका लागि नागरिकको पहिचान कायम गर्न र अन्य कानूनी कृयाकलापहरूमा यसको आवश्यकता पर्दछ तसर्थ जन्मदर्तालाई समयमै अनिवार्य रुपमा गर्न प्रोत्साहन गर्ने स्थानीय सरकारले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जन्मदर्ताको वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

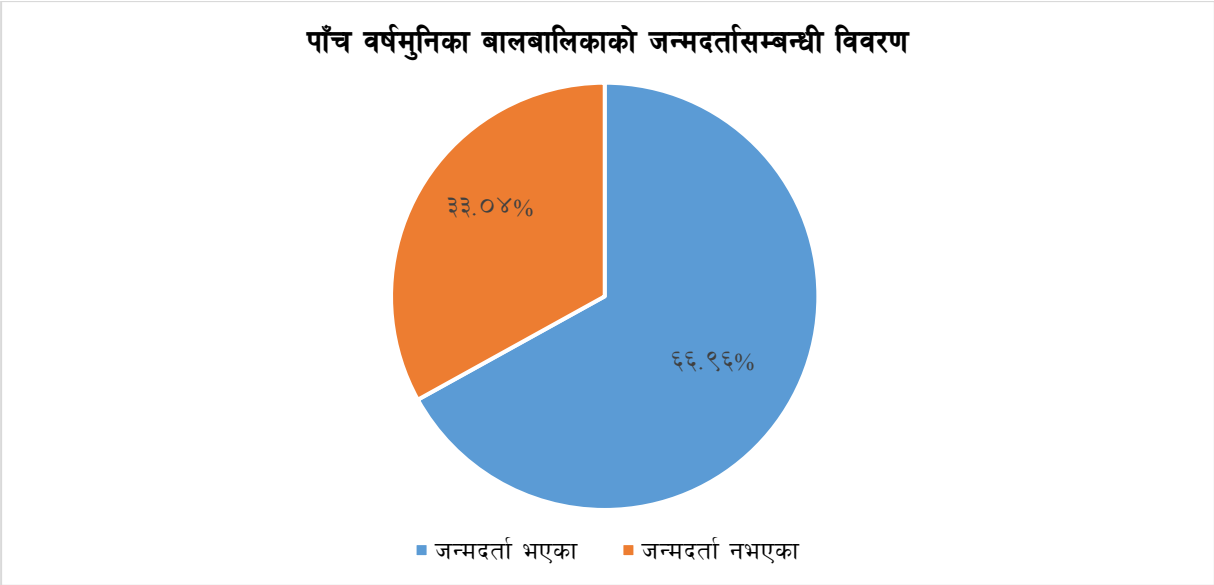

Source : Author's Calculation

३.१०.२ तथ्याङ्क संकलनको पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्यको मृत्यु सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. २४ : पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्य मृत्यु सम्बन्धी विवरण

वडा	मृतकको लिङ्ग		जम्मा
	पुरूष	महिला	
१	३२	३४	६६
२	५८	३२	९०
३	१५	१४	२९
४	६१	५०	१११
५	२८	२६	५४
६	३२	२६	५८
७	२८	२३	५१
जम्मा	२५४	२०५	४५९
प्रतिशत	५५.३४	४४.६६	१००.००

यस गाउँपालिकामा रहेका कूल ४,१६५ घरपरिवारहरूमध्येमा ४५९ जनाको मृत्यु भएको छ । जसमा २५४ जना अर्थात ५५.३४ प्रतिशत पुरुष र २०५ अर्थात ४४.६६ प्रतिशत महिलाको मृत्यु भएको देखिन्छ । सबैभन्दा धेरै मृत्यूको अभिलेख भएको वडा ४ मा १११ जना रहेको छ भने वडा नं. ३ मा कम मृत्यु भएको देखिन्छ । वडागत विस्तृत तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

$$\text{कोरा मृत्युदर} = \frac{\text{विगत १२ महिनामा भएको मृत्यू संख्या}}{\text{मध्य वर्षको जनसंख्या}} \times १००० = \frac{४५९}{१६४८९} \times १००० = २८ \text{ जना}$$

अर्थात प्रतिहजार जनसंख्यामा प्रतिवर्ष २८ जनाको मृत्यु हुने तथ्याङ्कले देखाउँछ । यद्यपी कोरा मृत्युदरले मृत्युको अवस्थाबारे यथार्थ चित्रण गर्न भने सक्दैन ।

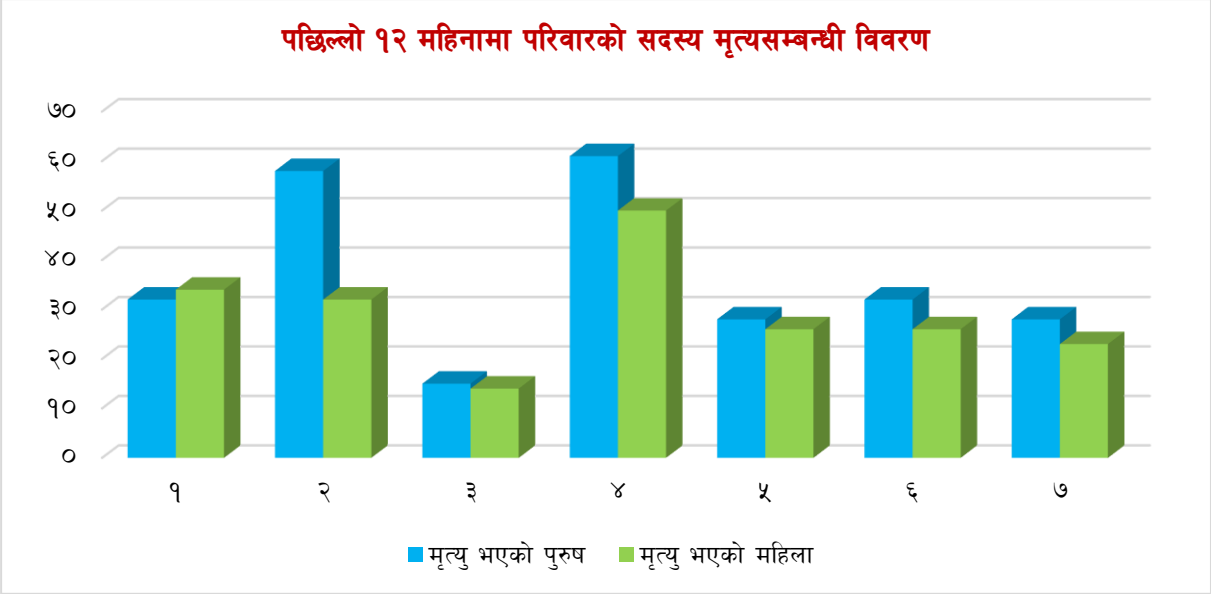

३.१०.३ लिङ्ग र उमेर समूह अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण

तालिका नं. २५ : लिङ्ग र उमेर अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण

मृतकको उमेर समूह	मृतक पुरूषको		मृतक महिलाको		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-४ वर्ष	४	.९%	०	०.०%	४	.९%
५-९ वर्ष	१	.२%	०	०.०%	१	.२%
१०-१४ वर्ष	२	.४%	०	०.०%	२	.४%
१५-१९ वर्ष	२	.४%	४	.९%	६	१.३%
२०-२४ वर्ष	२	.४%	२	.४%	४	.९%
२५-२९ वर्ष	४	.९%	४	.९%	८	१.७%
३०-३४ वर्ष	०	०.०%	२	.४%	२	.४%
३५-३९ वर्ष	५	१.१%	२	.४%	७	१.५%
४०-४४ वर्ष	८	१.७%	४	.९%	१२	२.६%
४५-४९ वर्ष	१२	२.६%	४	.९%	१६	३.५%
५०-५४ वर्ष	१३	२.८%	९	२.०%	२२	४.८%
५५-५९ वर्ष	२२	४.८%	९	२.०%	३१	६.८%
६०-६४ वर्ष	२२	४.८%	१९	४.१%	४१	८.९%
६५-६९ वर्ष	२१	४.६%	१८	३.९%	३९	८.५%
७०-७५ वर्ष	३२	७.०%	२८	६.१%	६०	१३.१%
७५-७९ वर्ष	३६	७.८%	३०	६.५%	६६	१४.४%
८०-८९ वर्ष	४२	९.२%	४३	९.४%	८५	१८.५%
९०-९९ वर्ष	२५	५.४%	२२	४.८%	४७	१०.२%
१०० वर्ष वा सोभन्दा बढी	१	.२%	५	१.१%	६	१.३%
जम्मा	२५४	५५.३%	२०५	४४.७%	४५९	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा मृत्यु हुनेहरूको संख्यालाई हेर्दा सबै भन्दा बढी मृत्यु संख्या ८० वर्षभन्दा माथिका उमेर समूहका महिला र त्यसपछि सोही उमेर समूहका पुरुषहरू देखिन्छ । जसमा सबैभन्दा बढी ८० देखि ८९ वर्षका ४३ जना महिलाको मृत्यु भएको भने दोस्रोमा सोही उमेरका ४२ जना पुरुषहरूको मृत्यु भएको देखिन्छ । १४ वर्षसम्मका बालिका र ३० देखि ३४ वर्षका पुरुषको भने मृत्यु नभएको देखिन्छ । चौधौ आवधिक योजनाका अनुसार नेपालमा जन्मदाको बखत आम नेपालीको औषत आयू ६९ वर्ष उल्लेख गरिएको छ । सामान्यतया उमेर पुगेर हुने प्राकृतिक मृत्यूलाई स्वाभाविक मान्न सकिन्छ तसर्थ यस गाउँपालिकामा बढी मृत्यू हुने उमेर समूह हेर्दा ६० वर्ष माथिको नै देखिन्छ । यद्यपि पछिल्लो समय औषधी विज्ञान र चिकित्सा पद्धतिमा भएको उच्च विकास र आधुनिक औषधि उपचारमा बृद्धि भएको पहुँच र क्रमिक रुपमा स्वास्थ्य चेतनाको बृद्धिका कारण नेपालको औषत आयू समेत विगतका वर्ष भन्दा बढ्दै गैरहेको छ । यद्यपि ४ वर्षसम्मका बालबालिकाको मृत्यु संस्था १२ भएकोले यसप्रति संम्वदेनशील हुनु पर्ने अवस्था छ ।

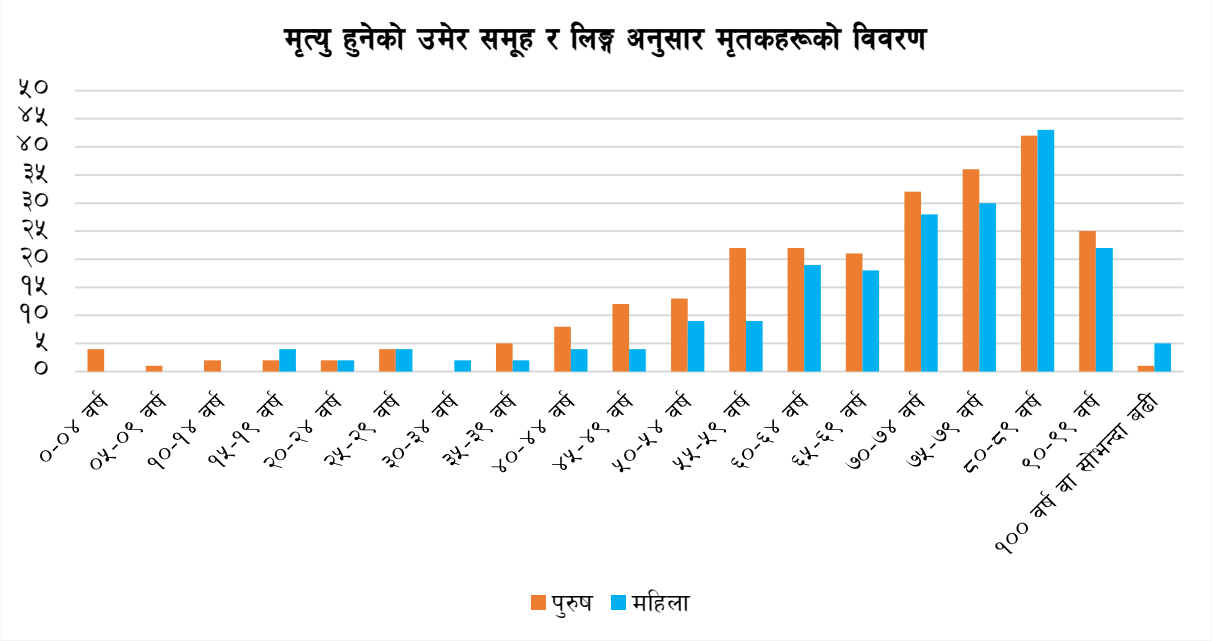

३.१०.४ मृतकको मृत्युदर्ता सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. २६ : मृत्यु दर्ता गराउने घरपरिवार

वडा	मृत्यू दर्ता भएको		मृत्यू दर्ता नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	५६	८४.८%	१०	१५.२%	६६
२	७५	८३.३%	१५	१६.७%	९०
३	२६	८९.७%	३	१०.३%	२९
४	९३	८३.८%	१८	१६.२%	१११
५	४९	९०.७%	५	९.३%	५४
६	४९	८४.५%	९	१५.५%	५८
७	४४	८६.३%	७	१३.७%	५१
जम्मा	३९२	८५.४%	६७	१४.६%	४५९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा तथ्याङ्क संकलन अवधिको विगत १२ महिनामा कुल ४५९ जनाको मृत्यु भएकोमा ३९२ जना अर्थात् ८५.४ प्रतिशतको मृत्युदर्ता भएको देखिन्छ भने ६७ जना अर्थात् १४.६ प्रतिशतको मृत्युदर्ता नभएको देखिन्छ । यो तथ्यांकलाई उच्च मान्न सकिएता पनि यसलाई शतप्रतिशत पुऱ्याउनु आवश्यक छ । स्थानीय सरकारको तथ्याङ्कको आधारको रुपमा रहने पञ्जिकरणलाई हरेक नागरिकले जिम्मेवार भएर सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । यसका लागि थप प्रचार प्रसारको खाँचो देखिन्छ । मृत्यू दर्ता समयमै गर्दा अन्य कानूनी कृयाकलाप जस्तै नामसारी, हकभोग आदि सहज हुने र तथ्याङ्क समेत अध्यावधी गर्न सकिन्छ ।

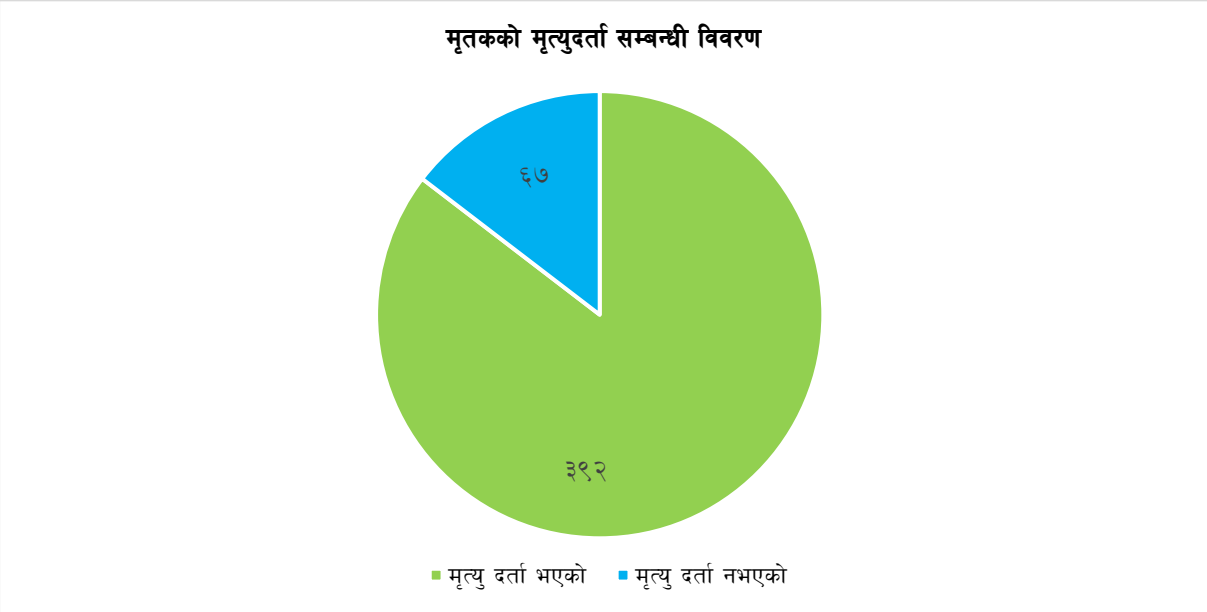

Source : Author's Calculation

३.११ बसाईँसराइको अवस्था

कुनै पनि स्थानको जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरूमध्ये बसाइँसराइ एक प्रमुख कारण मानिन्छ । यस कालीगण्डकी गाउँपालिकामा छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिका एवम् जिल्लाबाट समेत बसाइँसराइ गरी आउने गरेको देखिन्छ । तर विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थायी वा अस्थायी रुपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाइन्छ । यसरी बसाइँ सरी जानु वा आउनुका विभिन्न कारणहरू छन् । तिमध्ये मुख्य कारणहरु रोजगारीको, अवसर, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सामाजिक कारण, व्यापार आदि हुन् ।

३.११.१ जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण

तालिका नं. २७ : जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण

वडा	जन्मस्थान					जम्मा
	यही गा.पा.मा	यही जिल्लामा	अन्य जिल्लामा	विदेशमा	उल्लेख नगरिएको	
१	२८२०	२४	४७९	२	०	३३२५
२	१७००	५८४	२२०	८	०	२५१२
३	१२४५	४३	११९	१	०	१४०८
४	१८४४	२७७	४१२	११	०	२५४४

वडा	जन्मस्थान					जम्मा
	यही गा.पा.मा	यही जिल्लामा	अन्य जिल्लामा	विदेशमा	उल्लेख नगरिएको	
५	१६८०	३५७	१७६	१	१	२२१५
६	१८७४	२५९	१९९	१	०	२३३३
७	१४५६	४१०	२७१	१५	०	२१५२
जम्मा	१२६१९	१९५४	१८७६	३९	१	१६४८९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

माथिको तालिकाको आधारमा यस कालीगण्डकी गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या १६,४८९ मध्ये यही गाउँपालिकामा सवैभन्दा धेरै अर्थात १२,६१९ जना जन्मेको पाइयो । त्यसपछिको संख्या १,९५४ भने स्याङ्गजा जिल्लाको विभिन्न भागमा जन्मेर यस गाउँपालिकामा बसोबास गरेको पाइयो । अन्य जिल्लामा जन्मेर हाल यस गाउँपालिकामा बस्ने संख्या १,८७६ र विदेशमा जन्मेकाहरूको हाल बसोबास यसै गाउँपालिकामा रहेको संख्या ३९ रहेको छ । १ जनाको भने जन्मस्थान उल्लेख गरिएको छैन । गाउँपालिकाको आर्थिक, भौतिक, सामाजिक र अन्य क्षेत्रहरूको विकास हुँदा अन्य नगरपालिका, गाउँपालिका वा जिल्लाबाट बसाइँ सरेर आउने जनसंख्यामा वृद्धि हुने देखिन्छ । गाउँपालिकाले आगामी योजना बनाउँदा बसाइँ सरेर आउने जनसंख्यालाई समेत व्यवस्थित गर्ने खालको योजना बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

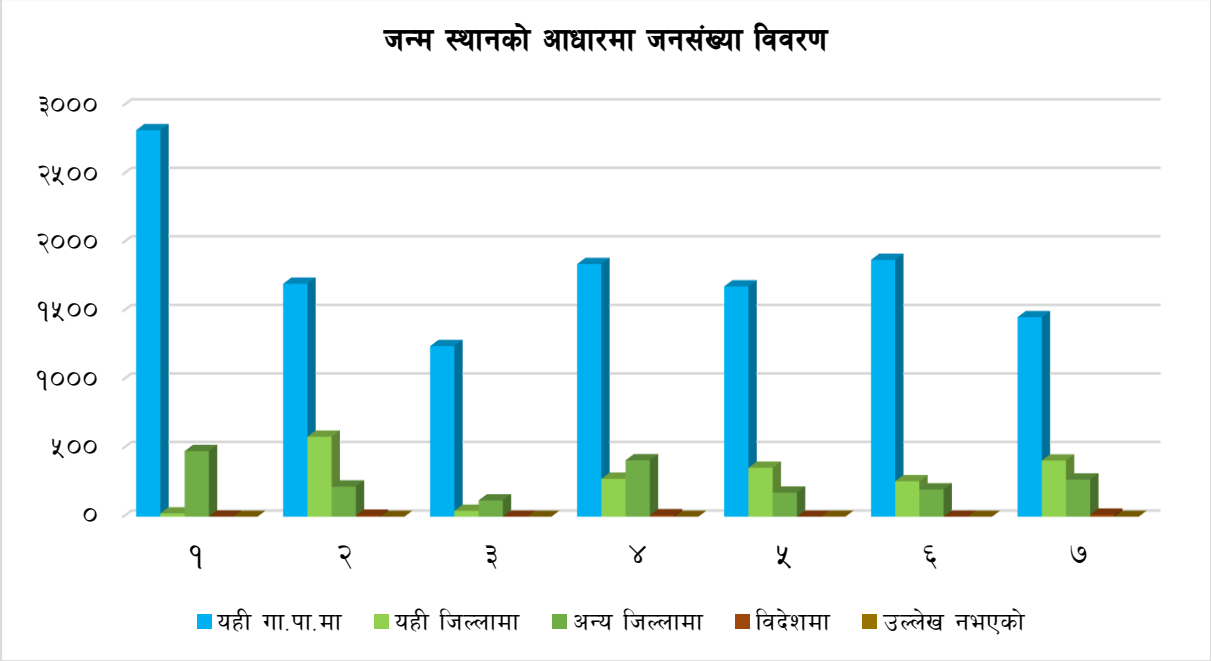

खण्ड- ४: आर्थिक स्थिति तथा रोजगार

४.१ मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरूको विवरण (मुख्य पेशा)

आर्थिक समृद्धिका आधारहरूमा गाउँपालिकामा हुने मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरू नै हुन् । जति आर्थिक क्रियाकलापहरूमा तीब्रता आउँछ त्यति नै गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र चलायमान र सुदृढ हुँदै जान्छ। मुख्यतया नेपाली अर्थतन्त्र कृषि, पर्यटन, साना तथा घरेलु उद्योग, वैदेशिक रोजगार, बैङ्किङ, व्यापार, सेवा क्षेत्र आदिमा केन्द्रित छ । उच्च प्रविधिमा आधारित अन्तराष्ट्रिय स्तरका उद्योगहरूको विकास भै नसकेको अवस्थामा धेरैजसो आर्थिक क्रियाकलापहरू निर्वाहमुखी नै रहेका छन् ।

४.१.२ आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण (सबै प्रकारको आम्दानी)

तालिका नं. २८ : आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण

वडा	० - ३ महिना	१२ महिना	उल्लेख नगरिएको	जम्मा	औषत खान पुग्ने महिना
१	११	७४३	०	७५४	१०७३७.४०
२	१	६६९	०	६७०	१६२४१.७९
३	१	३४१	०	३४२	१२७७१.९३
४	५	६८०	०	६८५	२२४७०.०७
५	५	६००	०	६०५	१८७४०.५०
६	०	५८३	०	५८३	१४१५०.९४
७	८	५१५	३	५२६	१९८४१.३०
जम्मा	३१	४१३१	३	४१६५	१६५०७.२१

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा रहेका कूल ४,१६५ घरपरिवारहरूमध्ये आफ्नै वार्षिक आम्दानीले बाह्र महिना धान्नेको संख्या ४,१३१ घरपरिवार देखिन्छ र करिब ३ महिनासम्म मात्र धान्न पुग्नेको संख्या ३१ रहेको छ। वार्षिक आम्दानीले वर्षभरी धान्न नसक्ने ३१ घरपरिवारहरू समेत रहेको तथ्याङ्कले यो अवस्थामा रहेको जनसंख्या चरम गरीबीको अवस्थामा रहेको पुष्टि हुन्छ। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था लागू भैसकेको र स्थानीय सरकारमा धेरै हक अधिकारहरू प्रत्याभूत भैसकेको र दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य १ मै सबै प्रकारका गरिवीको अन्त्य गर्ने उल्लेख भएको अवस्थामा यस्ता गरीबीमा रहेको जनसंख्यालाई लोक कल्याणकारी राज्यको मूल मर्मअनुसार सवलीकरण र संरक्षण गर्नु आवश्यक देखिन्छ। वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

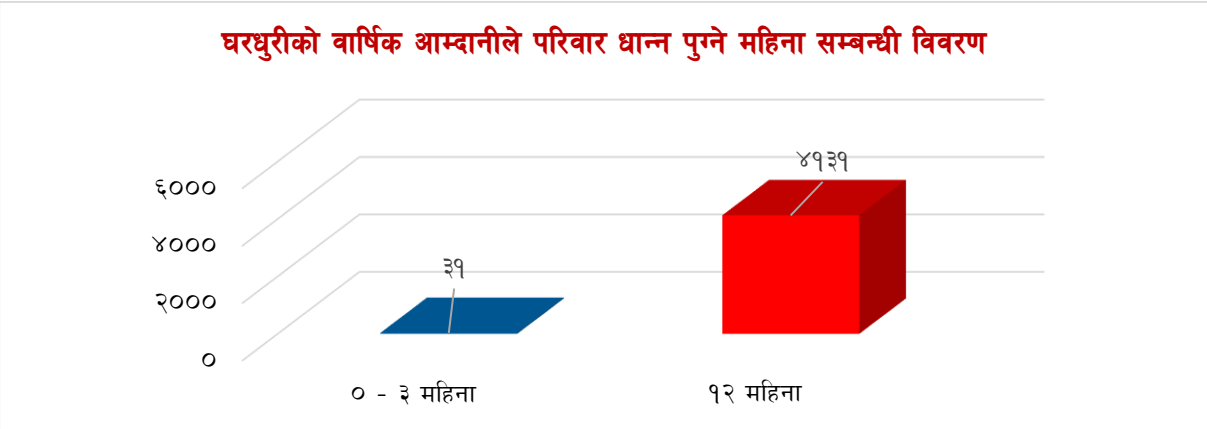

४.१.३ ऋणको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. २९ : ऋण भएका घरपरिवारको विवरण

वडा	छ		छैन		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	३७६	४९.९%	३७८	५०.१%	७५४
२	४५५	६७.९%	२१५	३२.१%	६७०
३	२४०	७०.२%	१०२	२९.८%	३४२
४	३२१	४६.९%	३६४	५३.१%	६८५
५	३७०	६१.२%	२३५	३८.८%	६०५
६	३४८	५९.७%	२३५	४०.३%	५८३
७	३०९	५८.७%	२१७	४१.३%	५२६
जम्मा	**२४१९**	**५८.१%**	**१७४६**	**४१.९%**	**४१६५**

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका कूल ४,१६५ घरपरिवारहरूमध्ये विभिन्न वित्तीय संस्था, सहकारी वा अन्य तवरले आफ्ना विभिन्न आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न वा व्यापार व्यवसायमा लगानी गर्न ऋण लिने घरपरिवारहरूको संख्या २,४१९ अर्थात ५८.१ प्रतिशत र ऋण नलिने घरपरिवारहरूको संख्या १,७४६ अर्थात ४१.९ प्रतिशत रहेका छन् । ऋण लिनुका उद्देश्यहरूमध्ये अत्यावश्यक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न ऋण लिनेको संख्या लगानी वा उत्पादनमूलक व्यवसाय गर्न ऋण लिनेको संख्याभन्दा बढी भएको अनुमान सजिलै लगाउन सकिन्छ । ऋणको उपयोग उत्पादनमूलक उद्योग व्यवसाय एवं पूँजी निर्माणतर्फ केन्द्रीत गर्नुपर्दछ ।

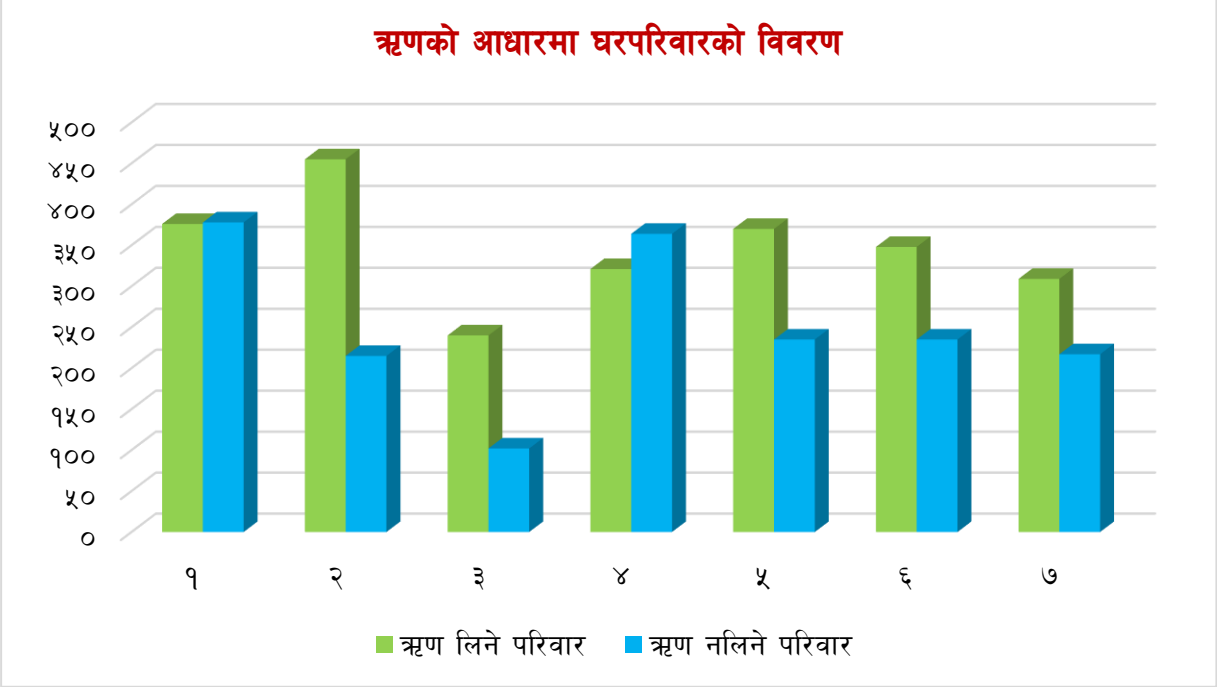

४.१.४ ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ३० : ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

ऋण लिनुको कारण	वडा नं.							जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	
व्यापार/उद्योग व्यवसायको लागि	३०	१७	६	२४	२२	४७	६९	२१५
कृषि व्यवसायको लागि	८	७	१	१९	१९	४५	१७	११६
घर बनाउन/जग्गा जमिन किन्न	३५	३२	१०	५८	५८	६१	३४	२८८
जन्म/मृत्यु/विवाह/ ब्रतबन्धको लागि	६१	४	३	१३	१०	३३	५	१२९
चाडपर्व मनाउन	२५१	०	१९	४	२	३३	०	३०९
औषधी उपचारको लागि	२१९	३९	२८	४५	३७	७९	१२	४५९
शैक्षिक शुल्क तिर्न / शैक्षिक सामग्री किन्न	१५०	२६	१६	१३	९	३९	३४	२८७
घरायसी उपभोग गर्न	२११	१३२	८१	२७१	११७	७६	७७	९६५
परिवारका सदस्यलाई विदेश पठाउन	५	८	२	१२	१६	११	१४	६८
जम्मा ऋणी	३७६	४५५	२४०	३२१	३७०	३४८	३०९	२४१९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा ऋण लिनेहरूको प्रयोजन हेर्दा सबैभन्दा बढी घरायसी उपभोग गर्नको लागि ऋण लिने परिवारको संख्या ९६५ दोस्रोमा औषधी उपचारको लागि ऋण लिने परिवारको संख्या ४५९, तेस्रोमा चाडबाड मनाउनको लागि ऋण लिनेको संख्या ३०९, चौथोमा घर बनाउन/जग्गा जमिन किन्नको लागि ऋण लिने परिवारको संख्या २८८ रहेका छन् । व्यापार व्यवसाय, शिक्षा र उत्पादन प्रवर्द्धन गर्न निकै कम घरपरिवारले ऋण लिएको देखिन्छ । जसमध्ये २१५ व्यापार व्यवसायको लागि, २८७ ले शैक्षिक शुल्क तिर्न तथा शैक्षिक सामाग्री किन्न ऋण लिएको देखिन्छ । तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा दैनिक जीवन निर्वाह र सुरक्षाका आधारभूत मानवीय आवश्यकता पूर्ती गर्न जस्तै भवन निर्माण तथा घरायसी गर्जो टार्न अधिकांश ऋण लिएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । नागरिकका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने दायित्व राज्यको हुने संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधानले शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्यान्न जस्ता आवश्यकताहरूलाई मौलिक अधिकारको रुपमा स्थापित गरिसकेको सन्दर्भमा स्थानीय तथा संघीय सरकारले नागरिकका यी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

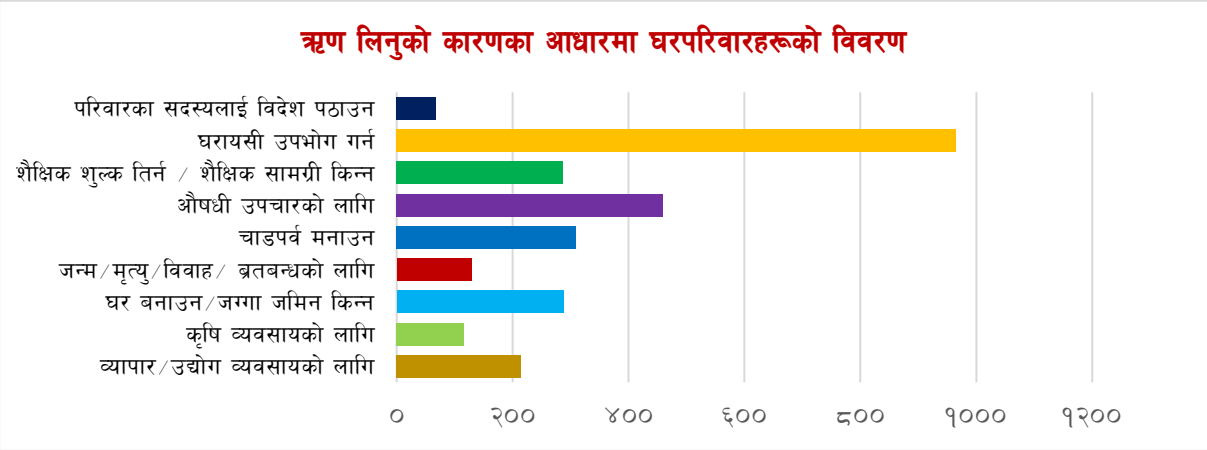

४.१.५ ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण

तालिका नं. ३१ : ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण

वडा नं.	व्यक्तिबाट	बैंकबाट	सहकारीबाट	अन्य वित्तीय संस्था	अन्य श्रोत	जम्मा ऋणी
१	३२९	५३	७३	१४३	२	३७६
२	१४९	३३	६९	२४	०	४५५
३	८३	२२	३०	८	१	२४०
४	२०४	१३५	१४९	३३	१	३२१
५	१७३	६८	५७	३४	०	३७०
६	११९	१००	१००	३५	७	३४८
७	५२	१४२	५८	२५	२	३०९
जम्मा	११०९	५५३	५३६	३०२	१३	२४१९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा ऋण लिएका कूल घरपरिवारमध्य सबैभन्दा धेरै १,१०९ परिवारले व्यक्तिबाट ऋण लिएको, ५५३ परिवारले बैंकबाट ऋण लिएको, ५३६ परिवारले सहकारीबाट ऋण लिएको र ३०२ परिवारले अन्य वित्तिय संस्थाबाट ऋण लिएको तथ्याङ्क छ। गाउँपालिकामा कतिपय परिवारले एकभन्दा बढी स्रोतबाट ऋण लिएको देखिन्छ। धेरै घरपरिवारले व्यक्तिबाट समेत ऋण लिएको यथार्थले के स्पष्ट गर्दछ भने नागरिकहरूको बैङ्क तथा ठूला वित्तिय संस्थाको पूर्ण पहुँच नरहेको हो कि भन्ने बुझाउँछ। अर्कोतर्फ बैङ्कबाट कर्जा लिँदा धितो तथा अन्य प्रशासनिक झन्झट हुने भएकोले चर्को व्याजको मारमा परेतापनि विना धितो व्यक्तिसँग ऋण लिन सहज हुने भएकोले साधारणतय मानिसहरू यसतर्फ बढी आर्कषित देखिन्छन्। यसले थप आर्थिक भार पर्न गई नागरिकलाई गरीबीमा धकेल्न बाध्य पार्दछ। हाल राष्ट्र बैङ्कले हरेक स्थानीय सरकार रहेको गाउँपालिकामा एक बैङ्क शाखा खोल्न गरेको निर्देशनले बैङ्कहरूमा ग्रामीण सर्वसाधारणको पहुँच वृद्धिहुने अपेक्षागर्न सकिन्छ। वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

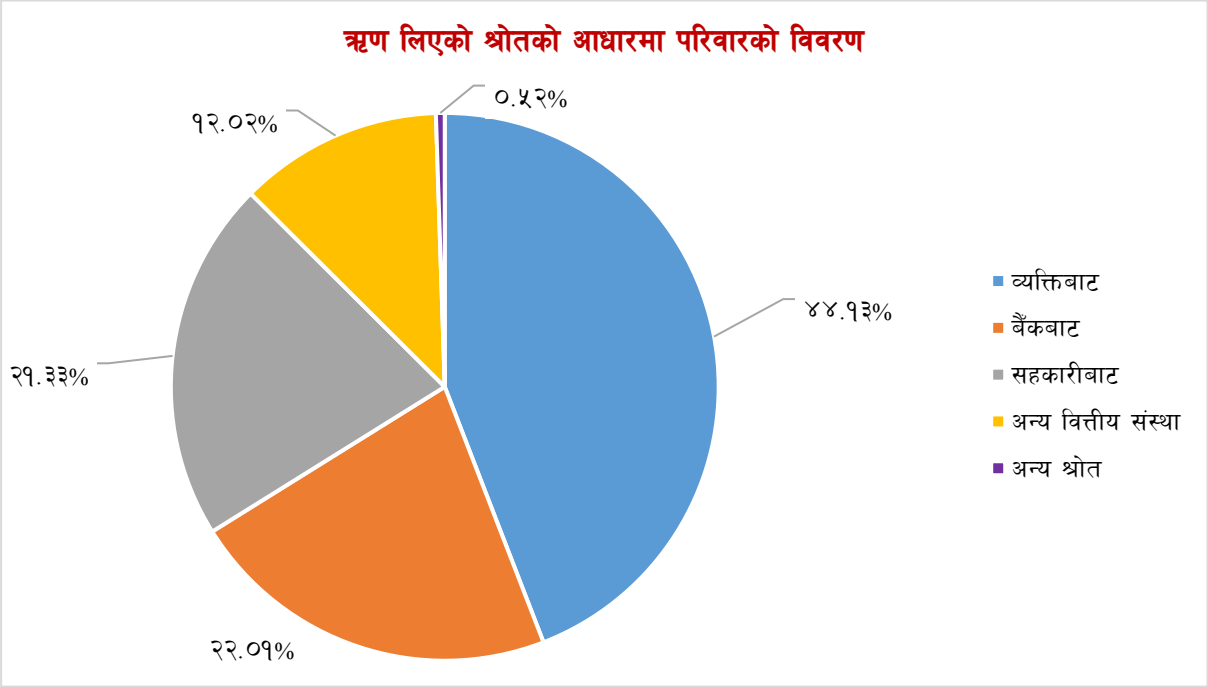

source: Author's Calculation

४.२ विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेर आन्तरिक वा बाह्य (वैदेशिक) विप्रेषण प्राप्त गर्नेहरूको परिवारमा तपाईले विप्रेषणबाट प्राप्त रकमलाई खर्च गर्नुपर्दा कुन क्षेत्रलाई सबैभन्दा पहिलो प्राथमिकता दिनुभएको छ भनेर सोधिएकोमा ४६.७ प्रतिशत घरपरिवारले घरायसी उपभोगमा खर्च गर्ने र दोस्रोमा २२.६ प्रतिशतले शिक्षामा खर्च गरेको र तेस्रोमा ११.८ प्रतिशतले स्वास्थ्य उपचारमा खर्च हुने गरेको बताएका छन् । दोस्रो प्राथमिकता बारे सोधिएको प्रश्नमा ३५.५ प्रतिशतले स्वास्थ्य उपचारमा, १८ प्रतिशतले घरायसी उपभोगमा र १४.६ प्रतिशतले शिक्षामा खर्च गरेको पाइयो । त्यसैगरी तेस्रो प्राथमिकता बारे सोधिएको प्रश्नमा २६ प्रतिशतले घरायसी उपभोगमा, १५.३ प्रतिशतलाई थाहा नभएको र १३.६ प्रतिशतले स्वास्थ्य उपचारमा खर्चलाई प्राथमिकता केन्द्रित गरेको पाइयो ।

यसरी समय र श्रम खर्चेर पठाएको रकम निरन्तर आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिमा मात्र खर्चनु पर्दा अन्य उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने विषय ओझेलमा पर्ने र जीवनस्तर सुधारमा प्रगति नहुने संकेत देखिन्छ । यसरी पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकतालाई हेर्दा उत्पादनशिल क्षेत्रमा नभई साधारण र अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका क्षेत्रमा मात्र विप्रेषणको अत्यधिक रकम खर्च हुने गरेको पाइन्छ । यो एक बाध्यात्मक अवस्था हो । किनकी आधारभूत आवश्यकता पूर्ती पहिलो आवश्यकता हो । यसरी राज्यले विप्रेषणलाई उत्पादनशिल लगानीका क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा जस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने ठोस कार्ययोजना निर्माण नगरेमा युवाहरूको बहुमूल्य श्रमशक्तिको उचित सदुपयोग हुन नसक्ने र समाज थप विपन्नतातर्फ धकेलिने वा यथास्थितिमै रहने अवस्था देखिन्छ । यसरी पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकतालाई हेर्दा उत्पादनशिल क्षेत्रमा नभई साधारण र अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका क्षेत्रमा मात्र विप्रेषणको अत्याधिक रकम खर्च हुने गरेको पाइन्छ । यसरी राज्यले विप्रेषणलाई उत्पादनशिल लगानीका क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा जस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने ठोस कार्ययोजना निर्माण नगरेमा युवाहरूको बहुमूल्य श्रमशक्तिको उचित सदुपयोग हुन नसक्ने र समाज यथास्थितिमै रहने अवस्था देखिन्छ । थप विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च हुने पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकताको क्षेत्र सम्बन्धी विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३२ : विप्रेशणबाट आएको रकम खर्च हुने स्थान सम्बन्धी विवरण

वडा		वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७		
विप्रेषण खर्च भएको पहिलो क्षेत्र	घरायसी उपभोग	१८८	२०५	३७	२८३	९५	१७६	१२८	१११२	४६.७%
	शिक्षामा खर्च गरेको	८२	३८	९१	१८	२३३	२८	४७	५३७	२२.६%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	२२	७१	२०	९	६८	८२	१०	२८२	११.८%
	थाहा छैन	१५	७०	३	२०	१	३०	७५	२१४	९.०%
	खर्च गरेर सकिएको	१४	०	३४	६०	०	१	१	११०	४.६%
	ऋण तिरेको	१	९	०	३	९	१०	१४	४६	१.९%
	घर बनाएको	०	४	१	३	१	८	१३	३०	१.३%
	अन्य	०	१	०	३	०	०	२५	२९	१.२%
	बचत गरेको	०	१	०	०	६	०	०	७	.३%
	विवाह/ब्रतबन्ध/चाडबाड मनाएको	०	२	१	०	१	२	१	७	.३%

वडा		वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७		
	अरूलाई ऋण दिएको	०	२	०	१	०	०	०	३	.१%
	व्यापार/व्यवसायमा लगानी गरेको	०	०	०	०	०	१	१	२	.१%
	जग्गा किनेको	०	०	०	०	०	२	०	२	.१%
	जम्मा	३२२	४०३	१८७	४००	४१४	३४०	३१५	२३८१	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको दोश्रो क्षेत्र	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	१२६	६९	९०	१८१	१८४	९१	१०५	८४६	३५.५%
	घरायसी उपभोग	२२	८०	२५	३०	१३६	९४	४१	४२८	१८.०%
	शिक्षामा खर्च गरेको	११०	६८	६	३०	३५	७२	२६	३४७	१४.६%
	थाहा छैन	१३	१५५	२	२२	०	३०	८०	३०२	१२.७%
	खर्च गरेर सकिएको	२३	१	६१	८३	१	१	१	१७१	७.२%
	ऋण तिरेको	८	२	१	३१	३४	१०	२२	१०८	४.५%
	विवाह/ब्रतबन्ध/चाडबाड मनाएको	१५	२०	०	१	७	२६	४	७३	३.१%
	घर बनाएको	४	५	१	८	६	४	७	३५	१.५%
	अन्य	०	१	०	३	०	०	२६	३०	१.३%
	बचत गरेको	१	२	०	३	७	७	१	२१	.९%
	जग्गा किनेको	०	०	१	६	०	२	०	९	.४%
	व्यापार/व्यवसायमा लगानी गरेको	०	०	०	२	२	०	२	६	.३%
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	०	०	०	०	२	०	०	२	.१%
	गरगहना खरिद गरेको	०	०	०	०	०	२	०	२	.१%
	अरूलाई ऋण दिएको	०	०	०	०	०	१	०	१	.०%
	जम्मा	३२२	४०३	१८७	४००	४१४	३४०	३१५	२३८१	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको तेश्रो क्षेत्र	शिक्षामा खर्च गरेको	३६	२६	३	९३	२८	३३	४०	२५९	११.७%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	६७	५०	७	४९	३०	४३	४८	२९४	१३.३%
	घरायसी उपभोग	८२	५०	९३	४५	२१७	३५	५३	५७५	२६.०%
	विवाह/ब्रतबन्ध/चाडबाड मनाएको	५१	६३	७	२	१३	५५	२३	२१४	९.७%
	ऋण तिरेको	१९	८	८	२९	५४	७२	२०	२१०	९.५%
	अरूलाई ऋण दिएको	२	०	०	४	१	२	१	१०	.५%
	बचत गरेको	६	१४	४	४	२६	५०	२	१०६	४.८%
	घर बनाएको	९	११	१	७	७	५	२	४२	१.९%
	जग्गा किनेको	१	१	०	१८	६	५	१	३२	१.४%
	गरगहना खरिद गरेको	०	०	०	०	१	०	०	१	.०%
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	०	०	०	३	७	२	२	१४	.६%
	व्यापार/व्यवसायमा लगानी गरेको	१	०	०	०	७	१	१	१०	.५%

वडा		वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७		
	अन्य	२	०	१	५	०	२	२५	३५	१.६%
	खर्च गरेर सकिएको	११	६	१	३६	१४	२	०	७०	३.२%
	थाहा छैन	१२	१७३	१	२२	२	३२	९६	३३८	१५.३%
	जम्मा	२९९	४०२	१२६	३१७	४१३	३३९	३१४	२२१०	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

४.३ परिवारको औषत आम्दानीको विवरण

गाउँपालिका वा गाउँपालिका बाहिरबाट हुने विभिन्न आम्दानीका श्रोतहरूबाट प्राप्त आम्दानी रकमलाई सो आम्दानीको श्रोतमा संलग्न घरपरिवारको संख्याले भाग गर्दा आउने औषत वार्षिक रकमको आधारमा गाउँपालिकामा भइरहेका प्रमुख आर्थिक गतिविधिहरूको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । तथ्याङ्क हेर्दा सबैभन्दा धेरै अर्थात १,६२४ घरपरिवारले आफ्नो आम्दानी वैदेशिक विप्रेषणबाट वार्षिक आम्दानी भएको बताएका छन् भने दोस्रोमा १,६०१ घरपरिवारले कृषि/पशुपालन/माछापालन/मौरीपालनबाट बार्षिक आम्दानी भएको र तेस्रोमा ९६४ घरपरिवारले नोकरीबाट वार्षिक आम्दानी गर्ने गरेको बताएका छन् । त्यस पश्चात् चौथो, र पाँचौमा क्रमश : अन्य वार्षिक आम्दानी र दैनिक ज्यालादारीबाट भएको आम्दानीहरू पर्दछन् । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उद्योग र बढी आम्दानी हुने खालका उत्पादनशील क्षेत्रमा संलग्न परिवारहरूको संख्या न्यून छ भने सेवा र व्यापार व्यवसायमा संलग्न परिवारहरूको संख्या उच्च रहेको छ । दीर्घकालीन विकास र समृद्धिका हिसाबले कमाइको लागि आफ्नो स्थान छाडेर बाहिरिने युवा जनसंख्याको अनुपस्थितिले स्थानीय स्तरमा विकास असम्भव प्रायः हुन्छ । जल्दो बल्दो उमेरको उत्पादनशील जनशक्ति उर्जावान समयमा बाहिरिने र शिथिल हुँदा फर्किने वा पलायन हुने परिस्थिति श्रृजना हुँदा विकास निर्माण कार्य अपेक्षाकृत अगाडि बढ्न सक्दैन ।

अर्कोतर्फ ज्यालादारी कामबाट आम्दानी गर्ने परिवारको संख्या समेत उच्च हुनुले निम्न आयस्तर भएका परिवारहरूको संख्या धेरै रहेको संकेत मिल्दछ । वार्षिक औषत आम्दानी मध्ये सबै भन्दा उच्च अर्थात नोकरीबाट प्राप्त आम्दानीलाई रु ४२१४६८।८८ लाई मासिक आम्दानीमा परिणत गर्दा रु ३५१२२।४१ हुन आउँछ । यस बाहेक अन्य सबै क्षेत्रबाट प्राप्त औषत आम्दानी तुलनात्मकरुपमा कम रहेको देखिन्छ । गाउँपालिका सम्पन्न हुन उत्पादनमुखी रोजगारी तर्फ जनतालाई उन्मुख बनाउनु जरुरी हुन्छ । तसर्थ गाउँपालिकाले रोजगारीका अवसरहरू श्रृजना गरी युवाहरूलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा आकर्षण गर्दै दिगो विकासको अवधारण अनुरुप कार्ययोजना बनाई अगाडि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३३ : वार्षिक आम्दानीको विवरण

आम्दानिका श्रोत		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
कृषि/पशुपालन/माछापालन/मौरीपालनबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२३२	४०१	७४	१४०	२२८	२८६	२४०	१६०१
	जम्मा आम्दानी	६०७७०००	२५४६८०००	२७८९०००	२०९००००	४५२६०००	६८१८०००	३६६००००	५१४२८०००
	औषत आम्दानी	२६१९४	६३५११	३७६८९	१४९२९	१९८५१	२३८३९	१५२५०	३२१२२
उद्योग सञ्चालनबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	०	५	१	१	६	३	५	२१
	जम्मा आम्दानी		२१८४०००	२४००००	४८०००	३०३६०००	९४८०००	९१२०००	७३६८०००
	औषत आम्दानी		४३६८००	२४००००	४८०००	५०६०००	३१६०००	१८२४००	३५०८५७.१४
व्यापार व्यवसायबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	५४	७५	१८	४७	७२	६०	१२६	४५२
	जम्मा आम्दानी	१७७६००००.००	३४७५२०००.००	७३९२०००.००	५५५६०००.००	१८१२००००.००	१५९००००००.००	३०१६८०००.००	१२९६४८०००.००
	औषत आम्दानी	३२८८८८.८९	४६३३६०.००	४१०६६६.६७	११८२१२.७७	२५१६६६.६७	२६५०००.००	२३९४२८.५७	२८६८३१.८६
नौकरी बाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	१३८	१०८	४५	१५१	२२६	१४१	१५५	९६४
	जम्मा आम्दानी	४५४६२०००	९०८९४०००	१६३४६४००	७५९७९२००	७२७४०४००	५२१६४०००	५२७१००००	४०६२९६०००
	औषत आम्दानी	३२९४३४.७८	८४१६११.११	३६३२५३.३३	५०३१७३.५१	३२१८६०.१८	३६९९५७.४५	३४००६४.५२	४२१४६८.८८
पेन्सनबाट वार्षिक आम्दानी		२१५	१९७	१०१	८७	१०४	५७	४६	८०७
		७०५२४०००	६२५०२०००	२०११२०००	१७१५४०००	१३७०४०००	१५४०८०००	१०२२४०००	२०९६२८०००
		३२८०१८.६०	३१७२६९.०४	१९९१२८.७१	१९७१७२.४१	१३१७६९.२३	२७०३१५.७९	२२२२६०.८७	२५९७६२.०८
घर तथा जग्गा भाडाबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	९	७	८	१४	११	२१	७१	१४१
	जम्मा आम्दानी	६७८०००	२०७६००	४२६०००	८८२०००	३३८४००	१५५४०००	४५३००००	८६१६०००
	औषत आम्दानी	७५३३३.३३	२९६५७.१४	५३२५०	६३०००	३०७६३.६४	७४०००.००	६३८०२.८२	६११०६.३८
घरेलु सिलाई तथा पकरको	परिवार संख्या	१५	११	७	१२	११	११	१९	८६

आम्दानिका श्रोत		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
	जम्मा आम्दानी	३१६८०००	४१४००००	४९४४०००	१८२४०००	३७२००००	३००००००	४६८००००	२५४७६०००
	औषत आम्दानी	२११२००	३७६३६३.६४	७०६२८५.७१	१५२०००	३३८१८१.८२	२७२७२७.२७	२४६३१५.७९	२९६२३२.५६
व्याज तथा लाभांशबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	९	१	१	८	२२	७	२	५०
	जम्मा आम्दानी	२४२४०००	१०३६८००	६००००	१२१२०००	३३४८०००	३६००००	२४००००	८६८०८००
	औषत आम्दानी	२६९३३३.३३	१०३६८००	६००००	१५१५००	१५२१८१.८२	५१४२८.५७	१२००००	१७३६१६
दैनिक ज्यालादारीबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	१८१	१९८	४४	९३	६४	१९५	१२९	९०४
	जम्मा आम्दानी	३९५४००००	७४०४९६००	५४३००००	१९६५१२००	७४२८०००	३६६३००००	३०७९५६००	२१३५२४४००
	औषत आम्दानी	२१८४५३.०४	३७३९८७.८८	१२३४०९.०९	२११३०३.२३	११६०६२.५०	१८७८४६.१५	२३८७२५.५८	२३६१९९.५६
देशिक विप्रेषणबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२७७	२७५	१२३	२५६	२४१	२६६	१८६	१६२४
	जम्मा आम्दानी	९०५३००००	९३७८४०००	४१६१००००	५०९१००००	८१८७८०००	९२३९७०००	५६९१९०००	५०८०२८०००
	औषत आम्दानी	३२६८२३	३४१०३३	३३८२९३	१९८८६७	३३९७४३	३४७३५७	३०६०१६	३१२८२५
आन्तरिक विप्रेषणबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	९८	११४	५४	७५	११५	८०	५४	५९०
	जम्मा आम्दानी	९२५६०००	१२४९६०००	६७९१०००	६३३४०००	१२३१९०००	७७५८०००	२८४१०००	५७७९५०००
	औषत आम्दानी	९४४४९	१०९६१४	१२५७५९	८४४५३	१०७१२२	९६९७५	५२६११	९७९५८
अन्य वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२२७	१५०	३८	५३	१४१	२१०	१२४	९४३
	जम्मा आम्दानी	१८९०६०००	९९७२०००	३८४६०००	५३६४०००	११०७०००००	२२९१४०००	८०८८०००	८०१६००००
	औषत आम्दानी	८३२८६.३४	६६४८०	१०१२१०.५३	१०१२०७.५५	७८५१०.६४	१०९११४.२९	६५२२५.८१	८५००५.३०

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

४.४ परिवारको औषत खर्चको विवरण (खर्चका मुख्य शीर्षकहरू)

गाउँपालिकामा घरपरिवारले वार्षिकरुपमा गर्ने खर्चका प्रमुख शीर्षकहरू मध्ये औसतरुपमा सबैभन्दा बढी चाडपर्व, सामाजिक संस्कारमा भएको खर्च उच्च रहेको छ। तत्पश्चात दोस्रोमा खाद्य वस्तको खरिदमा खर्च, तेस्रोमा शिक्षामा र चौथोमा स्वास्थ्यको लागि खर्च गरेको पाइन्छ। चाडपर्व, सामाजिक संस्कारको खर्च पछि आधारभूत

मानवीय आश्यकता मध्येको प्रमुख खाद्य क्षेत्रमा गरेको खर्च समेत प्रमुख तीन खर्च मध्येमा पर्दछ । यसरी तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप संघीय संविधानले आधारभूत मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेका खाद्य संम्प्रभुता, निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यमा सबैको पहुँच जस्ता हकहरूको सुनिश्चितता गर्न समग्र राज्य तथा स्थानीय सरकारले यी क्षेत्रहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । यी हकहरूको सुनिश्चितता राज्य पक्षबाट हुन सकेमा अधिकांश गाउँपालिकावासीहरूलाई गरिबीको रेखामुनिबाट माथि उठाउन सकिन्छ । राज्यको दायित्वमा पर्ने क्षेत्रहरूमा साधारण नागरिकहरूले ठूलो रकम खर्च गर्नुपर्ने अवस्था हुनु सकारात्मक होइन । यस गाउँपालिकाका घरपरिवारले गर्ने गरेको खर्चको विस्तृत वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ३४ : वार्षिक औषत खर्चका आधारमा परिवारको विवरण

खर्च शिर्षक		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
खाद्य वस्तुमा खर्च	परिवार संख्या	७३९	६६९	३४२	६७८	६००	५८३	५२१	४१३२
	जम्मा खर्च	५३२९६८००	१०४३१९६००	३७९८६०००	१००४०२८००	७४१८४०००	५४११०४००	७५९३६०००	५००२३५६००
	औषत खर्च	७२१२०.१६	१५५९३३.६३	१११०७०.१८	१४८०८६.७३	१२३६४०.००	९२८१३.७२	१४५७५०.४८	१२१०६३.७९
शिक्षामा खर्च	परिवार संख्या	५३९	४२१	२३४	४५९	४०१	३८८	४१८	२८६०
	जम्मा खर्च	३००९३६००	३३०७६८००	१७३०५२००	४४५५३६००	४३१७४८००	३२३४७२००	६५४२५२००	२६५९७६४००
	औषत खर्च	५५८३२.२८	७८५६७.२२	७३९५३.८५	९७०६६.६७	१०७६६७.८३	८३३६९.०७	१५६५१९.६२	९२९९८.७४
स्वास्थ्यको लागि खर्च	परिवार संख्या	६७२	४९९	३३६	६५२	५१७	४७६	५०९	३६६१
	जम्मा खर्च	३०६४९२००	२५५३७२००	१६८३७२००	५९००८८००	२४८६६४००	१५८८२०००	२४३३७२००	१९७११८०००
	औषत खर्च	४५६०८.९३	५११७६.७५	५०११०.७१	९०५०४.२९	४८०९७.४९	३३३६५.५५	४७८१३.७५	५३८४२.६७
चाडपर्व, सामाजिक संस्कारमा खर्च	परिवार संख्या	७४९	६५९	३४२	६७५	६०४	५८२	५०९	४१२०
	जम्मा खर्च	३५४२७००००	३९८०२८०००	९५२२६०००	५०६७८४०००	३२२७५२०००	२४२४३००००	१६९७९४०००	२०८९२८४०००
	औषत खर्च	४७२९९०.६५	६०३९८७.८६	२७८४३८.६०	७५०७९१.११	५३४३५७.६२	४१६५४६.३९	३३३५८३.५०	५०७१०७.७७
अनोरञ्जनमा खर्च	परिवार संख्या	६३२	१९८	३३८	६२१	४५९	५१७	४०६	३१७१
	जम्मा खर्च	२२५५०४००	६२११२००	७८२४०००	२४५४४८००	१९८०४८००	१२५५२०००	१२७५२४००	१०६२३९६००

खर्च शिर्षक		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
	औषत खर्च	३५६८१.०१	३१३६९.७०	२३१४७.९३	३९५२४.६४	४३१४७.७१	२४२७८.५३	३१४०९.८५	३३५०३.५०
लत्ताकपडा, जुत्ता, चप्पल आदिमा खर्च	परिवार संख्या	७४९	६६८	३४२	६८२	६०४	५८३	५१३	४१४१
	जम्मा खर्च	२१४२५२००	१२५४०५००	५८२९०००	१९२०३८००	१५२७९२००	९९८७५००	१०६५४५००	९४९१९७००
	औषत खर्च	२८६०५	१८७७३	१७०४४	२८१५८	२५२९७	१७१३१	२०७६९	२२९२२
सामान्य घरायसी मर्मत सम्भार वार्षिक अनुमानित खर्च	परिवार संख्या	६६०	१६०	३३३	६२३	५६९	४१९	३८५	३१४९
	जम्मा खर्च	६५७७९००	१८९६३००	२५२१८००	११५५९७००	७४०७३००	२५२६६००	१५७६२००	३४०६५८००
	औषत खर्च	९९६७	११८५२	७५७३	१८५५५	१३०१८	६०३०	४०९४	१०८१८
अन्य खर्च	परिवार संख्या	७२८	५२५	३३६	६३२	५२६	४७५	४११	३६३३
	जम्मा खर्च	३०६२०४००	१८८०४०००	९२१७२००	३७४४१२००	२६९५३२००	१४७५७६००	११८३६८००	१४९६३०४००
	औषत खर्च	४२०६०.९९	३५८१७.१४	२७४३२.१४	५९२४२.४१	५१२४१.८३	३१०६८.६३	२८८००.००	४११८६.४६
कृषि वार्षिक अनुमानित लगानी	परिवार संख्या	७५४	६७०	३४२	६८५	६०५	५८३	५२३	४१६२
	जम्मा खर्च	२०८७२००	३३२७६००	३१०५५००	७२११५००	८४६६७००	५०४७२००	४५४२७००	३३७८८४००
	औषत खर्च	२७६८	४९६७	९०८०	१०५२८	१३९९५	८६५७	८६८६	८११८

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

४.५ खाद्यान्न सुरक्षा तथा आपूर्तिको अवस्था

मौलिक हक अन्तर्गत नेपालको संविधानको धारा ३६ मा खाद्य सम्बन्धी हकको व्यवस्था गरिएको छ । सोही धाराको उपधारा २ मा प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ । माथि उल्लेख गरिएको छ भने उपधारा ३ मा प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य संम्प्रभुताको हक हुनेछ भनी स्पष्ट उल्लेख छ । यसरी गाउँपालिकाले जीवनको प्रमुख आधारको रुपमा रहेको खाद्यान्नको सूरक्षा र आपूर्तिको अवस्था प्रति संवेदनशील हुनुपर्ने देखिन्छ ।

४.६ आयात तथा निर्यातको अवस्था

कुनै पनि गाउँपालिका आर्थिकरुपले सबल हुनका लागि आयात भन्दा निर्यात बढी हुनु अनिवार्य छ । आयात भन्दा निर्यातको आयतन ठूलो हुँदा यसले व्यापार नाफा वृद्धि भई आर्थिक स्तर माथि उठ्न मद्दत गर्दछ । गाउँपालिका भित्र उत्पादन हुने उपजहरूलाई प्रर्वद्धन गरी स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने उपजमा आत्मनिर्भर भई निर्यात बढाउन सकेमात्र गाउँपालिकाको आर्थिक हैसियत वृद्धि हुन सक्छ ।

४.७ स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थहरू जस्तै काठ, खोटो, जडिबुटी, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्वल स्लेट, फलफूल, खाद्यान्न आदि)

स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको प्रचुरताका हिसाबले नेपाल सम्पन्न रहे तापनि यसको दिगो सदुपयोगमा भने निकै पछाडि परेको यर्थाथ हामी सामु छ । हामी कहाँ उपलब्ध श्रोतहरूमा काठ, जडिबुटी, खोटो, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्बल, स्लेट, फलफूल, कोइला, खाद्यान्न, तरकारी आदि पर्दछन् । यस प्रकारका कच्चा पदार्थहरूको व्यावसायिक उत्पादन र दिगो सदुपयोग गर्दा गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष सकारात्मक योगदान पुग्दछ ।

४.८ सुकुम्बासी जनसंख्याको विवरण

नेपालमा परिवारको जमिन माथिको स्वामित्वको विषयलाई आर्थिक हैसियतसँग गाँसेर हेरिन्छ । नेपालको अर्थतन्त्र कृषिमा आधारित हुँदा जमिन माथिको स्वामित्वलाई आर्थिक हैसियतसँग गाँसेर हेर्नु स्वाभाविक भएतापनि पछिल्लो समयमा वैदेशिक रोजगार लगायत अन्य सेवा क्षेत्रमा मानिसहरूको पहुँच वृद्धि हुँदा गैह्र कृषि क्षेत्रबाट आफ्नो आर्थिक हैसियत निर्माण गर्ने परिपाटी सुरु भएको पाईन्छ । अर्कोतर्फ जमिनमाथिको स्वामित्वलाई आफ्नो थातथलो वा आवासको स्थलकारुपमा समेत हेरिन्छ । यसर्थ हरेक नागरिकको जमिनमाथिको स्वामित्वलाई सदियौंदेखि एक प्रमुख आर्थिक सामाजिक तथा राजनैतिक मुद्दाकोरुपमा हेरिँदै आएको छ । त्यस्तै नेपालमा जमिनको वितरण अवैज्ञानिक रहेको । भूमिहीनहरू किसान छन् भने भूमिमा प्रशस्त स्वामित्व भएकाहरूले सामान्यतया खेतीपानी गर्दैनन् वा केहीले मात्र गर्दछन् । सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र (CSRC) को वेबसाइटमा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा २६.१ प्रतिशत कृषक परिवारहरूको आफ्नो स्वामित्व रहेको जमिन छैन । जम्मा १९.७१ प्रतिशत महिलाहरूको जमिनमा स्वामित्व रहेको छ र करिब ४४ प्रतिशत तराई दलितहरू सुकुम्बासी अवस्था रहेका छन् ।

४.९ बेसहारा सडक बालबालिका तथा जनसंख्याको विवरण

नेपालको संविधानको धारा ३९ अन्तर्गत उपधारा ९ बमोजिम मौलिक हकमा, असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द पिडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालवालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख छ भने धारा ४३ मा आर्थिकरुपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एक महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोउन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ। यसर्थ स्थानीय सरकारको रुपममा रहेको गाउँपालिकाले यस प्रकारको वेसहारा अवस्थामा रहेका बालबालिका र अन्य नागरिकलाई अनिवार्य संरक्षण गर्नुपर्ने दाहित्व रहेको छ।

४.१० कृषि तथा पशुपंक्षी, माछापालन तथा अन्य

आज उच्चतम विकास हासिल गरेका औद्योगिक राष्ट्रहरूको विकासको मेरुदण्ड कृषि नै रहेको इतिहासले देखाउँछ। यूरोप, अमेरिका तथा एसियाली महाशक्ति राष्ट्रहरूको सम्पन्नताको आधारशीला समेत कृषि क्रान्तिमा आधारित भएको पाईन्छ। तसर्थ तत्कालका लागि कृषि बाहेकका अन्य विकल्पहरू न्यून रहेको र कृषिमा पर्याप्त संभावना रहेको हाम्रो देशमा विकासका अन्य महत्वाकांक्षी योजना कार्यान्वयन गर्नुपूर्व खाद्यान्न, फलफूल तरकारीका साथै समग्र कृषि उपजहरूमा आत्मनिर्भर बनी निर्यात समेत वृद्धि गर्न कृषि क्षेत्रमा क्रान्ति नै गर्नुपर्ने पहिलो अनिवार्य आवश्यकता रहेको छ। उच्च प्रविधिहरू विकास भैसकेको आजको युगमा समेत हाम्रो निर्वाहमुखी परम्परागत खेती प्रणाली सिमीत रहिरहनु एक प्रकारको विडम्बना नै छ। तसर्थ स्थानीय सरकारले संभाव्यता हेरि व्यावसायिक र वैज्ञानिक कृषिका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कृषि पूर्वाधारहरूको विकास मार्फत कृषि उत्पादन र विकासमा क्रान्ति गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

४.१०.१ मुख्य कृषिजन्य उत्पादनहरूको विवरण (वार्षिक उत्पादन उपलब्ध भएसम्म)

(क) खाद्यान्न बाली

गाउँपालिकामा सामान्यतः कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरू धान, मकै, गहुँ, कोदो आदि हुन्। यस्तै दलहन बालीमा दाल, गहत, मुसुरो भटमास आदि उत्पादन हुने गर्दछ। तेलहन बालीमा तोरी/सर्स्यूँ आलस/तिल, सुर्यमुखी उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, बन्दा, लौका, फर्सी लगायत प्रमुख तरकारी तथा नगदे बाली हुन् र यिनको उत्पादकत्व पनि बढी छ। गाउँपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न, तरकारी र दलहन बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रूपले न्यून क्षेत्रमा फलफूल र मसला बाली लगाइने गरेको छ।

तालिका नं. ३५ : प्रमुख कृषि बाली सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	खाद्यान्न बाली	नगदे वाली	मसला वाली,	तेलहनवाली	दलहनवाली
१	वर्षे धान, वर्षे मकै, गहुँ, जौ, फापर, आलु	अदुवा, आलु, प्याज, लसुन, खुर्सानी, गेडागुडी	बेसार, लसुन, खुर्सानी, धनिया, सुप	तोरी, सर्स्यू, आलस, तिल, सुर्यमुखी	मास, गहत, मसुरो, भटमास, राजमा, बोडी, सिमि
	तरकारी वाली	फलफूल	अन्य		
२	आलु, काउली, लौका, फर्सी, वन्दा, मुला, लसुन, प्याज, साग आदि	आप, लिच्ची, केरा, मेवा, अनार, उखु, अम्बा, आरुबखडा, आरु, कागती	माछापालन, च्याउ खेती		

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

(ख) हिउँदे बाली

- गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरूमा कोदो, फापर, गहुँ, जौ, उखु, मुसुरो, मास, गहत, भटमास, तोरी, तिल, केरा, सुन्तला जात, आलु, आदि छन् ।

(ग) वर्षे बाली

- गाउँपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरूमा धान, मकै, केरा, अम्बा, नासपाति, रुखकटर आदि छन् ।

४.१०.२ खेतीजोन्य जमिनको विवरण

नेपाल भू-उपयोग र भुमि सुधार कार्यक्रमहरू निष्प्रभावी रहेका छन् । वैज्ञानिक र व्यावसायिक ढङ्गले भू-उपयोग नहुँदा कृषि क्षेत्रमा ठुलो घाटा व्यहोर्नु परेको अवस्था छ । हरेक स्थानीय तहमा उपलब्ध सम्पर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र व्यावसायिक ढङ्गले सदुपयोग हुन सकेको पाइँदैन । खेतीयोग्य जमिनको उपलब्धता भएपनि पूर्ण सदुपयोग नहुँदा एकातर्फ जमिन बाँझो हुँदै जाने त अर्कोतर्फ कृषि उत्पादनमा कमी भई आयात गर्नुपर्ने अवस्था श्रृजना भइरहेको छ । यो गाउँपालिकाको कूल जमिन मध्ये ३०.५० वर्ग कि.मी. अर्थात ४१.५० प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको छ ।

४.१०.३ खेतीयोग्य मध्य सिंचित र असिंचित जमिनको विवरण

जमिन खेतीयोग्य भएर मात्र हुँदैन त्यसमा सिँचाईको सुविधा अनिवार्य पुगेको हुनपर्दछ । खेतीयोग्य जमिनमा खेतीपाती गरी पूर्ण सदुपयोग गर्न त्यसमा सिँचाईको सुविधा पुऱ्याउनु अनिवार्य हुन्छ । तसर्थ स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा रहेको खेतीयोग्य जमिनको यथार्थ विवरण तयार पारी त्यसमध्ये सिँचाई पुगेको र नपुगेको जमिनको समेत सही तथ्याङ्क हुनपर्दछ । यस पश्चात सिँचाई नपुगेको जमिनमा एक वा अर्को प्रकारले सिँचाई पुऱ्याउन प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

४.१०.४ बाँझो जमिनको विवरण

गाउँघरमा कतिपय क्षेत्रहरू प्रयोगहीन अवस्थामा बाँझो रहेका हुन्छन् । सबै प्रकारका जमिनहरूको एक वा अर्को प्रकारले सदुयोग गर्न सकिन्छ । जमिन आफैमा एक अमूल्य प्राकृतिक सम्पदा हो । खेती नहुने क्षेत्रमा डालेघाँस वा जडिबुटी लगाउन सकिन्छ भने उपयुक्त स्थानहरू भए खुल्ला क्षेत्र, मनोरञ्जन स्थल, पार्क वा बगैंचाको रुपमा समेत विकास गर्न सकिन्छ । खेती नहुने अवस्थामा आवास विकासका लागि समेत यस्तो जमिनको सदुपयोग गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकाको कूल जमिनको करिव ५.९८ प्रतिशत जमिन या झाडी बुट्यान, पहरा र प्रयोगहिन अवस्थामा रहेको छ ।

४.१०.५ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा किरा

कृषि बालीबाट अपेक्षित उत्पादन लिनको लागि बालीनालीको उचित स्याहार संभार आवश्यक छ । विशेषत बालीनालीलाई रोग तथा किराले आक्रमण गर्ने हुँदा रोग तथा किराबाट बच्न समयमै उच्च सतर्कता अपनाउने र रोकथाम बारे जानकारी हासिल गर्नु अति आवश्यक छ । अर्कोतर्फ बालीनालीमा लाग्ने र लाग्न सक्ने रोग तथा किराको सही ढङ्गले पहिचान हुन समेत जरुरी छ । रोग तथा किराको सही पहिचान हुन सके समय मै त्यसको रोकथाम हुन गई उत्पादनलाई सुरक्षित गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ३६ : खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	गवारो, पात बेरुवा, पात कटुवा, हरियो फडके, खैरो फड्के, स्किपर, पतेरो, मिलिवग, निमाटोड, ढुङ्गे, फट्याङ्ग्रा	मरुवा, डढुवा, खैरो, थोप्ले, सिथ ब्लाइट, खैरे रोग
२	गहुँ	कटवर्म, वायरवर्म, लाही	कालो पोके, सिन्दुरे, खैरा
३	मकै	खुम्रे, फेद वटुवा, गवारो, फट्याङ्ग्रा, लाही	डाठ कुहिने, घोगा कुहिने, कालोपोके
४	आलू	लाही, फेद कटुवा, खुम्रे, रातो कमिला, धमिरा, आलुको पुतली	लेटब्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने रोग, खोस्टे रोग, डढुवा
५	तरकारी	भण्टाको गवारो, लाही, वन्दाको पुतली, टमाटरको फलको गवारो, फल कुहाउने औसा, सुलसुले, रातो खपटे, डल्ले खपटे, थ्रिप्स, खुम्रे	ओइलाउने रोग, अल्टरनोरिया, क्लवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, डाइ ब्याक, जरा कुहिने, पाउडरी मिल्ड्यू
६	फलफूल	आपको मधुवा, गवारो, फल कुहाउने औसा सुलसुले, अनारको पुतली, होपर	एनथ्राक्नोजा, सेतो ढुसी, डाईव्याक, आँपको गुच्चा हुने, डाउनी मिल्ड्यू
७	केरा खेती	केराको स्किपर, थाम र गानोका गवारा तथा घुनहरू, खपटे	जरा कुहिने रोग, ओईलाउने रोग, गुवो कुहिने, डढुवा, बन्चिटप

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१०.६ तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा

तालिका नं. ३७ : तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१.	गोलभेडा	टुटायप्सुलुटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गवारो, पतेरो आदि ।	उडुवा- अगौटे, पछौटे आईलाउने, ममाजाईक आदि ।
२.	काउली, बन्दा	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फडके आदि ।	सफ्ट रट, ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीङ अफ आदि ।
३.	आलु	पि.टी. एम., लाही, पात खाने लाभ्रे आदि ।	डढुवा, मोजाइफ खैरो पिप, चक्के आदि ।
४.	रायो	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्रने फडके आदि ।	सफ्ट रट, ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीङ अफ आदि ।
५	सुन्तला	पतेरो, लाही, फुट फ्लाई, स्केल लिफ, भाईनर, लेमन डग आदि ।	क्याकर, फुट रट, रुटरघ, स्वीटीमोल्ड आदि ।

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.११ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैँसी, बाख्रा, सुँगुर नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन् । यसबाट गाउँपालिकाबासीहरुको जीविकोपार्जनमा उल्लेख्य सुधार भइरहेको छ । पशुजन्य उत्पादनहरू जस्तै, दुध, दही, घियु तथा मासुका लागि कुखुरा, खसी, बोकाहरूको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ । यहाँ डेरी उद्योग, व्यापारिक फार्म, गाई, भैँसी, कुखुरा फार्महरू लगायतका कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् । नेपालको सन्दर्भमा कृषि सेवाको पुरकको पशुपालन व्यवसाय रहेको देखिन्छ यस्तै कालीगण्डकी गाउँपालिकामा पनि विभिन्न व्यावसायिक तथा सामान्य पशुपालन हुने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा पशुपालन व्यवसायलाई अझ व्यवस्थित बनाउन सके अर्थतन्त्रमा विकास हुने देखिन्छ ।

४.११.१ घरपालुवा पशुपंक्षी पालनको आकारका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ३८ : घरपालुवा पशुपंक्षीपालनको आकारका आधारमा घर परिवारको विवरण

वडा	पशुपंक्षी पालन गर्ने परिवार		पशुपंक्षी पालन नगर्ने परिवार		उल्लेख नगरिएको	जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत		
१	६४६	८५.७%	१०८	१४.३%	०	७५४
२	६०३	९०.०%	६७	१०.०%	०	६७०
३	२७५	८०.४%	६७	१९.६%	०	३४२
४	५०९	७४.३%	१७६	२५.७%	०	६८५
५	४७१	७७.९%	१३४	२२.१%	०	६०५
६	४८१	८२.५%	१०२	१७.५%	०	५८३
७	३३१	६३.४%	१९१	३६.६%	४	५२६
जम्मा	३३१६	७९.७%	८४५	२०.३%	४	४१६५

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

पशुपंक्षीपालन क्षेत्रले देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा करिब ११ प्रतिशत र कूल कृषि ग्राहस्थ उत्पादनमा २६.८ प्रतिशत योगदान गर्दै आएको सन्दर्भमा यस क्षेत्रको विशेष आर्थिक महत्व रहेको छ । गाउँपालिकाको कूल ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारको संख्या ३,३१६ अर्थात ७९.७ प्रतिशत र नपाल्ने घरपरिवारको संख्या ८४५ अर्थात २०.३ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट उल्लेख्य संख्यामा घरपरिवारले पशुपंक्षी पाल्ने गरेको तथ्य तथ्याङ्कबाट स्पष्ट हुन्छ । वडा नं. १ र २ मा तुलनात्मकरुपमा धेरै घरपरिवारले पशुपंक्षी पालन गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा धेरै घरपरिवारहरूले पशुपंक्षी पालेको तथ्याङ्कमा देखिएपनि पशुपालन व्यावसायिक नभई घरेलु प्रयोजनको लागि मात्र पाल्नेको संख्या अत्यधिक रहेको छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

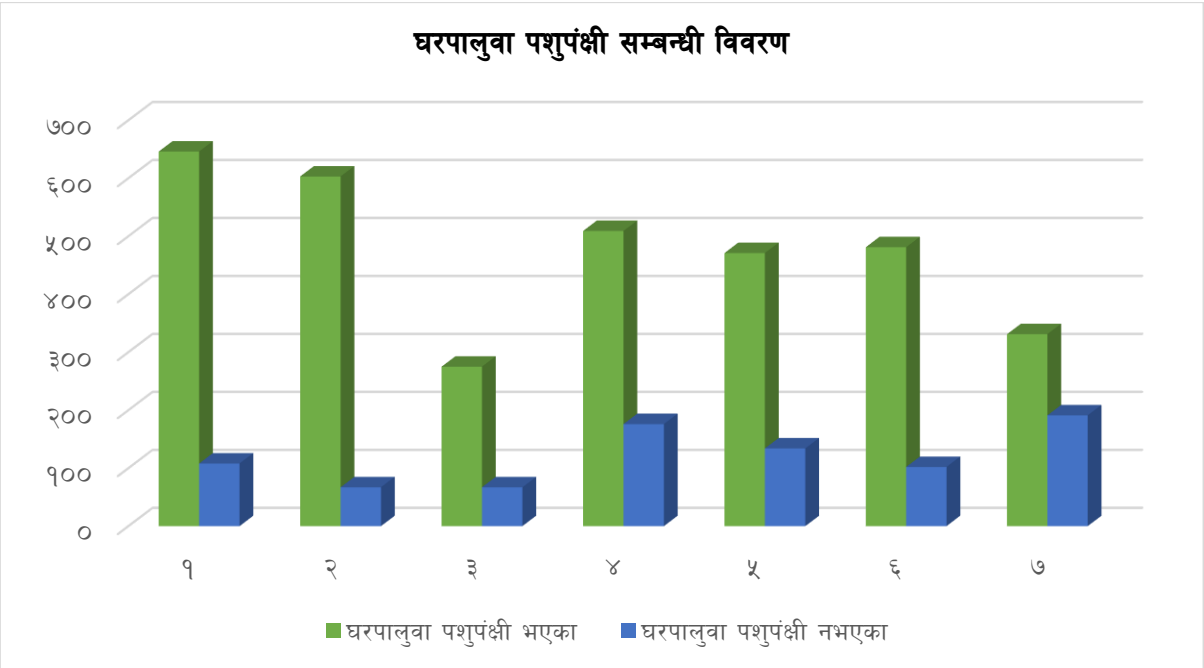

४.११.२ कृषि प्रयोजनको लागि हाल परिवारमा भएको पशुपन्छी सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३९ : विभिन्न पशुपंक्षी पाल्ने कृषकहरूका आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा.नं	गाई/गोरू	भैंसी/राँगा	भेडा/बाख्रा	बंगुर/सुंगुर	अन्य चौपाया	हाँस/कुखुरा	अन्य पंक्षी
१	१९८	४५९	६००	१६३	६७	३३८	४४
२	११३	४८४	३९१	२२७	१	३५८	०
३	३५	२२६	२११	७९	१	१२३	०
४	६२	४५२	३००	५०	०	१५९	३
५	६२	४२८	३१८	५८	१	७३	२
६	९७	३९७	३७६	१५०	१	२७७	१
७	२९	२६६	१५१	५८	२	११४	२
जम्मा	५९६	२७१२	२३४७	७८५	७३	१४४२	५२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा कूल ३,३१६ पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारहरूमा ५९६ गाई/गोरु, २,७१२ भैंसी/राँगा, २,३४७ भेडा/बाख्रा पाल्ने गरेका छन् । गाई र भैंसीको तुलनामा उल्लेख्य संख्यामा भेडा/बाख्रा पाल्ने गरेको कारण तुलनात्मक रुपमा भेडा बाख्रा पाल्न सहज हुने र मासु बिक्रीबाट आम्दानी समेत राम्रो हुने भएकोले हो । यद्यपी भेडा/बाख्राको समेत व्यसायिक उत्पादन भने हुन सकेको छैन । त्यसैगरी गाउँपालिकामा सुगुंर/बंगुर, हाँस/कुखुरा पालेका छन् । अन्य पशुपंक्षीको तुलनामा हाँस/कुखुरा पाल्न सहज हुने र स्थानीय जातका हाँस/कुखुराबाट राम्रो आम्दानी हुने भएकोले प्राय ग्रामीण क्षेत्रका सबैजसो घरपरिवारले हाँस/कुखुराको पालन गरेको पाइन्छ । धेरै परिवारले गाई/गोरु तथा बाख्रा साथै १,४४२ परिवारले हाँस/कुखुरा पालेको भएपनि व्यसायिकरुपमा पाल्नेहरूको संख्या भने न्युन छ । यसले गाउँपालिकाको आर्थिक समृद्धिमा ठोस टेवा पुऱ्याउन सक्दैन । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

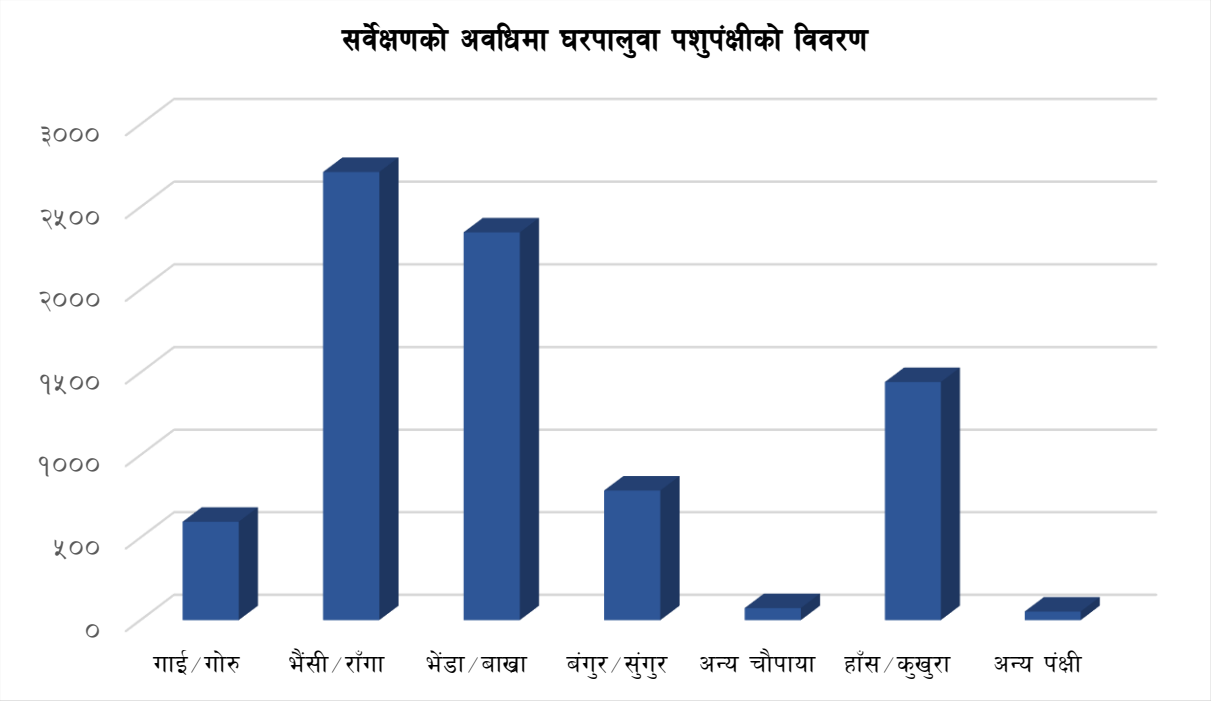

४.११.३ पशुपंक्षीहरूको बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४० : पशुपंक्षीहरूको विक्रिका आधारमा घर परिवारको विवरण (गत १२ महिनामा)

वडा	गाई/ गोरू		भैंसी / राँगा		भेडा/बाख्रा		बंगुर/सुंगुर		अन्य चौपाया		हाँस/कुखुरा		अन्य पंक्षी	
	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या	परिवार	संख्या
१	५	१३	५६	६९	२२५	९५२३	६४	५३१२९	१०	३९६६३	३६	३५८१	४	३६
२	६	२०००६	४०	७९	१२२	५२४१	५२	१५०६४	०		४४	५७०७	०	
३	०		५	१३	५९	१०१	१	१	०		५	२३	१	८
४	४	६	२१	२४	१३१	२२७	१४	१५	०		१०	१२०	०	
५	४	६	४६	५८	१५०	५२९५	१२	१९	०		१५	३४१०	२	२३
६	१	२	६१	६९	१८१	४१८	४५	१०१	१	८	४७	८१४९	१	८
७	१	१	२०	५२३	५३	९५	१४	५७	०		२१	१६७१	०	
जम्मा	२१	२००३४	२४९	८३५	९२१	२०९००	२०२	६८३८६	११	३९६७१	१७८	२२६६१	८	७५

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

गाउँपालिकामा कुल पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारहरूमध्ये २१ घरपरिवारले बितेका १२ महिनाभित्र २०,०३४ वटा गाई/गोरु बिक्री गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी २४९ घरपरिवारले ८३५ वटा भैंसी/राँगा, ९२१ घरपरिवारले २०,९०० वटा भेडा/बाख्रा, २०२ घरपरिवारले ६८,३८६ वटा बंगुर/सुंगुर, ११ घरपरिवारले ३९,६७१ वटा अन्य चौपाया, १७८ घरपरिवारले २२,६६१ वटा हाँस/कुखुरा र ८ घरपरिवारले ७५ वटा अन्य पंक्षी बिक्री गरेको पाइन्छ । यस गाउँपालिकामा पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई आधुनिकीकरण गरी पशुपंक्षी पाल्न सकिने सम्भावना भएको हुनाले त्यसका लागि पशुपंक्षी पालक कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गरी प्राविधिक ज्ञान, बजारको व्यवस्था तथा सहुलियतपूर्ण ऋण र पशुपंक्षी विमालाई प्रभावकारी ढंगले लागू गर्न सके स्थानीय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्नुका साथै रोजगारीका अवसरहरू वृद्धि हुन्छन् । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । यसपूर्व उल्लेख गरिए जस्तै अन्य पशुपंक्षीको तुलनामा यस गाउँपालिकामा भेडा/बाख्रा र हाँस/कुखुराको पालन तुलनात्मक रूपमा सहज र राम्रो आम्दानी दिने भएकोले तथ्याङ्कमा बढी देखिएको हो । यद्यपि तथ्याङ्कलाई हेर्दा नगण्य संख्यामा बाहेक सबै प्रकारका पशुपंक्षीहरूको ठूलो परिमाणमा व्यावसायिक उत्पादन भएको देखिँदैन । यसले निर्वाहमूखी पशुपंक्षीपालनको नै निरन्तरता देखाउँछ । वडागत विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

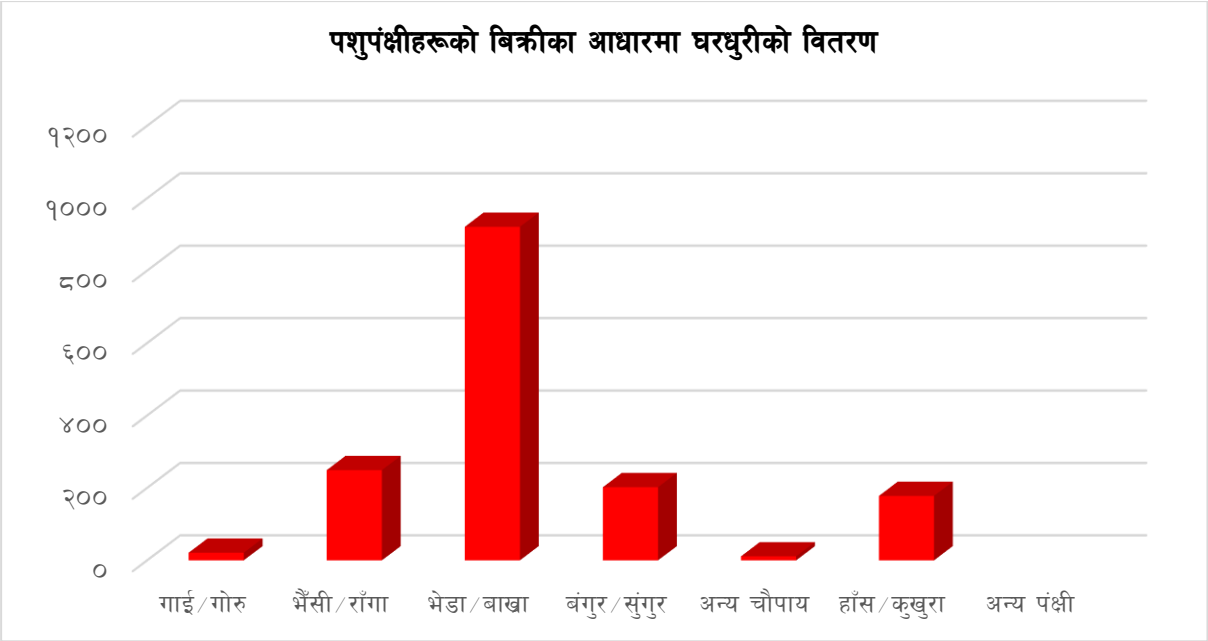

४.११.४ पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४१ : पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	दूध		दूधजन्य वस्तु (घ्यू, चिज, मखन आदि)		अण्डा		पशुपंक्षी जन्य अन्य उत्पादन	
	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको
१	१११	५३५	११९	५२७	१३	६३३	१	६४५
२	१७३	४३०	११०	४९३	१२	५९१	०	६०३
३	९७	१७८	६५	२१०	२	२७३	०	२७५
४	२१४	२९५	१९३	३१६	१९	४९०	०	५०९
५	२७१	२००	२४४	२२७	८	४६३	०	४७१
६	२०२	२७९	१५०	३३१	४३	४३८	०	४८१
७	१८४	१४७	१६५	१६६	९	३२२	०	३३१
जम्मा	१२५२	२०६४	१०४६	२२७०	१०६	३२१०	१	३३१५

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

गाउँपालिकामा पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारहरूमध्ये कुल १,२५२ घरपरिवारले मात्र दुध उत्पादन गर्ने गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी १,०४६ परिवारले दुग्धजन्य पदार्थ, १०६ घरपरिवारले अण्डा उत्पादन र १ जनाले पशुपंक्षी जन्य अन्य उत्पादन गर्ने गरेको देखिन्छ। पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारको संख्याको आधारमा हेर्दा पशुपंक्षीजन्य पदार्थको उत्पादन गर्नेको संख्या नगण्य देखिन्छ। तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा उत्पादनमुखीभन्दा अनुपात्दक पशुपंक्षीको संख्या अधिक रहेको पाइन्छ। यद्यपि हाँस/कुखुरा तथा भेंडा बाख्राको पशुपंक्षीजन्य उत्पादनभन्दा सिधै बिक्री वितरण गर्न सहज हुने हुँदा उत्पादन कम देखिएको हुनसक्छ। पशुपंक्षी पालनलाई उत्पादनमुखी र व्यावसायिक बनाउन नसक्दा आम्दानी सीमित तथा श्रम र समयको खेर हुन जान्छ। यसतर्फ सम्बन्धित सरोकारवाला सबैको ध्यान जानु जरुरी छ। वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

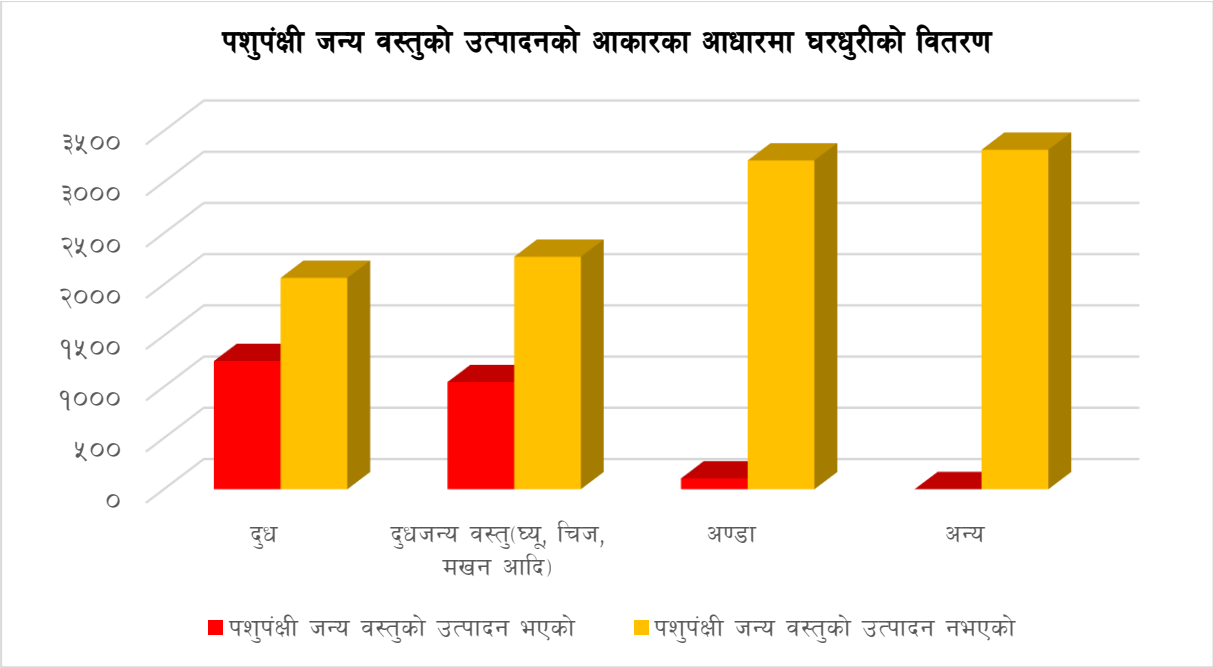

४.१२ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरूमा गाई, भैंसी, बाख्रा, भेंडा र बंगुर रहेका छन् । सामान्यतया व्यावसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरूको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ । गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाख्रा र बंगुरतर्फ उन्नत जातका भालेहरूसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरूमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ । तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालनसम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन । तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनाावरका बच्चाहरू भविष्यको लागि राम्रो माउ हुने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरूमा गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्रले केहि सुधार गरेको छ जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणत्मक विकास सम्भव भएको छ । तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ । पशुपालन क्षेत्रमा क्रमिक रूपमा व्यावसायिकता थपिएको छ तर पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि पर्याप्त उद्योगहरूको स्थापना हुन सकेको पाईंदैन । त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको समेत खाँचो सर्वत्र महसुस गरिएको छ । पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरूको उत्पादकत्व अति न्यून हुनु, युवा वर्गहरू विदेश पलायन हुनु र सो अनुरूप पशुपालनमा यान्त्रिकीकरण हुन नसक्नु, पशु पालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा सर्वसाधारण पशुपालनले कृषि अर्थतन्त्रमा दिएको योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन ।

४.१२.१ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग तथा किरा

कृषकहरूको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको पशुपंक्षीहरूको पालन यस गाउँपालिकाको प्रमुख पेशामध्ये एक हो । गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धी र जुका पर्दछन्। गाउँपालिकाको वन जङ्गलसँग जोडिएका

वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा एदाकदा देखिने गरेको छ। यसका कारणहरूलाई हेर्दा पशुको अवैध आवत जावत, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी आदि मान्न सकिन्छ। यी रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाइन्छ। तापनि यी रोगहरू फाटफुट रूपमा देखिने गरेका छन्। गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत, रेविज विरुद्धको खोपकार्य समेत गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा समेत सञ्चालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ। सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो माहामारी फैलिएको पाइँदैन । तथापि यहाँका पशुपंक्षीहरूमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीज जस्ता रोगहरूको र पंक्षीहरूमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रूपमा लाग्ने गरेको छ ।

४.१२.२ पशुपंक्षी, खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, माछा, मौरी, रेशम खेती आदि सम्बन्धी व्यावसायिक फर्महरूको विवरण

नेपालका अधिकांश क्षेत्रमा निर्वाहमुखी, परम्परागत र असंगठित खेती गर्ने प्रचलन विद्यमान छ । कृषि व्यवसायलाई सम्मानित, प्रतिफलमुखी र वैज्ञानिक बनाउन यसलाई संगठित र संस्थागत ढङ्गले विकास गर्नु जरुरी छ । हाल देशका विभिन्न स्थानहरूमा व्यावसायिक कृषि फर्महरू दर्ता भई संगठित र संस्थागत हिसाबले खेतीपाती गर्ने अभ्यासको सुरुवात भएको छ । यसरी वैज्ञानिक हिसाबले फर्म दर्ता गरी कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्दा राज्यद्वारा दिइने अनुदान र प्रविधिहरू सहयोग प्रदान गर्न समेत सहयोग पुग्दछ । यसले कृषि व्यवसायलाई संगठित र व्यावसायिक बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ ।

४.१३ कृषि

४.१३.१ कृषियोग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४२ : कृषि योग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	कृषि योग्य जमिन भएको		कृषि योग्य जमिन नभएको	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	४७६	६३.१%	२७८	३६.९%
२	४२९	६४.०%	२४१	३६.०%
३	१७३	५०.६%	१६९	४९.४%
४	३३६	४९.१%	३४९	५०.९%
५	२००	३३.१%	४०५	६६.९%
६	३८४	६५.९%	१९९	३४.१%
७	९९	१८.९%	४२४	८१.१%
जम्मा	२०९७	५०.४%	२०६५	४९.६%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरूमध्ये कृषि प्रयोजनको जमिनको स्वामित्व भएका वा प्रयोग गरेका घरपरिवारहरूको संख्या २,०९७ अर्थात् ५०.४ प्रतिशत र त्यस प्रकारको जमिन नभएकाको संख्या २,०६५ अर्थात् ४९.६ प्रतिशत रहेका छन् । यस तथ्याङ्कले गाउँपालिकाको ठूलो जनसंख्या कृषिमा संलग्न भएको देखाउँछ । यस प्रकारको संलग्नताबाट कृषिलाई उच्च प्रतिफलमूखी बनाउन ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने र कृषि क्षेत्रमा रहेको अदृष्य बेरोजगारीलाई न्यून गर्ने कार्यक्रमहरू तय गर्नुपर्ने हुन्छ । वडागत विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । नेपालको संविधानको भाग ३ धारा ३६ (३) बमोजिम "प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक" को सुनिश्चितता गरिएको परिप्रेक्ष्यमा कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्न भूमिको वैज्ञानिक वितरण र व्यवस्थापन गर्दै व्यावसायिक खेतीतर्फ कृषकलाई आर्कषित गर्ने नीति राज्यद्वारा अंगिकार गरिनुपर्छ ।

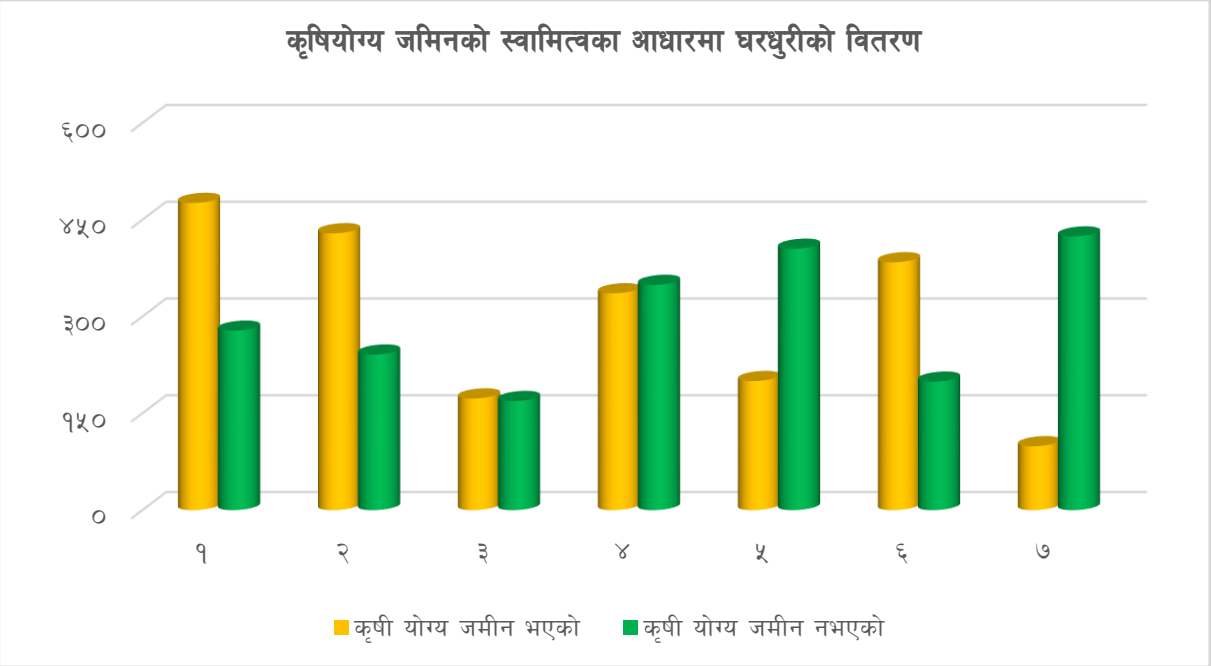

४.१३.२ कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण

तालिका नं. ४३ : कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण

वडा	आफ्नो जग्गा आफैंले चलन गरेको		अरूको जग्गा आफूले चलन गरेको		आफ्नो जग्गा अरूले चलन गरेको		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	४५७	२३.४%	३५	१८.६%	६	५.४%	४९८	२२.१%
२	४१४	२१.२%	३२	१७.०%	१७	१५.२%	४६३	२०.६%
३	१५३	७.८%	१८	९.६%	१३	११.६%	१८४	८.२%
४	२९८	१५.३%	४९	२६.१%	२९	२५.९%	३७६	१६.७%
५	१८२	९.३%	१५	८.०%	१४	१२.५%	२११	९.४%
६	३६५	१८.७%	१५	८.०%	२०	१७.९%	४००	१७.८%
७	८४	४.३%	२४	१२.८%	१३	११.६%	१२१	५.४%
जम्मा	१९५३	१००.०%	१८८	१००.०%	११२	१००.०%	२२५३	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा कृषि प्रयोजनको जमिन भएका वा कृषि प्रयोजनको जमिन भोगचलन गर्ने परिवारको संख्या मध्ये आफ्नो जग्गा आफैले चलन गरेको १,९५३ घरपरिवार, अरुको जग्गा आफुले चलन गरेको १८८ घरपरिवार र आफ्नो जग्गा अरुलाई चलन गर्न दिएको ११२ घरपरिवार रहेको छ । सबै कृषि प्रयोजनको जमिन हुने परिवारले कृषि कर्म गरेको छैनन् भने कृषि प्रयोजनको जमिन नहुने परिवारले पनि अरुको जमिनमा खेती गर्ने गरेका छन् । मूलत यस तथ्याङ्कले कृषि प्रयोजनको जमिनको पूर्णरुपमा सदुपयोग भई दिगो उत्पादनशील काममा प्रयोग भएको छ कि छैन भन्ने कुरालाई इङ्गित गर्दछ । पहिलो कुरा वास्तविक कृषि कर्ममा संलग्न परविारले जमिनको सही सदुपयोग गर्न पाउनुपर्दछ भने दोस्रो कृषि योग्य जमिनलाई जमिनको स्तरअनुसार बालीनाली लगाई सदुपयोग गर्नुपर्दछ । साथै कृषियोग्य जमिनको सदुपयोगका लागि विशिष्टिकृत योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । यसको सुनिश्चितता कायम गरिनुपर्दछ ।

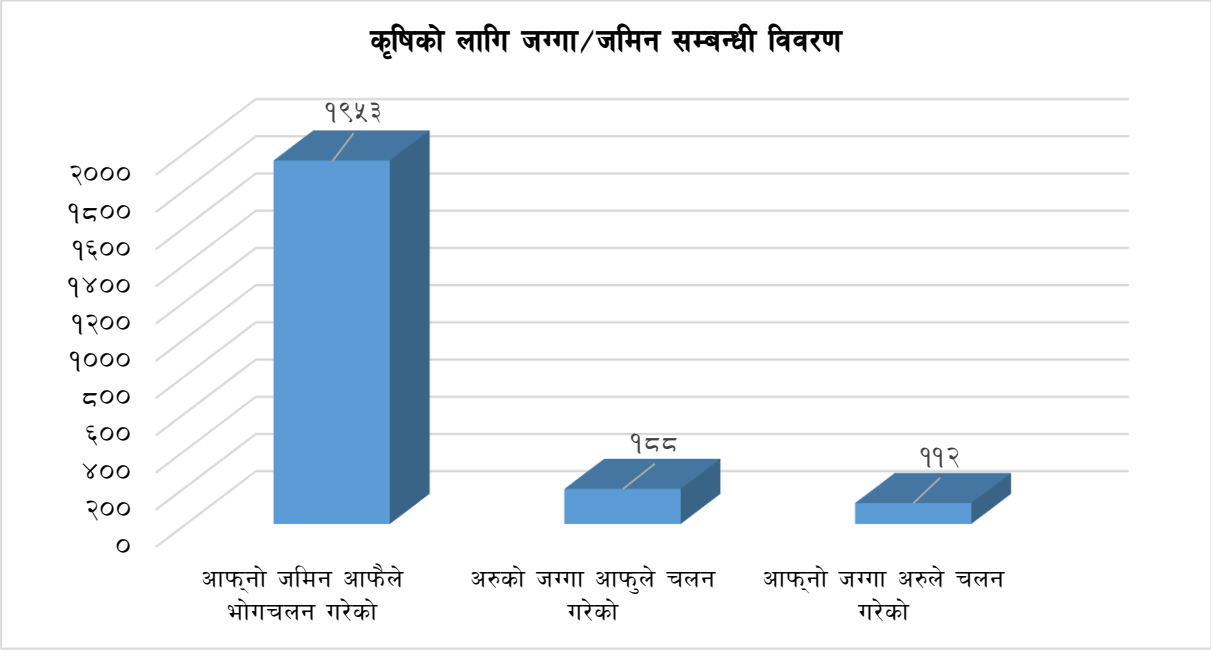

४.१३.३ खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४४ : खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	०.१ हे - ०.५ हे.	०.५ हे. - १ हे.	१ हे. - २ हे.	२ हे. - ५ हे.	५ हे. - १० हे.	१० हे. भन्दा बढी	जम्मा
१	५०	९०	१४०	१५२	३८	२८	४९८
२	२६	११७	११६	१४१	४६	१७	४६३
३	३	१०	२३	१३०	१५	३	१८४
४	६	५५	१२०	१५३	३७	५	३७६
५	३	१४	२८	११०	४४	१२	२११
६	३४	७८	५६	८२	७०	८०	४००
७	२१	१४	२१	५३	११	१	१२१
जम्मा	१४३	३७८	५०४	८२१	२६१	१४६	२२५३
प्रतिशत	६.३५	१६.७८	२२.३७	३६.४४	११.५८	६.४८	१००.००

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेको कृषियोग्य जमिनको घरपरिवारअनुसार आधा हेक्टरभन्दा कम जमिनमा खेती गरी निर्वाह गर्ने घरपरिवारको संख्या १४३ अर्थात् ६.३५ प्रतिशत, आधा हेक्टर देखि १ हेक्टर जमिनमा खेती गर्ने घरपरिवारको संख्या ३७८ अर्थात् १६.७८ प्रतिशत, १ हेक्टर देखि २ हेक्टर जमिनमा खेतीगर्नेको घरपरिवार संख्या ५०४ अर्थात् २२.३७ प्रतिशत, २ हेक्टर देखि ५ हेक्टर खेतीगर्ने घरपरिवारको संख्या ८२१ अर्थात ३६.४४ प्रतिशत, ५ देखि १० हेक्टर जमिनमा खेती गर्नेको घरपरिवारको संख्या २६१ अर्थात ११.५८ प्रतिशत र १० हेक्टर भन्दा माथि जमिनमा खेती गर्ने घर परिवारको संख्या १४६ अर्थात ६.४८ प्रतिशत रहेको छ। नेपालको संविधानको, भाग ४, धारा ५१ (ङ)२) बमोजिम "अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने" राज्यको कृषि तथा भूमिसुधार नीतिअनुसार जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृतिलाई न्यूनीकरण गर्दै व्यावसायिक र नाफामूलक कृषिमा जोड दिनु आवश्यक देखिन्छ। यसका साथै वास्तविक कृषकका लागि खेतीयोग्य जमिनको सुनिश्चितता कायम हुने वातावरण श्रृजना गरिनुपर्दछ।

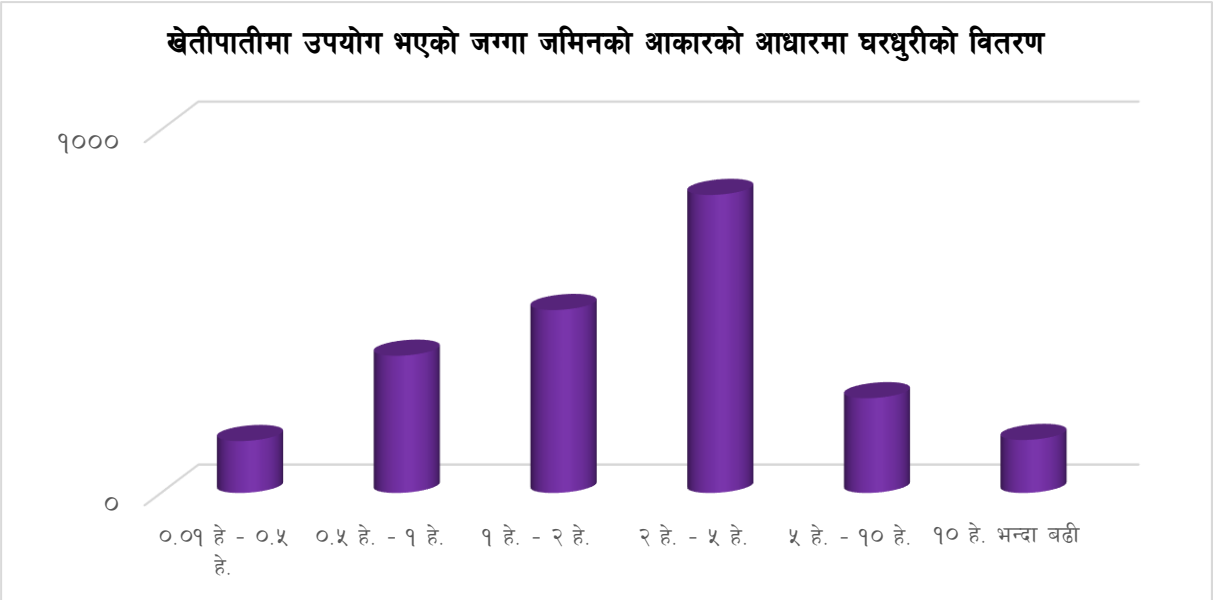

४.१३.४ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४५ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धी विवरण

वडा	सिंचित जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)			असिंचित जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)		
	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपिरवार औषत जमिन	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपिरवार औषत जमिन
१	४९८	८५७.३९	१.७२	४९८	७३०.०८	१.४७
२	४६३	२०५.०४	.४४	४६३	९७६.४५	२.११
३	१८४	१८७.२३	१.०२	१८४	३३९.२०	१.८४
४	३७६	१८४.६६	.४९	३७६	७५५.६६	२.०१
५	२११	५५०.२९	२.६१	२११	३४०.५७	१.६१
६	४००	३९२.१८	.९८	४००	१६५८.६३	४.१५
७	१२१	१५४.६६	१.२८	१२१	१२७.८४	१.०६
जम्मा	२२५३	२५३१.४४	१.१२	२२५३	४९२८.४३	२.१९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा कृषि प्रयोजनको जमिन भएका वा कृषि प्रयोजनको जमिन भोगचलन गर्ने परिवारको संख्या २,२५३ रहेको छ। त्यसैगरी कूल २,५३१.४४ हेक्टर सिंचित जमिन उपयोग गर्ने परिवार संख्या २,२५३ रहेको छ जसमा प्रतिपरिवार औषत १.१२ हे. जमिन हुन आउछ । त्यस्तै कूल ४,९२८.४३ हेक्टर असिंचित जमिन उपभोग गर्ने परिवार २,२५३ रहेको छ जसमा प्रतिपरिवार औषत २.१९ हे. जमिन हुन आउछ। असिंचित जमिनको क्षेत्रफल ज्यादै बढी हुनु र सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी र अन्य कृषिजन्य उपजहरू आयात गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले परनिर्भरता बढाउँछ । तसर्थ गाउँपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ। अर्कोतर्फ सिँचाइ सुविधा नपुगेको कृषि योग्य जमिनमा सुविधा पुऱ्याउन पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । सिँचाइ सुविधा पुग्न नसक्ने स्थानहरूमा डालेघाँस, फलफुल खेती वा कृषिका कम सिँचाइ वा सिँचाइ आवश्यक नपर्ने वैकल्पिक उत्पादन हुने विधिहरू अपनाई जमिनको सदुपयोग गर्न सकिन्छ।

४.१३.५ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४६ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धी विवरण

वडा	जमिन भएको वा भोगचलन गर्ने परिवार	जमिन भोगचलन गर्ने परिवार	जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल (हे)	
			जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपिरवार औषत जमिन
१	४९८	४९२	१५८७.४७	३.१९
२	४६३	४४६	११८१.४९	२.५५
३	१८४	१७१	५२६.४३	२.८६
४	३७६	३४७	९४०.३२	२.५०
५	२११	१९७	८९०.८६	४.२२
६	४००	३८०	२०५०.८०	५.१३
७	१२१	१०८	२८२.४९	२.३३
जम्मा	२२५३	२१४१	७४५९.८७	३.३१

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा आफ्नै स्वामित्वमा कृषियोग्य जमिन भएका कुल घरपरिवार २,२५३ मध्ये २१४१ घरपरिवारहरूको जमिन खेतीपातीको लागि प्रयोग भएको छ । जुन हेक्टरमा ७,४५९.८७ हेक्टर हुन आउँछ । वडाअनुसार विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । यो तथ्याङ्कका आधारमा जग्गाधनीलाई नै आफ्नो जमिनको सदुपयोग गर्नेतर्फ अग्रसर बनाउने वा सामुहिक खेतीमा अग्रसर बनाउने नीति अवलम्बन गरिनुपर्दछ ।

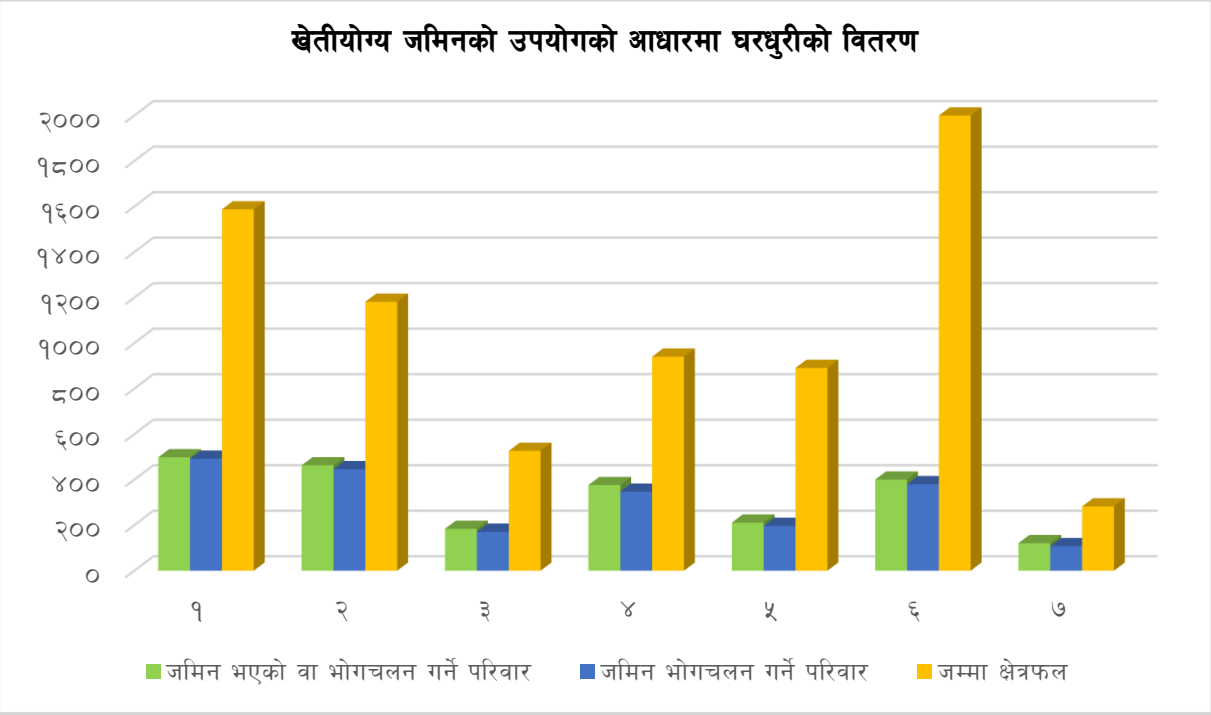

४.१३.६ कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४७ : कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण

वडा	कृषिमा आवद्ध भएको		कृषिमा आवद्ध नभएको		उल्लेख नगरिएको	जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत		
१	६६९	८८.७%	८५	११.३%	०	७५४
२	६२६	९३.४%	४४	६.६%	०	६७०
३	३०२	८८.३%	४०	११.७%	०	३४२
४	५८०	८४.७%	१०५	१५.३%	०	६८५
५	५०२	८३.०%	१०३	१७.०%	०	६०५
६	५११	८७.७%	७२	१२.३%	०	५८३
७	३२०	६१.३%	२०२	३८.७%	४	५२६
जम्मा	३५१०	८४.४%	६५१	१५.६%	४	४१६५

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

आफ्नै स्वामित्वको जमिनमा होस् वा अर्काको जमिन, खेतीपातीमा संलग्न कुल घरपरिवारको संख्या ३,५१० अर्थात् ८४.४ प्रतिशत र असंलग्न घरपरिवारको संख्या ६५१ अर्थात् १५.६ प्रतिशत रहेको छ । यस मध्ये सबैभन्दा बढी खेतीपातीमा संलग्न घरपरिवारहरू ६६९ वडा नं. १ मा र कम घरपरिवारहरू ४० वडा नं. ३

मा रहेका छन् । यसको कारण कृषिमा अपेक्षाकृत आम्दानी नहुनु र अन्य पेशा र रोजगारीका अवसरहरू समेत वृद्धि हुनु हुन् । कृषिको व्यावसायीकरणमार्फत यी दुवै विषयको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । वडाअनुसार विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

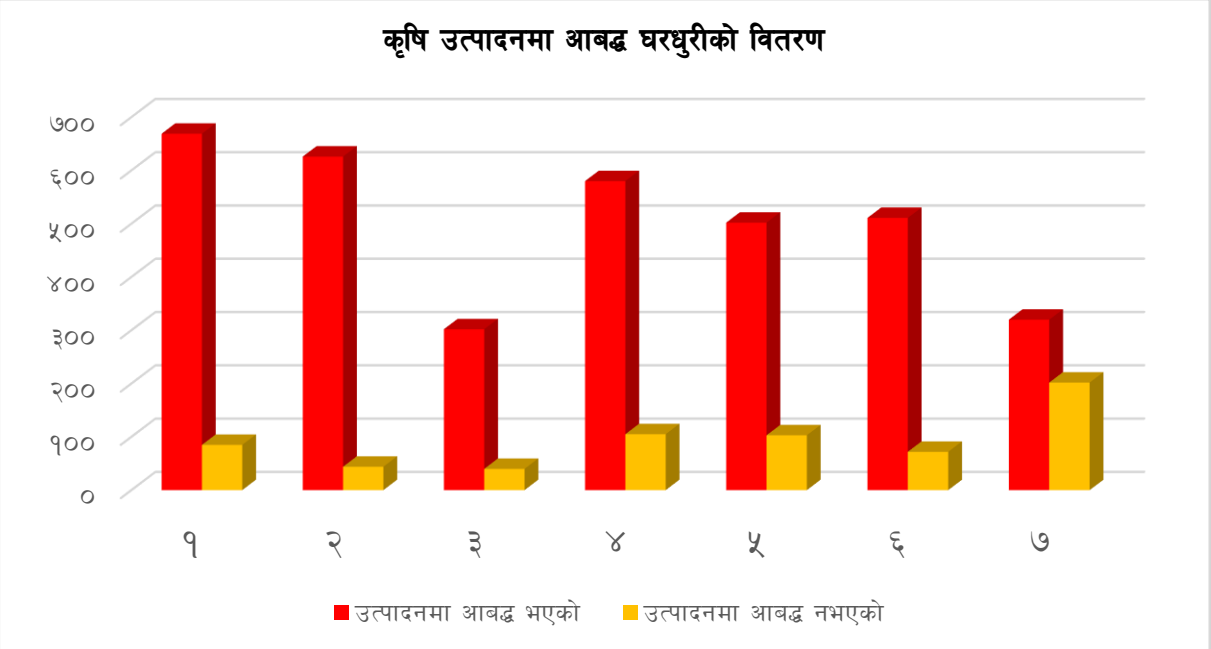

४.१३.७ कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ४८ : कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

बाली समूह		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
अन्न बाली	उत्पादन भएको	६६२	६१८	३०२	५७६	४८६	५०८	३०९	३४६१
	उत्पादन नभएको	७	८	०	४	१६	३	११	४९
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०
दाल बाली	उत्पादन भएको	५३१	४९८	२३४	४१४	४००	४५५	२४९	२७८१
	उत्पादन नभएको	१३८	१२८	६८	१६६	१०२	५६	७१	७२९
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०
तेल बाली	उत्पादन भएको	२	३	१	५	२	११	१६	४०
	उत्पादन नभएको	६६७	६२३	३०१	५७५	५००	५००	३०४	३४७०
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०
तरबारी बाली	उत्पादन भएको	२७९	४८४	११९	२१८	४२१	४३४	२५०	२२०५
	उत्पादन नभएको	३९०	१४२	१८३	३६२	८१	७७	७०	१३०५
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०
मसला बाली	उत्पादन भएको	१७०	३७४	३७	१३२	२६२	२९०	१७२	१४३७
	उत्पादन नभएको	४९९	२५२	२६५	४४८	२४०	२२१	१४८	२०७३
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०

बाली समूह		वडा नं.							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
फलफूल बाली	उत्पादन भएको	६४	६३	४	३७	२४	७	२२	२२१
	उत्पादन नभएको	६०५	५६३	२९८	५४३	४७८	५०४	२९८	३२८९
	जम्मा	६६९	६२६	३०२	५८०	५०२	५११	३२०	३५१०
अन्य कृषि बाली	उत्पादन भएको	३	११	३	१२	१५	१२	८	६४
	उत्पादन नभएको	०	०	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	३	११	३	१२	१५	१२	८	६४

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा खेतीपातीमा संलग्न कुल घरपरिवारमध्ये ३,४६१ घर परिवारले अन्नबाली, २,७८१ घर परिवारले दलहनबाली, ४० घर परिवारले तेलहन बाली, २,२०५ घर परिवारले तरकारीबाली, १,४३७ घर परिवारले मसलाबाली, २२१ घरपरिवारले फलफूल र बाँकिले अन्य बाली लगाउने गरेका छन् । समग्र तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा परम्परागत रूपमा अन्न बाली भने झण्डै सबै घरपरिवारहरूले लगाउने गरेको देखियो तर फलफूल, तेलहन र तरकारी जस्ता नगदेबालीको खेतीगर्ने घरपरिवारहरू भने उल्लेख्य रूपमा कम देखिन्छ । यस तथ्याङ्कले परम्परागत निर्वाहमूखी खेतीपातीमा ग्रामीण अर्थतन्त्र सीमित रहेको देखिन्छ । फलफूल, तरकारी र अन्य नगदेबालीको वैज्ञानिक र व्यावसायिक खेतीबाट उर्वर जमिनको पूर्ण सदुपयोग गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकेमात्र ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुने देखिन्छ । यसका लागि गाउँपालिकाले बृहत कृषि विकास गुरुयोजना निर्माण गरी युवा कृषक तथा अन्य कृषकहरूलाई व्यावसायिक ढंगले अधिक फाइदा हुने खालका नगदेबाली, फलफूल तथा तरकारी बालीमा आकर्षण गरी कृषि विमा, विउविजनमा सहुलियत, बजारीकरणको व्यवस्था, कोल्ड स्टोर, तालिम, किटनाशक तथा मलखादको उपलब्धता जस्ता विषयहरूमा स्थानीय सरकारले ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ । कृषि सम्बन्धी थप विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

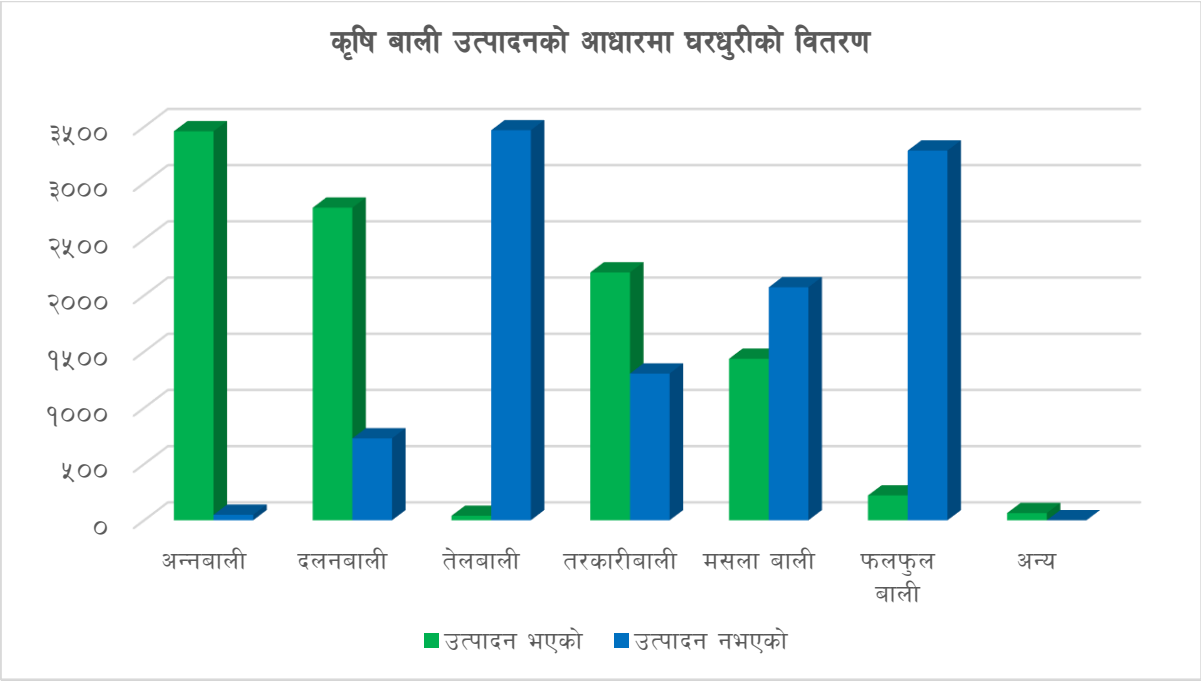

४.१३.८ कृषिजन्य बाली बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ४९ : कृषिजन्य बाली विक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

बाली समूह		वडा नं							जम्मा
		१	२	३	४	५	६	७	
अन्न उत्पादन बिक्री	बिक्री भएको	१९५	७	१२३	१६	१६	१५	४	३७६
	बिक्री नभएको	४६७	६११	१७९	५६०	४७०	४९३	३०५	३०८५
	जम्मा	६६२	६१८	३०२	५७६	४८६	५०८	३०९	३४६१
दलहन बिक्री	बिक्री भएको	१६२	१	१२१	८	८	६२	५	३६७
	बिक्री नभएको	३६९	४९७	११३	४०६	३९२	३९३	२४४	२४१४
	जम्मा	५३१	४९८	२३४	४१४	४००	४५५	२४९	२७८१
तेलहन बिक्री	बिक्री भएको	२	०	०	०	०	०	०	२
	बिक्री नभएको	०	३	१	५	२	११	१६	३८
	जम्मा	२	३	१	५	२	११	१६	४०
तरबारी बिक्री	बिक्री भएको	२५	२४	५	१३	१८	१५	१७	११७
	बिक्री नभएको	२५४	४६०	११४	२०५	४०३	४१९	२३३	२०८८
	जम्मा	२७९	४८४	११९	२१८	४२१	४३४	२५०	२२०५
मसला बिक्री	बिक्री भएको	१५	१६	०	५	४	११	५	५६
	बिक्री नभएको	१५५	३५८	३७	१२७	२५८	२७९	१६७	१३८१
	जम्मा	१७०	३७४	३७	१३२	२६२	२९०	१७२	१४३७
फलफूल बिक्री	बिक्री भएको	१४	१७	०	७	१०	०	०	४८
	बिक्री नभएको	५०	४६	४	३०	१४	७	२२	१७३
	जम्मा	६४	६३	४	३७	२४	७	२२	२२१
अन्य कृषि उत्पादन बिक्री	बिक्री भएको	१	२	१	१	२	२	०	९
	बिक्री नभएको	०	०	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	१	२	१	१	२	२	०	९

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

गाउँपालिकामा खाद्यान्न बाली खेती गर्ने कूल घरपरिवार मध्येबाट आफूले प्रयोग गरी बढी भएको अन्न बेच्नेको संख्या ३७६ घरपरिवार रहेको छ भने ३,०८५ घरपरिवारले खाद्यान्न बालीको बिक्री गर्दैनन् । यसका कारण अवैज्ञानिक र परम्परागत कृषि प्रणाली निर्वाहमुखी खेती, उद्यमशिलता र व्यावसायिक सोचको न्युनता जस्ता कारणहरू रहेका छन् । यसको कारण सीमित जमिन र न्यून परिमाणको उत्पादन नै हो । त्यसैगरी दलहन बालीको खेतीगर्ने २,७८१ मध्ये जम्मा ३६७ घरपरिवारले मात्र दलहन बाली बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा तेलहन बालीको खेती गर्ने जम्मा ४० घरपरिवारहरूमध्ये २ घरपरिवारले मात्र बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा कृषिजन्य उत्पादनमध्ये तरकारी बालीको बिक्री समेत सन्तोषजनक देखिदैन । तरकारी बालीको खेती गर्ने जम्मा २,२०५ घरपरिवारहरूमध्ये ११७ परिवारहरूले तरकारीबाली बेच्ने गरेको पाइन्छ । समग्रमा कृषिजन्य उत्पादन व्यावसायिक नभई प्रायजसो घरायसी प्रयोजनको लागि मात्र उत्पादन

हुने गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी मसला बालीको उत्पादन गर्ने घर परिवार मध्ये ५६, फलफूल बाली ४८ र अन्य बाली ९ घर परिवारले बिक्री गर्ने गरेको पाइयो । अधिकांश घरपरिवारले बाली बिक्री नगर्नु र ठूलो संख्यामा रहेका किसानहरूले खेती नै नगर्नुको प्रमुख कारणमा प्राविधिक ज्ञानको कमी, बजारीकरण, विउविजन तथा परम्परागत सोचको खेती प्रणाली हुन सक्छन् । तसर्थ आधारभूत कृषि पूर्वाधारको विकास मार्फत उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि, कृषिजन्य उपजहरूको व्यवसायीकरण र बजारीकरण, कृषि सूचना तथा सञ्चार, प्रसार र तालिम लगायत गुणस्तर नियमन, मानव तथा पशु रोग व्यवस्थापन एवम् विपद् व्यवस्थापन तथा सचेतना जस्ता ठोस कार्यक्रमको कार्यान्वयन मार्फत् कृषि क्षेत्रको पुनरुत्थान गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

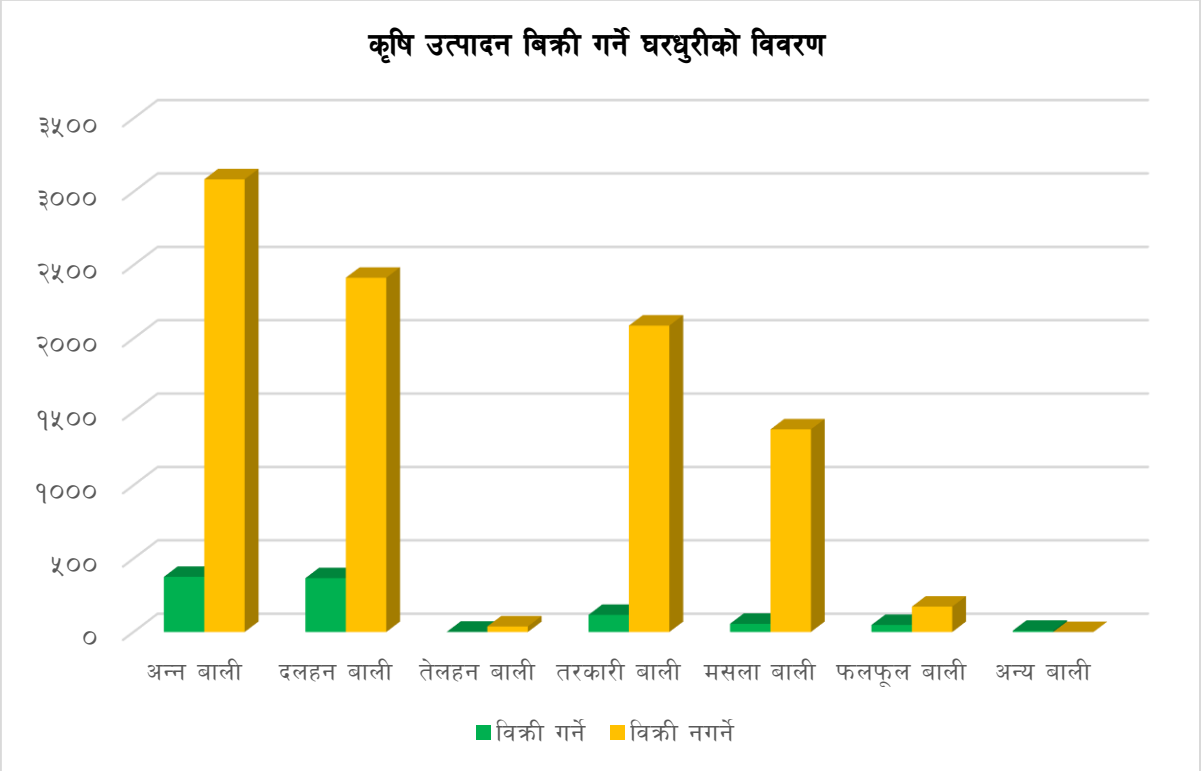

४.१४ बाली पात्रो

तालिका नं. ५० : बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	आषाढ/साउन	असोज / कार्तिक
२	मकै	चैत / बैशाख	साउन / भदौ
३	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
४	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
५	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	मास, मस्याङ, भटमास	आषाढ/साउन	असोज/कार्तिक
७	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
८	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
९	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ
१०	कोदो (काभ्रे, डल्ले आदि)	साउन/भदौं	माघ / फागुन
११	फापर	भदौ / असोज	मंसिर/ पुस
१२	गहत	बैशाख/जेठ	मंसिर / पुस

स्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय २०७६

उपर्युक्त बालीपात्रो उपयोगमा कृषकहरुलाई अभ्यस्त गराई समयको सदुपयोग गर्ने वातावरणका लागि गाउँपालिकाले अन्य निकायको सहकार्यमा सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालित गर्नुपर्छ ।

४.१५ कृषि बजारीकरण

परम्परागत कृषि बजारीकरणमा उत्पादकहरूले असंगठीत रूपमा आफ्नो उपजको आफैँ बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार शृङ्खला पार गर्दै कृषि उपजहरूको बजारीकरण गर्ने प्रचलन विकास हुन थालेको छ। गाउँपालिका निर्माणका प्रारम्भिक दिनदेखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न खालका ढाँचाहरू अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भइ नसके पनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरूले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन् । हालसम्म बजारीकरण ढाँचामा विभिन्न कृषि बजारीकरणका मोडलहरू विकास र अभ्यास भएको देखिन्छ । कृषि उपज बजारीकरण ढाँचाहरूले एकले अर्कोलाई विस्थापन गरेका छैनन्, तर एकले अर्काको विकास गर्ने परिस्थिति निर्माण गरेका भने पक्कै छन् । गाउँपालिकामा विभिन्न हाट बजारहरूबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरूको (तरकारी, आलु, फलफूल तथा मासु) बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ५१ : गाउँपालिकामा रहेका कृषि फार्मको विवरण

क. सं.	कृषि फार्मको नाम	फर्मको किसिम	ठेगना (वडा नं. सहित)
१	मालुङ्गेको कृषि फर्म	तरकारी उत्पादन	वडा नं. २, कोटाकोट
२	मुकेश पोष्ट्री फर्म	मासु उत्पादन	वडा नं. २, कोटाकोट
३	समिता पोष्ट्री फर्म	मासु उत्पादन	वडा नं. २, कोटाकोट
४	गिरीमान पोष्ट्री फर्म	मासु उत्पाादन	वडा नं. २, लसर्घा
५	रामु पोष्ट्री फर्म	मासु उत्पादन	वडा नं. २, घुरडाँडा
६	नैनीकला मनोज फर्म	मासु उत्पादन	वडा नं. २, लुसर्घा
७	राना बहुउदेश्य कृषि तथा पशुपालन फर्म		वडा नं. ३
८	आलमदेवी कृषि तथा पशुपक्षी फर्म उद्योग		वडा नं. ३
९	आसा		वडा नं. ४
१०	वैकुन्द		

क. सं.	कृषि फार्मको नाम	फर्मको किसिम	ठेगना (वडा नं. सहित)
११	जागरिलो कृषि		वडा नं. ४
१२	भुमिका कृषि फर्म	पशु फर्म	वडा नं. ५
१३	बाँस्टारी केरा खेती	कृषि फर्म	वडा नं. ५
१४	शिवालय कृषक समुह	कृषि	वडा नं. ५
१५	नव दुर्गा कृषक समुह	साझेदारी	वडा नं. ६
१६	दिप एस.एस.पोल्ट्री	निजि	वडा नं. ६
१७	रविन पोल्ट्री फर्म	निजि	वडा नं. ६
१८	बिशाल पोल्ट्री	निजि	वडा नं. ६
१९	बारीचौर कृषि फर्म	तरकारी नगदे कुखुरा	वडा नं. ७, बारीचौर
२०	कलाकार पशुपक्षी फर्म	बाखा,तरकारी कुखुरा	वडा नं. ७, र्मिमि फाँट
२१	र्मिमि फाँट कृषि फर्म	तरकारी,नगद ,कुखुरा	वडा नं. ७, र्मिमि फाँट

स्रोत: गाँउ कार्यपालिकाको कार्यालय,कृषि शाखा,२०७६

४.१५.१ कृषि सहकारी संस्थाको विवरण/कृषि समूहको विवरण

नेपाल जस्तो असंगठित उत्पादन प्रणाली भएको देशमा सहकारीको अवधारणा आफैमा एक बरदान हुन सक्छ। सहकारीले संगठित भएर एक आपसमा सहयोग आदानप्रदान गर्ने आधार तयार गर्दछ । कृषि सहकारीहरूले ग्रामीण साना किसानका कर्म र उत्पादनहरूलाई संगठित गर्न ठुलो मद्दत पुऱ्याउनुका साथै संगठित भएर काम गदा किसानहरुको आत्मबल वृद्धि भई ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई माथि उठाउन मद्दत पुग्दछ । अर्कोतर्फ कृषि समूहहरूले समेत सामुहिक उर्जाका साथ संगठित भएर काम गर्दा किसानहरूको आत्मबल वृद्धि भई ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्र माथि उठाउन मद्दत पुग्दछ । अर्कोतर्फ कृषि समूहहरूले समेत सामुहिक उर्जाका साथ संगठित भएर अगाडि बढ्न मार्ग प्रशस्त गर्दछन् । कृषकले स्थानीय स्तरमा भोगेका समस्याहरूको सामुहिक समाधन खोज्ने, एक आपसमा सहयोग आदान-प्रदान गर्ने संस्थागत सहयोग प्राप्त गर्न सहज हुने र उत्पादित सामानहरूको बजारीकरण गर्न समेत आयतन पुऱ्याउन सहज हुने हुँदा यस्ता समूहहरू विशेषगरी साना किसानहरूका लागि अत्यन्त प्रभावकारी हुन्छन् ।

(क) कृषक समूहको विवरण

परम्परागत कृषिको व्यावसायिकरण तथा आधुनिकीकरण गर्न अहिले विभिन्न कृषि समूहहरू सञ्चालित छन् यसले कृषि व्यवसायलाई सहजीकरण गर्नुको साथै कृषि व्यवसायमा केही सेवा सुविधाहरू दिँदै व्यवसायीहरूलाई उर्जा प्रदान गरेको छ । कृषक समूहको विवरणले कुनै पनि गाउँपालिका कृषि क्षेत्रमा रहेको कृषकको संलग्नता र कृषि क्रियाकलापको अवस्थाको जानकारी गराउनुको साथै आगामी दिनहरूमा के कस्ता कार्यक्रमहरू ल्याउन आवश्यक छ भन्ने कुरालाई सहज बनाउँदा र यसले कृषि प्रधान देश नेपालको कृषि क्षेत्रको सुधार गरी आर्थिक विकासमा टेवा पुग्छ । गाउँपालिकामा कुल १३८ वटा कृषक तथा पशुपालन समूह रहेका छन् ।

तालिका नं. ५२ : कृषक समूहहरूको विवरण

क.स	कृषक समूहको नाम	वडा नं.	गाउ/ टोल	सदस्य संख्या	अध्यक्षको नाम
१					
२					
३					
४					
५					
६					
७					
८					
९					
१०					
११					
१२					
१३					
१४					
१५					
१६					
१७					
१८					
१९					
२०					

श्रोत: कालीगण्डकी गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१५.२ कृषि उपज संकलन केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण

ठुलोस्तरको कृषि उत्पादन तथा संकलन केन्द्रको व्यवस्था नभएको ग्रामीण परिवेशमा सानो परिमाणमा उत्पादन हुने उपजहरूलाई विभिन्न पायक पर्ने स्थानहरूमा संकलन केन्द्रका रुपमा विकास गर्दा बजारीकरण गर्न सहयोग पुग्दछ। यसरी विभिन्न स्थानमा संकलन केन्द्रको विकास गर्दा व्यापारिहरूलाई निश्चित स्थानबाट निश्चित परिमाणमा उपजहरूमा खरिद गर्न सहयोग पुग्ने हुँदा यसले बजार प्रणालीको विकास गर्न सहयोग पुग्दछ ।

४.१५.३ चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण

कृषि उत्पादन वृद्धि गर्नु जति जरुरी छ त्यति नै उत्पादित सामाग्रीहरूको सूरक्षित भण्डारण गर्नु जरुरी हुन्छ । उचित ढङ्गले भण्डारण गर्दा कृषि उपजमा रहेको पोषक तत्वलाई कायम राख्न समेत मद्दत पुग्दछ। भण्डारण वैज्ञानिक नहुँदा एकातर्फ उत्पादित उपजको गुणस्तर कमजोर हुने र नष्ट हुनेसमेत हुन जान्छ तसर्थ कृषि उपजलाई वैज्ञानिक तवरले भण्डारण गरी बेमौसममा समेत बजारमा उपलब्धता भए बजार मूल्य सन्तुलनमा

राख्न सहयोग पुग्दछ। यसका लागि आवश्यकताका आधारमा विभिन्न स्थानमा चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र र डेरीहरू स्थापना गर्नु आवश्यक छ।

४.१५.४ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

नेपालमा भौगोलिक विविधिताका कारणले जलवायुमा ठुलो विविधता रहेको छ। माटाको बनावट समेत स्थान पिच्छे फरक-फरक रहेको छ। तसर्थ एक प्रकारको जलवायु र माटोमा हुने विरुवा अर्को प्रकारको जलवायु र माटोमा हुँदैन। र अर्को भिन्न प्रकारको विरुवा हुने गर्दछ। यसैका कारण स्थान विशेष कृषि उपज पकेट क्षेत्र निर्धारण गरी त्यस्ता स्थानहरूमा सघनरुपमा जलवायु उपयुक्त बालीनालीहरू लगाउने नीति नेपाल सरकारले लिएको छ। यस्ता पकेट क्षेत्रहरूले कुनै पनि स्थानको उपज विशेष पहिचान स्थापित गर्न समेत ठुलो सहयोग पुग्दछ ।

पकेट क्षेत्र भन्नाले राष्ट्रिय आवश्यकता र स्थानीय संभाव्यताका आधारमा तोकिएको बाली/ वस्तुमा न्युनतम १० हेक्टर जमिनमा जिल्ला स्तरमा सञ्चालन गरेको साना व्यावसायिक उत्पादन केन्द्रलाई बुझिन्छ। यसको प्रमुख उद्देश्य पकेटमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नुको साथै पकेट क्षेत्रमा मौसमी रोजगारी सिर्जना गर्नु हो। कृषि मन्त्रालयले स्थानीय संभाव्यताको आधारमा सडकको पहुँच, सिँचाईको उपलब्धता, विद्युतको उपलब्धता, तोकिएको क्षेत्रफल चक्लाबन्दी भएको एउटै कोरिडोरमा रहेको कृषि बाली/व्यावसायिक उत्पादन क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्र भनिन्छ। कृषि, भूमि व्यवस्थापन तथा सहकारी मन्त्रालयले परिवर्तित नेपालको संरचना अनुसार ७ प्रदेशमा संभावित व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट क्षेत्र) निर्धारण गरेको छ । हिमाल, पहाड, तराई र हिमाली जिल्लाहरूमा बालीको प्रकृति अनुसार सार्वजनिक/निजी साझेदारीमा पकेट क्षेत्र घोषणा भईरहेको छ। राष्ट्रियस्तरमा कृषि क्षेत्रको विकास गर्न पकेट क्षेत्र अवधारणा अनुसार कृषि उत्पादन बढाउने लक्ष्य राखिएको छ।

गाउँपालिकामा कृषि पेशा तथा पशु पक्षी अगाल्ने परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। कृषि पेशा तथा पशुपक्षी पकेटक्षेत्रको संलग्न श्रम शक्ति उच्च रहेको यस गाउँपालिकामा कृषि व्यवसाय तथा पशुपक्षी बाट प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रलाई कृषि पकेट तथा पशुपक्षी पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गरी नगदे, तरकारी, फलफुल, खाद्यान्न, केरा खेती, मौरी पालन, बाखा पालन, भैँसी पालन बगुँर पालन जस्ता कृषि तथा पशुपक्षी पकेटको उत्पादनको वृद्धि गर्न सक्ने प्रसस्त संम्भावना देखिन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका पकेट क्षेत्रको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ।

तालिका नं. ५३ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क.सं.	कृषि /पशु पंक्षी पकेटको विवरण	ठेगना (वडा नं सहित)
१	बाखा पालन वर्तुङ कालावडा र घाराडी /प्यूघा /खोदौ	१
२	वंगुर पालना /किफट /खल्दुवा टुङकोट लिट्टक /छिस्की	१
३	भैँसी पालन खोर्दो /घाराडी	१
४	बाखा फर्म बेल्टारी	५
५	बाँस्टारी केरा खेती	५
६	कृष्ण गण्डकी कृषक समूह	५
७	कृषि पकेट क्षेत्र	७

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

सम्बन्धित वडामा किसानको संलग्नतामा पकेट क्षेत्रहरुमा उत्पादन बढाई गाउँपालिकाको आर्थिक अझ मजबुट बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

४.१५.५ कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाहरूको विवरण

परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीले थेगेको नेपालको कृषि क्षेत्रमा व्यापकरुपमा आधुनिकीकरण गर्नु टड्कारो आवश्यकता छ । राज्यले समेत विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू मार्फत कृषिमा आधुनिकीकरण गर्ने योजना तय गरेको छ । यसको उदाहरण देशका विभिन्न स्थानहरू सञ्चालित प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाहरू हन् । यी बाहेक नेपाल सरकार तथा अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्थाहरूले कृषि आधुनिकीकरण सम्बन्धी प्रविधि भित्रयाउने काम गरिरहेको पाइन्छ । आजको यूगमा कृषिको आधुनिकीकरण विना उत्पादन लागतमा कमी ल्याई व्यावसायिक उत्पादन गर्न कठिन र असम्भव हुन्छ ।

४.१५.६ कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको विवरण

विभिन्न समयमा आयोजना हुने कृषि मेला तथा कृषि प्रर्दशनीहरूले एकातर्फ कृषि बजारीकरणलाई व्यापक सहयोग पुऱ्याउँछन् । भने अर्कोतर्फ किसानहरूको आत्मबल समेत वृद्धि हुन गई कृषि क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । स्थानीय तहहरूले कृषक तथा व्यापारीहरूको सहकार्यमा प्रत्येक वर्ष नियमितरुपमा यस प्रकारका कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको आयोजना गर्दा वार्षिक कृषि गतिविधि सम्बन्धी पात्रोको निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

४.१६ पर्यटन विकास

एउटा विशिष्ट भौगोलिक संरचनाले श्रृजना गरेको हावापानी, जनजीवन, वन, वनस्पति र वन्यजन्तु तथा साँस्कृतिक विविधताको कारण नेपाल विश्वमा नै एउटा चित्ताकर्षण पर्यटकीय गन्तब्य स्थलकोरुपमा परिचित छ । पर्यटन हाम्रो लागि प्रकृतिले प्रदान गरेको वरदान हो । यी सम्पूर्ण पर्यटकीय सम्पतिको पूर्ण सदुपयोग गरेमा देशको आर्थिक समृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याई देशको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन सकिने निश्चित छ । तसर्थ पर्यटन नीति, २०६५ ले मुलभूतरुपमा पर्यटन मार्फत स्वरोजगार श्रृजना, गरिबी निवारण, मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको खोज अनुसन्धान, हवाई तथा स्थलमार्गको थप विकास र विस्तार गर्ने र पर्यटन पूर्वाधारलाई दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप अगाडि बढाउने उद्देश्य लिएको छ । गाउँपालिकामा पनि पर्यटन विकासका प्रचुर सम्भावनाहरू रहेका छन् ।

४.१६.१ मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण (धार्मिक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक)

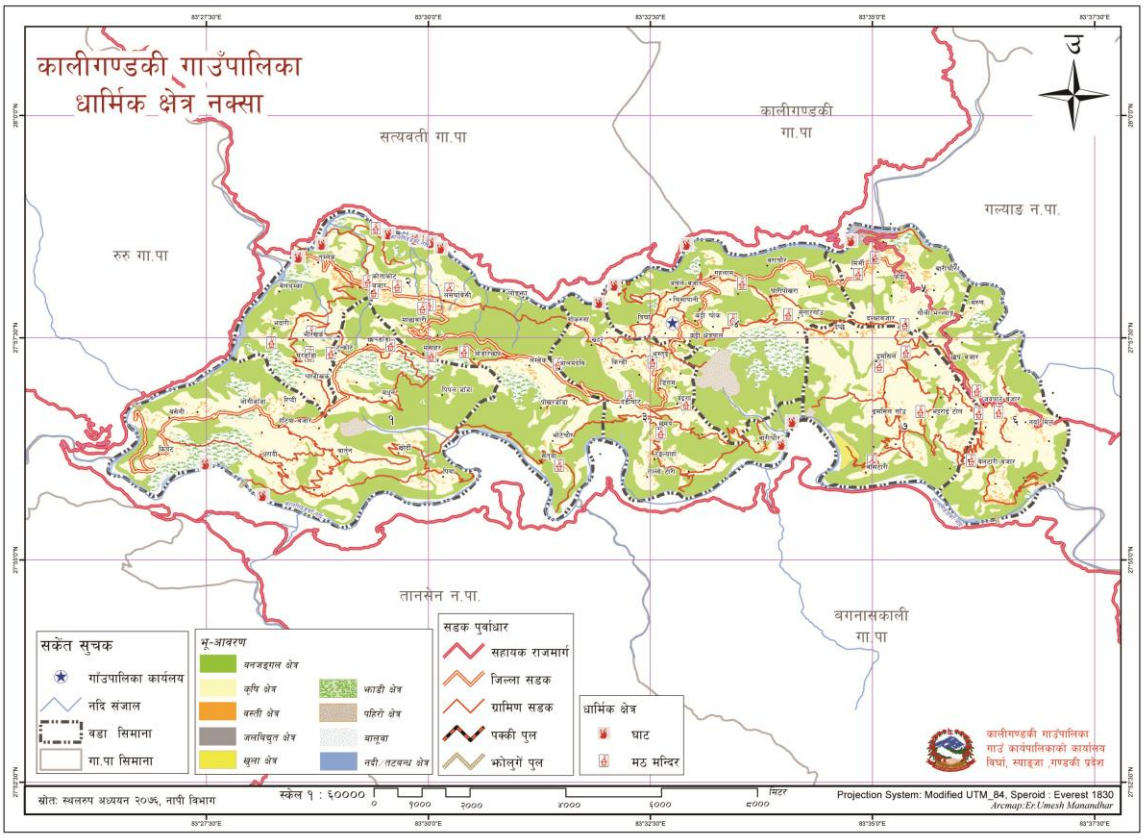

नक्सा नं. ५ : गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक क्षेत्रहरू

अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषीय बहुधर्म र सामाजिक विविधता एवं कालीगण्डकी गाउँपालिका हरियाली मध्य पहाडी मनोरम दृश्यहरु रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ । यस गाउँपालिकाको प्रमुख धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा गाउँपालिकाको वडा नं. ३ मा अवस्थित आलमदेवीको मन्दिर रहेको छ । त्यस्तै यस गाउँपालिकाकोको सीमा रहेको कालिगण्डकी जलविद्युत परियोजनाको ड्यामसाइट पनि एक महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्र हो ।

तालिका नं. ५४ : पर्यटकीय स्थलहरुको विवरण (धार्मिक/ऐतिहासिक/पुरातात्विक)

क.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	सडकको पहुँच (पुगेको/ नपुगेको)	स्वामित्व (निजि, पब्लिक लि., सामुदायिक)	विषेता (धार्मिक, साँस्कृति ऐतिहासिक ,पर्यटकीय र अन्य)	अनुमानित बार्षिक आगन्तुम संख्या
१५	आलमदेवी मन्दिर	३ कालीगन्डकी	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	१,००,०००
३७	कालीगन्डकी ज.वि.केन्द्र	७ निमि	पुगेको		पर्यटकीय	२,१९,०००
१	मृगुतुम्कवर	१	पुगेको			
२	हनुमान	१	पुगेको			
३	मौला थान	१	पुगेको			
४	व्रीढी ढेङ्गा	१	पुगेको			

क.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	सडकको पहुँच (पुगेको/ नपुगेको)	स्वामित्व (निजि, पब्लिक लि., सामुदायिक)	विषेता (धार्मिक, साँस्कृति ऐतिहासिक ,पर्यटकीय र अन्य)	अनुमानित बार्षिक आगन्तुम संख्या
५	सिता गुम्फा	१	पुगेको			
६	मघुवत	१	नपुगेको			
७	बडहर कुन शौला	२ कोटाकोट	नपुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	५०००
८	शिवालय मन्दिर	२	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	२०००
९	दुर्गा मन्दिर	२	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	५०००
१०	जाल्पा देवी	२ धुरडाँडा	नपुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	१०००
११	रैनादेवी	२ मसाडार	नपुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	१०००
१२	सत्यवर्ती	२ लसर्घा	नपुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	२०००
१३	टयाङलुङद शौला	२ कोटाकोट	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीर्य	२०००
१४	राङगेडी सिट्ट बाबा मन्दिर	२ लसर्घा	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	५००
१६	भ्युटावर	४	पुगेको			
१७	कोटघर, मन्दिर	४	पुगेको			
१८	क्षेत्रपाल मन्दिर	४	पुगेको			
१९	क्षैत्रपाल मन्दिर	४	पुगेको			
२०	शिवालम रूपीर गलाम	४				
२१	परारून्ती रूपीर साझाकण्ड	४				
२२	शिवालम रूीष्भरी	४				
२३	कोटघर	५		सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	
२४	कालिका	५		पुगेको	धार्मिक पर्यटकीय	
२५	मसोभ्याङ	५				
२६	शिवमन्दिर	५				
२७	कालिका मन्दिर (सुन्दौटोल)	५				
२८	क्षेत्रपाल कालिका मन्दिर	५				
२९	दुर्गा माता ताँप	५				
३०	दुर्गा पञ्चायन मन्दिर बास्टारी	५				
३१	शिव मन्दिर लिदाक	५				
३२	मौला देवी कोटघर मन्दिर	६	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	११००
३३	दुर्गा मन्दिर	६	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	३००

क.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	सडकको पहुँच (पुगेको/ नपुगेको)	स्वामित्व (निजि, पब्लिक लि., सामुदायिक)	विषेता (धार्मिक, साँस्कृति ऐतिहासिक ,पर्यटकीय र अन्य)	अनुमानित बार्षिक आगन्तुम संख्या
३४	कालिका मन्दिर	६	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	२५०
३५	कालिका मन्दिर	६	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	३१०
३६	शिवालय मन्दिर	६	पुगेको	सामुदायिक	धार्मिक पर्यटकीय	७१४
३८	सिद्धेश्वर मन्दिर	७	पुगेको		धार्मिक	१५००
३९	शिवालय मन्दिर	७	पुगेको		धार्मिक	२०००

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१६.२ पर्यटकिय पूर्वाधारहरूको विवरण

कुनैपनि क्षेत्रको विकासका लागि सो क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पूर्वाधारहरूको समुचित विकास गर्नु अनिवार्य हुन्छ । नेपालमा पर्यटनको प्रचुर संभावना भएतापनि पर्यटन पूर्वाधारको अभावका कारण पर्यटन क्षेत्रको व्यापक विकासमा वाधा श्रृजना भएको छ । पर्यटन पूर्वाधार अन्तर्गत सहज यातायात सुविधा, होटल, लज तथा रेष्टुरेन्ट, पर्यटन गाईड, सूचना केन्द्रहरू, उद्धार संयन्त्र, सञ्चार, सूरक्षा तथा पर्यटकीय गतिविधिहरू नै हुन् । पर्यटनको संभावना हेरी यी पूर्वाधारहरूको आवश्यकताका आधारमा क्रमश विकास गर्नु पर्यटन विकासका लागि अपरिहार्य छ ।

४.१७ उद्योग व्यापार तथा बैङ्गीङ

४.१७.१ हाल संचालित समग्र उद्योगहरूको विवरण

कृषिको विकास पश्चात कुनै पनि देशको आर्थिक क्रान्तिका लागि आवश्यक क्षेत्र भनेको उद्योग नै हो । औद्योगिक विकासका लागि राणाशासन काल देखि नै विभिन्न प्रयासहरू हुँदै भएता पनि औद्योगिक क्रान्ति नै हुने प्रकारका ठुला स्तरका उद्योगहरू नेपालमा खुल्न सकेका छैनन् । भएका उद्योगहरू समेत रुग्ण हुँदै बन्द हुनु अर्को दुर्भाग्यपूर्ण अवस्था छ । कृषिको विकास सँगसँगै कृषि र स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गरी नेपालका उत्पादनहरूको उपभोग विश्व बजारमा पुऱ्याउन सकेमात्र नेपाल अतिकम विकसित राष्ट्रबाट माथि उठ्ने आधार तयार हुन्छ । उद्योगलाई प्रर्वद्धन गर्न स्थानीय श्रोतमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्तिकै प्राथमिकता र प्रोत्साहन गर्नू जरुरी हुन्छ ।

साना उद्योग, कृषिमा आधारित सबै प्रकारका उद्योगहरू, घरेलु उद्योग, मझौला उद्योग, ठूला उद्योग, सेवामूलक उद्योग, सरकारी उद्योग, समुदायमा आधारित उद्योग, संकलन तथा प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग गाउँपालिकामा ठुला उद्योगहरू सञ्चानमा आउन नसके पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ ।

तालिका नं. ५५ : गाउँपालिकामा संचालन भएका उद्योगको विवरण

क. सं.	घट्ट,मिल प्रशोधन (जडिबुटि छाला) तथा चिस्यान केन्द्रको नाम	प्रकार (घट्ट, मिल, प्रशोधन, चिस्यान केन्द्र)	ठेगना (वडा नं सहित)
१	छिरिङ्ग रास मिल	कुटानी पिसानी	२ कोटाकोट
२	शेरबहादुर कुटानी पिसानी	कुटानी पिसानी	२ कोटाकोट

क. सं.	घट्ट,मिल प्रशोधन (जडिबुटि छाला) तथा चिस्यान केन्द्रको नाम	प्रकार (घट्ट, मिल, प्रशोधन, चिस्यान केन्द्र)	ठेगना (वडा नं सहित)
३	सिंगलो राइस मिल	कुटानी पिसानी	२ लसर्घा
४	हेकिङग राइस मिल	कुटानी पिसानी	२ लसर्घा
५	देउराली मिल -२	मिल	३
६	टलेहवा -१		३
७	वैघा -१		३
८	भुष्टुङ्-१		३

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१७.२ मुख्य व्यापारको विवरण (किराना थोक, आयात, निर्यात)

कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकाससँग अनोन्याश्रित सम्बन्ध भएको क्षेत्र हो व्यापार । कृषि र उद्योग मार्फत उत्पादित सामाग्रीहरूलाई राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय बजारमा पुऱ्याउने माध्यम व्यापार भएकाले व्यापार र वाणिज्यको विकास अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय तहहरू आर्थिकरुपले सबल हुन स्थानीय उत्पादनमा सबल भई निर्यात गर्न सक्ने अवस्थामा पुग्नु पर्दछ । आफ्नो क्षेत्र भन्दा बाहिर उत्पादित सामाग्रीहरूको व्यापार गरेर अर्थतन्त्र माथि उठ्न सक्दैन । यसका लागि कुनै न कुनै प्रकारले स्थानीय उत्पादनमा केन्द्रित भई यस्ता उत्पादनहरूलाई निर्यात गर्न सक्नुपर्दछ ।

४.१७.३ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण

खनिज तथा खानीको अध्ययन र उत्खनन् साथै प्रशोधनका क्षेत्रमा नेपाल अत्यन्त पछाडि परेको छ । प्रविधि, जनशक्ति र ठोस योजनाको अभावका कारण नेपालको खानी तथा खनिज क्षेत्र झण्डै कुमारी अवस्थामा नै छ । यस क्षेत्रबाट लाभ लिन स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा यस सम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धान गराउनु आवश्यक छ ।

कालीगण्डकी गाउँपालिकाको खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दा चुनखानी, स्लेट खानी, ढुङ्गा खानी, बालुवा खानी, ग्राभेल खानी को प्रसस्त संम्भावना देखिएको छ । गाउँपालिकामा उपलब्ध हुने अन्य कच्चा पदार्थमा रोडा, ढुंगा, बालुवा आदि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । त्यसैले गाउँपालिकामा रहेको संम्भावना पहिल्याएर विभिन्न प्राकृतिक साधनको प्रशोधन गरी उद्योगको विकास तथा अर्थतन्त्र बलियो सम्भावना देखिन्छ । हाल सञ्चालित आयोजनाहरूले पनि यसलाई थप पुष्टि गर्दछन् । तर यिनिहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन जरुरी देखिन्छ ।

४.१७.४ मुख्य बजार तथा व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण

देशका ठुला शहरहरू बाहेक ग्रामीण इलाकाहरूमा सघन बस्तीहरू भएका क्षेत्रमा मानवीय गतिविधिहरू जस्तै: शिक्षा, स्वास्थ्य, अन्य सेवा, व्यापार तथा वाणिज्य केन्द्रित भएको पाईन्छ । यस्ता केन्द्रहरूलाई नै बजार केन्द्रहरू भनिन्छ । शहरी विकास र सुविधाका दृष्टिकोणले पूर्णरुपमा विकास हुन नसकेता पनि भविष्यमा विकसित हुन सक्ने क्षेत्रकारुपमा यस्ता केन्द्रहरूमा मानवीय गतिविधिहरू केन्द्रित र विकसित भैरहेको पाईन्छ । उपयुक्तता हेरी नयाँ क्षेत्रमा बजारको विकास गर्न नसकिने होइन तथापि केही मात्रामा विकसित भईसकेका यस्ता क्षेत्रहरूमा थप विकास गर्न सहज भने हुन्छ ।

गाउँपालिकाको मुख्य व्यापरिक केन्द्रहरूको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५६ : वडाअनुसार मुख्य वस्तीहरू तथा बजार केन्द्रको विवरण

वडा नं	मुख्य बस्तीहरुको विवरण
१	छापडाँडा, खल्दुवा, प्यूघा, खोर्दी, घाराडी, किपट, हिस्दी, रिप्दी, हटिया, काला ओढार ,राइडाडा, जोगिडाडा, लिछन्, टुडकोट चण्डी
२	माथिल्लो घुरडाँडा, तल्लो घुरडाँडा, टुमलेक, कोटाकोट, बेंसी, लसर्घा बेंसी, भ्याखेरडाँडा, मसाहर कोटाकोट गाउँ
३	भुष्टुङ्ग, निरामाशिल, वैघा, धाटिचौर, सटुका, बारीचौर, टंलेहवा, घैयाडाँडा, देउराली, लम्भेक, पोखरडाँडा
४	वर्राचौर गलाम, घरीपोखरी, कट्टीगाउँ कोटमुनी, मगरपधेरा कट्टी, मरेङ्गा अर्चल, मांझखण्ड, बनकसी, पुच्छार खहरे, गोरुङ्गा खर्सिङगैरा
५	नयाँमिल पधेरा वरडाँडा सित्मा, रानीखर्क, जैपते सुन्दौली टोल, ताँप मसोभर्‍याङ, बेल्टारी पेटडाँडा, जरुव, लिछाक, लेडसिङ, कल्चौड बाँस्टारी, वर्कुडाँडा करेकुवा, रिप पारचिदि पिपली
६	पोखरडाँडा, देउराली, दब्छे, गुरूङदी गाउँ, नेवारटोल, इमसील, भगवतीटोल, कुडादी, छाँप सिरून वमाङस्याङदी, टिप्लुङ्गा, ध्याङसीङडाँडा
७	बरडाँडा, सरून गोलीभन्र्याङ, बारीचौर, फदी आरूखर्क, पालीचौर, इटालीचोक, र्मिमिफाँट आधिमोहन

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१७.५ क्रमिक विकास भइरहेका बस्तीहरूको विवरण

गाउँपालिका विषयमा भौगोलिक अवस्था भएपनि जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। हुलाक, टेलिफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथै यातायातको सुविधा हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुर्‍याइरहेको पाइन्छ। यसका साथै विभिन्न स्थानहरूमा गाउँपालिकाहरूले आफ्नो आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा हाट बजारको व्यवस्थापन गर्ने काम साथै स-साना व्यापारिक केन्द्रको रुपमा क्रमिक विकास भइरहेको छ।

यस गाउँपालिका प्रवेश गर्ने एकमात्र मुख्य सडक गल्याङ नगरपालिका अन्तर्गत सिद्धार्थ राजमार्गबाट कालिगण्डकी जलविद्युत परियोजनाको ड्यामसाइटसम्मको पक्की सडकको वरिपरि विशेष गरी मिर्मि बजार क्षेत्रमा वस्ती विकास भइरहेको छ।

गाउँपालिका क्षेत्रहरूको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर बाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरू लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तीको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधा जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु पर्दछ। यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा शहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरूलाई टेवा पुर्‍याउने हिसावले प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

४.१७.६ सहकारी संस्थाहरूको विवरण

गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ। सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँपालिका बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन्। सहकारी संस्थाप्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तीय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँच समेत बढेको छ। गाउँको उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, कृषि, उपभोक्ता, चिया/कफी उत्पादन र बहुद्देश्यीय आदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी हुने गरेको छ। साथै यी संस्थाहरूले नियमित रुपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको देखिन्छ। यी सहकारी संस्थाहरूबाट कृषि, उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी हुने गरेको छ। यस गाउँपालिकामा रहेका सहकारी संस्थाहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

४.१७.७ बैङ्कहरूको विवरण

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । बैङ्किङ प्रणाली तथा वित्तीय संस्थाहरूको व्यापक विकास भइरहँदा उनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरू समेत विस्तार हुँदै गईरहेका छन् । हाल विभिन्न बैंङ्कहरूले ए.टी.एम. सेवा, भिसा काड सेवा महशुल भुक्तानी सेवा लगायत बीमाहरूको समेत व्यवस्था गरेको छन् भने वित्तीय संस्थाहरूले बचत तथा ऋण दिने व्यवस्था गरेको छन् । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवा तथा वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य जस्तै भैसकेको छ । यस कालीगण्डकी गाउँपालिकामा रहेको बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५७ : बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाम

क.सं.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाम	प्रकार(वाणिज्य, विकास, फाइनान्स, लघुवित्त)	ठेगना (वडा नं. सहित)
१	आलमदेवी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	वडा नं. २, कोटाकोट
२	सुलम बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	बचत तथा ऋण	वडा नं. २, लसर्घा
३	आलमदेवी, मौला, कालिका		वडा नं. ३
४	साना किसान सहकारी		वडा नं. ३
५	आस्मा		वडा नं. ४
६	आमा		वडा नं. ४
७	विर्घा साना किसान		वडा नं. ४
८	कल्पवृक्ष	लघुवित्त	वडा नं. ५
९	कन्चन बचत तथा ऋण सहकारी	लघुवित्त	वडा नं. ६
१०	साना किसान सहकारी संस्था	लघुवित्त	वडा नं. ६
११	प्राइम फमसिमल	विकास	वडा नं. ७, र्मिमि
१२	मुक्तिनाथ विकास बैंक	विकास	वडा नं. ७, र्मिमि
१३	उपकार सुर्लभ,चौतारी सर्योदय		वडा नं. ७, र्मिमि

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

४.१७.८ बैंक खाता भएका घरपरिवारको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ५८ : परिवारको सदस्यको बैंक खाता भएको आधारमा घर परिवारको विवरण

वडा	छ	छैन	थाहा छैन	जम्मा परिवार
१	६०१	१५१	२	७५४
२	४३२	२३६	२	६७०
३	२५४	८८	०	३४२
४	५७५	१०८	२	६८५
५	५३२	७०	३	६०५
६	५१९	६३	१	५८३
७	४८८	३५	३	५२६
जम्मा परिवार	३४०१	७५१	१०	४१६५
प्रतिशत	८१.६६	१८.०३	०.२४	१००.००

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा रहेका कुल ४,१६५ घरपरिवारमध्ये ७५१ घरपरिवारको बैङ्क खाता नरहेको र ३,४०१ घरपरिवारको बैङ्क खाता रहेको देखिन्छ भने १० घरपरिवारलाई बैंकमा खाता रहेको नरहेको थाहा नभएको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका ग्रामीण जनतालाई आधुनिक बैङ्किङ सुविधा प्रदान गर्न धेरै काम गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसो गर्दा नागरिकले गर्ने सबै आर्थिक कारोबारको पूर्ण अभिलेख रहन्छ र राज्यद्वारा प्राप्त हुने विभिन्न सुविधाहरू बैङ्किङ प्रणालीबाट गर्दा त्यो लक्षित वर्गमा पुग्ने सुनिश्चितता समेत हुनजान्छ। राज्यलाई वित्तीय व्यवस्थापन गरी सम्पूर्ण जनसाधारणहरूमा बैङ्किङ प्रणालीप्रति सकारात्मक धारणा विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

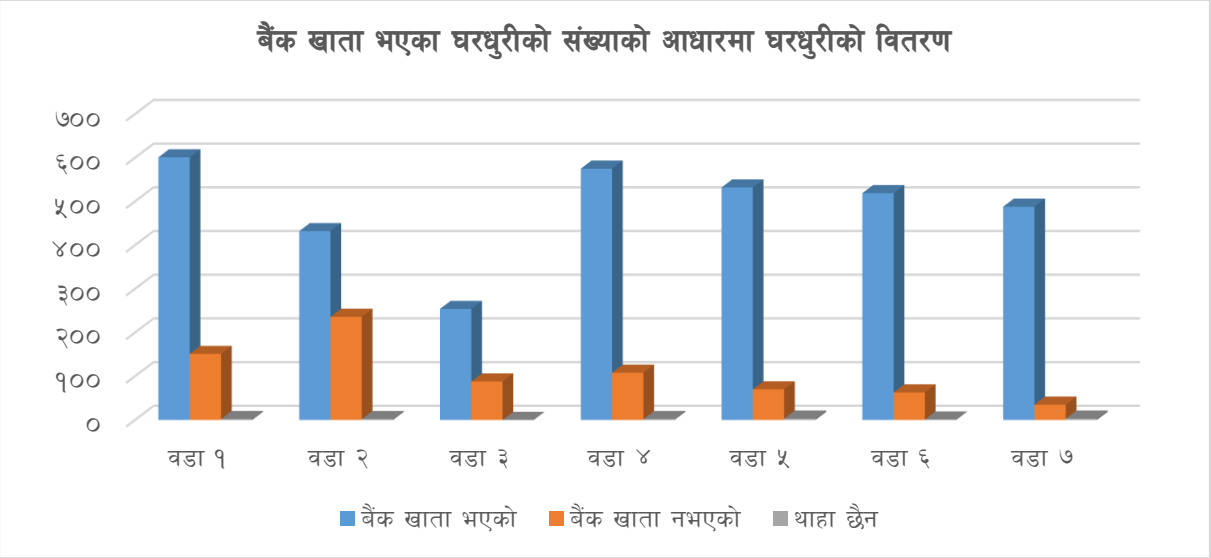

खण्ड- ५: सामाजिक अवस्था

५.१ शिक्षा तथा मानव संशाधन

यस अघिको चौधौ योजनाको ५ वटा रणनीतिक स्तम्भहरू मध्ये शैक्षिक पूर्वाधारको विकास र गुणस्तर वृद्धि पनि एक थियो । कुनै पनि देशको सामाजिक विकास तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसै सिलसिलामा यहाँ कालीगण्डकी गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिति देखाउन खोजिएको छ । विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहि आएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ। राज्यको निति समेत शिक्षालाई विकासको प्रमुख पूर्वाधारको रुपमा विकसित, सर्वसुलभ र प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने रहेको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३, धारा ३१ शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ :

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ ।

२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ ।

३. अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउनेहक हुनेछ ।

४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली सामुदायिलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ ।

संविधान तथा योजनाको ठूला ठूला वहस भएता पनि विश्व सामु तुलनात्मक अध्ययन गर्दा हाम्रो शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय विकास भने भएको देखिँदैन । शिक्षाले ज्ञान र सिपको प्रयोगात्मक परिवर्तन ल्याउने, पिछडिएको, विपन्न र अभावग्रस्त वर्गको पक्षपोषण गर्ने, अवोध बालबालिका एवं आवाज विहिनका पक्षमा रही देशलाई समृद्ध बनाउने परिकल्पनालाई साकार पार्नुपर्दछ । देशका लागि आवश्यक नेतृत्वदायी क्षमताको विकास, अथकरूपमा सिक्ने र सिकाउने प्रवृति, सामाजिक र मानवीय मूल्यमान्यता र आत्मविश्वास जस्ता आधारभूत समग्र पक्षको विकास गर्न सघाउनु नै गुणस्तरीय शिक्षाको विशेषता हो । यस्तो शिक्षामा विश्लेषणात्मक र मौलिक सोचको पर्याप्तता हुनुपर्छ । निर्दिष्ट सिकाइमात्र स्तरीयता होइन । आज व्यावहारिक परिवर्तन, श्रमसँगको आस्था, जीवनोपयोगी खोज अनुसन्धान, सान्दर्भिकता देश र संस्कृतिप्रति प्रेम, नैतिक जिम्मेवारी, मौलिकरूपमा विज्ञानको उपयोग गर्न स्तरीय शिक्षाको आवश्यकता छ । शिक्षाको स्तरीय विकासले

रोजगारीको अवसर, कलकारखानाको विकास, सुविधाको पहुँच, प्रविधिको विस्तार,उत्पादनमुखी कृषि, आयमुखी व्यवसाय,स्थानीय साधनश्रोतको प्रचुर सदुपयोगले जनताको जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ जसले गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र बलियो हुनुको साथै सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँछ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिशूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै सिलसिलामा यस गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिति देखाउन यहाँको साक्षरता स्थिति, शिक्षण संस्थाको विवरण, दरबन्दी शिक्षकहरूको विवरण, विद्यार्थीको भर्ना, तहगत तथा विषयगत शैक्षिक विवरण देखाउन खोजिएको छ । यसबाट कालीगण्डकी गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई बुझी आगामी दिनमा सुधार गर्न नीति तथा कार्यक्रम बनाउन सकिन्छ ।

जनता आधारभूत विद्यालय, वडा नं. ४

५.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूको विवरण (मदरशा, गुम्बा समेत)

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७५/७६ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या ३० र माध्यमिक विद्यालयको संख्या १३ गरी जम्मा ४३ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् । वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गईरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ यद्यपि समुदायिक र संस्थागत निजी क्षेत्रले शिक्षाको क्षेत्रमा विभिन्न समस्याको बावजुत उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ५९ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
१	आधारभूत विद्यालय	३०
२	माध्यमिक विद्यालय	१३
	जम्मा	४३

स्रोत: गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

५.१.२ शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं. ६० : शैक्षिक सत्र २०७५ अनुसार शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	सञ्चालित कक्षा	प्रधानध्यापकको नाम	सम्पर्क नं.
१	कोटाकोट प्राथमिक विद्यालय				
२	नारायणी प्राथमिक विद्यालय				
३	आर्दश प्राथमिक विद्यालय				
४	आलमदेवी इङ्लिस बोडिङ स्कुल				
५	जनता माध्यमिक विद्यालय				
६	जनता आधारभूत विद्यालय				
७	बेलेरियाखान आधारभूत विद्यालय				
८	चन्द्रोदिया प्राथमिक विद्यालय				
९	सिर्जना प्राथमिक विद्यालय				
१०	किपट प्राथमिक विद्यालय				
११	घुरडाँडा प्राथमिक विद्यालय				
१२	कारीकोट प्राथमिक विद्यालय				
१३	शिव प्राथमिक विद्यालय				
१४	बिरेन्द्र प्राथमिक विद्यालय				
१५	प्यूघा आर्दश विद्यालय				
१६	जनहित माध्यमिक विद्यालय				
१७	बाल विद्या प्राथमिक विद्यालय				
१८	भगवती माध्यमिक विद्यालय				
१९	सरस्वती माध्यमिक विद्यालय				
२०	बिरेन्द्र माध्यमिक विद्यालय				
२१	सत्य देवी माध्यमिक विद्यालय				
२२	छेत्रापाल प्राथमिक विद्यालय				
२३	बाँसबारी प्राथमिक विद्यालय				
२४	बाल ज्योति प्राथमिक विद्यालय				
२५	कालीगण्डकी प्राथमिक विद्यालय				
२६	निमबाल इङलिस बोडिङ स्कुल				

स्रोत: कालीगण्डकी गाउँपालिका शिक्षा शाखा, २०७६

(नोट : नयाँ शिक्षा ऐन अनुसार कक्षा १ देखि ८ सम्मको तहलाई आधारभूत तह र कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक तहमा घोषणा गरिएको छ । त्यस्तै कक्षा १ भन्दा मुनिको तहलाई बाल विकास भनेर नामाकरण गरिएको छ ।)

तालिका नं. ६१ : शैक्षिक सत्र २०७६ अनुसार कक्षागत रुपमा विद्यार्थी संख्याको विवरण

कक्षा	भर्ना			दलित			जनजाती			ब्राह्मण/क्षेत्री			अन्य			अपाङ्ग		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
बालविकास	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
नर्सरी	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
एलकेजी	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
यूकेजी	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा १	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा २	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ३	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ४	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ५	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ६	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ७	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ८	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ९	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा १०	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा ११	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
कक्षा १२	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
जम्मा	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

स्रोत: कालीगण्डकी गाउँपालिका/EMIS, २०७६

५.१.३ पाँच वर्ष माथिको जनसंख्याको समग्र साक्षरता/निरक्षरता विवरण (महिला/पुरुष दुबै)

साक्षरताले पढ्न र लेख्न सक्ने सिप भन्दा माथि समग्र मानव विकास सूचकलाई इंगित गर्दछ। गाउँपालिकामा ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर समूहका कुल १५,३९३ जनसंख्या मध्ये १२,३७२ अर्थात् ८०.४ प्रतिशत साक्षर रहेका छन्। गाउँपालिकामा पढ्न र लेख्न सक्ने साक्षर जनसंख्या १२,१९४ छन् भने पढ्न मात्र सक्ने १७८ जना रहेका छन्। पढ्ने र लेख्न नजान्ने (दुवै सिप नभएका अर्थात निरक्षर) जनसंख्या ३,०२० अर्थात १९.६ प्रतिशत रहेको छ। वडागत रुपमा तुलना गर्दा सबैभन्दा बढी साक्षरता प्रतिशत वडा नं ७ रहेको छ जसको साक्षरता ८५.४ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून साक्षरता वडा नं ५ जसको साक्षरता केवल ७५.३ प्रतिशत रहेको छ। योजनाको योजनाको

तालिका नं. ६२ : ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका जनसंख्याको वडागत साक्षरताको विवरण

वडा	पढ्न वा लेख्न सक्ने		पढ्नमात्र सक्ने		पढ्न वा लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको	जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत		
१	२५८०	८३.१%	७	.२%	५१६	१६.६%	०	३१०३
२	१९१९	८०.८%	८	.३%	४४७	१८.८%	०	२३७४
३	१००९	७६.८%	२७	२.१%	२७८	२१.२%	०	१३१४
४	१८६९	७८.९%	१३	.५%	४८८	२०.६%	०	२३७०
५	१४४२	६९.८%	११४	५.५%	५१०	२४.७%	१	२०६७

वडा	पढ्न वा लेख्न सक्ने		पढ्नमात्र सक्ने		पढ्न वा लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको	जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत		
६	१६५७	७७.१%	५	.२%	४८७	२२.७%	०	२१४९
७	१७१८	८५.२%	४	.२%	२९४	१४.६%	०	२०१६
जम्मा	१२१९४	७९.२%	१७८	१.२%	३०२०	१९.६%	१	१५३९३

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

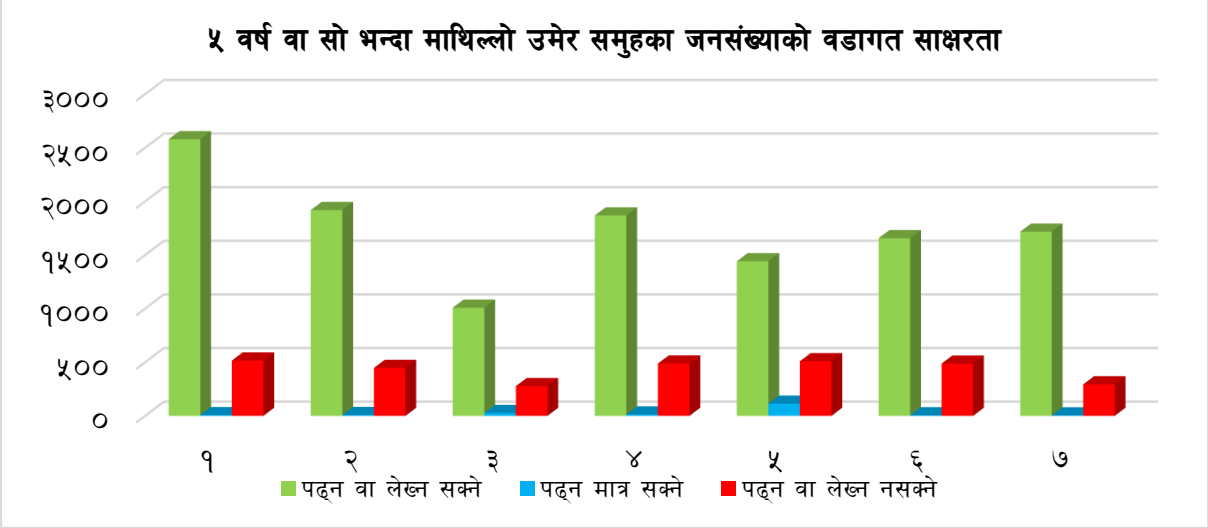

तालिका नं. ६३ : ५ वा सो भन्दा माथिका साक्षर जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको तह अनुसार विवरण

वडा	शैक्षिक तह								
	पूर्व प्राथमिक तह	कक्षा १-५	कक्ष ६-८	कक्षा ९-१०	एसईई/ एसएलसी/ सो सरह	मा.वि. वा सो सरह	स्नातक वा सो सरह	स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथि	जम्मा
१	५३	७०४	५८९	४९१	३०३	२१६	२६	१२	२३९४
२	६९	३४६	३७०	३८३	२५४	२४४	५२	१४	१७३२
३	२४	१८२	१७४	२१९	११३	१५२	३१	१९	९१४
४	४०	४३९	३९८	३०५	२२५	२१६	५४	४९	१७२६
५	१८	३१८	२८९	२६३	२१०	२१५	४६	३१	१३९०
६	५०	३५६	३२३	३१७	१७०	३३०	५०	१७	१६१३
७	८५	३००	२९६	२९५	१६०	२७१	८४	४४	१५३५
जम्मा	३३९	२६४५	२४३९	२२७३	१४३५	१६४४	३४३	१८६	११३०४
प्रतिशत	३.०%	२३.४%	२१.६%	२०.१%	१२.७%	१४.५%	३.०%	१.६%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

५.१.४ १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिति

साक्षरताले पढ्न र लेख्न सक्ने सिपभन्दा माथि समग्र मानव विकास सूचकलाई इंगित गर्दछ । तथ्यहरूका अनुसार महिला साक्षरताले समग्र बहुआयामिक गरिबी सूचकमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । कालीगण्डकी गाउँपालिकामा १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ ।

वडा	पढ्न लेख्न जानेको		पढ्नमात्र जानेको		पढ्न लेख्न नजानेको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	१८८६	८९.८%	५	.२%	२०९	१०.०%	२१००
२	१४३६	८७.५%	५	.३%	२००	१२.२%	१६४१
३	७००	८२.४%	१८	२.१%	१३१	१५.४%	८४९
४	१२४८	८५.२%	८	.५%	२०९	१४.३%	१४६५
५	१०४६	७९.७%	७१	५.४%	१९६	१४.९%	१३१३
६	१२२६	८२.७%	४	.३%	२५२	१७.०%	१४८२
७	१२४१	९०.५%	२	.१%	१२८	९.३%	१३७१
जम्मा	८७८३	८५.९%	११३	१.१%	१३२५	१३.०%	१०२२१

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका कूल १०,२२१ जनसंख्या रहेका छन् । गाउँपालिकामा १५ वर्ष देखि ६० वर्ष उमेर समूहका कूल जनसंख्यामध्ये ८७ प्रतिशत साक्षर रहेका छन् । गाउँपालिकामा पढ्न र लेख्न सक्ने साक्षर जनसंख्या ८,७८३ रहेका छन् भने पढ्न मात्र सक्ने ११३ जना रहेका छन् । पढ्ने र लेख्ने दुवै सिप नभएका अर्थात निरक्षर जनसंख्या १,३२५ अर्थात १३ प्रतिशत रहेको छ । वडागत रुपमा तुलना गर्दा सबैभन्दा बढी साक्षरता प्रतिशत वडा नं ७ मा रहेको छ जसको साक्षरता ९०.७ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून साक्षरता वडा नं ६ जसको साक्षरता ८३ प्रतिशत रहेको छ ।

५.१.५ ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

तालिका नं. ६४ : ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

ण	हाल स्कुल/ कलेज गइरहेको			हाल स्कूल/कलेज जानेको प्रकार					हाल स्कूल/कलेज नजाने		
	छ	छैन	जम्मा	सामुदायिक/ सरकारी	संस्थागत/ निजी	गुरूकुल/ मदरसा/ गुम्बा	अन्य	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
१	८२८	३७१	११९९	७३१	९६	१	०	८२८	३६८	३	३७१
२	६३०	२०२	८३२	४६९	१६०	०	१	६३०	१९९	३	२०२
३	३८१	१०६	४८७	३१६	६५	०	०	३८१	१०३	३	१०६
४	७२५	२०५	९३०	६५१	७४	०	०	७२५	१९४	११	२०५
५	५६९	१८१	७५०	५००	६९	०	०	५६९	१७३	८	१८१
६	६१२	२६१	८७३	५३०	८१	१	०	६१२	२५५	६	२६१
७	६५६	१४२	७९८	५१७	१३९	०	०	६५६	१३५	७	१४२
जम्मा	४४०१	१४६८	५८६९	३७१४	६८४	२	१	४४०१	१४२७	४१	१४६८
प्रतिशत	७४.९९	२५.०१	१००.००	८४.३९	१५.५४	०.०५	०.०२	१००.००	९७.२१	२.७९	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा ५ देखि २४ वर्ष उमेर भित्रका कूल ५,८६९ जनसंख्यालाई के तपाइँ हाल तथा कहिल्यै स्कूल/कलेज जानुहुन्छ भनि सोधिएको प्रश्नमा हाल स्कूल कलेज गईरहेकाहरूको संख्या ४,४०१ अर्थात ७४.९९ प्रतिशत रहेका छन् । अर्कोतर्फ १,४६८ अर्थात २५.०१ प्रतिशत विद्यालय/कलेज गएका छैनन् । हाल स्कूल/कलेज नजानेहरूलाई तपाई कहिल्यै स्कूल/कलेज जानु भएको थियो भनि प्रश्न गरिएको थियो । जसमा सो उमेर समूहमा कहिल्यै स्कूल/कलेज नजानेको संख्या ४१ रहेको छ । यो तथ्यलाई हेर्दा आधुनिकता,

विकास र नवजागरणको चहल पहल चरम अवस्थामा पुगेको वर्तमान विश्व परिवेशमा यस गाउँपालिकामा विद्यालय/कलेज नै नगएको संख्या उल्लेख्य हुनु गम्भिर विषय हो । तसर्थ यो अवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले अन्त्य गर्न अविलम्ब पहल गरिनु आवश्यक छ । यसका लागि औपचारिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, प्रौढ शिक्षा तथा अन्य शैक्षिक विकासका व्यवहारिक र कार्यन्वयनमुखी योजना निर्माण गरी लागू गर्नु जरुरी छ । त्यसैगरी हाल गइरहेको कलेज र स्कुलको प्रकारअनुसार सामुदायिक/ सरकारीमा ३,७१४ अर्थात ८४.३९ प्रतिशत, संस्थागत/निजीमा ६८४ अर्थात १५.५४ प्रतिशत, गुरूकुल/मदरसा/गुम्बामा २ अर्थात ०.०५ प्रतिशत र अन्यमा १ जना रहेका छन् । हाल स्कुल नगएका वा छाडेकाहरू कूल १,४६८ जनालाई विगतमा स्कूल/कलेज जानुभएको थियो भन्ने प्रश्नमा गएका जम्मा ९७.२१ प्रतिशत र कहिल्यै नगएकोमा २.७९ प्रतिशत रहेका छन् । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

५.१.६ ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

तालिका नं. ६५ : ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

		वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७		
हाल स्कुल/ कलेज गइरहेको	छ	८२८	६३०	३८१	७२५	५६९	६१२	६५६	४४०१	७४.९९
	छैन	३७१	२०२	१०६	२०५	१८१	२६१	१४२	१४६८	२५.०१
	जम्मा	११९९	८३२	४८७	९३०	७५०	८७३	७९८	५८६९	१००.००
हाल स्कुल/ कलेज नजानुको कारण	अरु पढ्ने ठाउँ नभएकोले	१	०	१	१	२	१	०	६	०.४१
	धेरै महँगो भएकोले	२	०	०	२	१	०	३	८	०.५४
	धेरै टाढा भएकोले	६४	१	३५	२	५	०	०	१०७	७.२९
	घरमा काम सघाउनु परेकोले	१	६	७	११	२१	१७	२८	९१	६.२०
	बाबु/ आमाले नचाहेकोले	१५	१	०	०	१	१	०	१८	१.२३
	चाहेजति पढिसकेकोले	१८	१३१	४	५५	२९	१५२	३९	४२८	२९.१६
	विवाह भएकोले	१५९	५५	४८	९२	६०	५०	५०	५१४	३५.०१
	काम शुरु गरेको/जागिर पाएर	९	१	५	५	१०	२१	९	६०	४.०९
	विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले	५	४	५	१९	३६	८	१	७८	५.३१
	अन्य	९७	३	१	१८	१६	११	१२	१५८	१०.७६
	जम्मा	३७१	२०२	१०६	२०५	१८१	२६१	१४२	१४६८	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा ५ देखि २४ वर्ष भित्रका जनसंख्यामध्ये हाल विद्यालय/कलेज नजानेको संख्या १,४६८ जना रहेका छन् । हाल विद्यालय नजानेहरूलाई विद्यालय/कलेज नजानुको कारण के हो भनेर सोधिएको प्रश्नमा विद्यालय/कलेज नजानुको कारण हेर्दा सबैभन्दा बढी ५१४ अर्थात ३५.०१ प्रतिशतले विवाह भएकोले, ४२८ अर्थात २९.१६ प्रतिशतले चाहेजति पढिसकेकोले र तेस्रोमा १५८ अर्थात १०.७६ प्रतिशतले अन्य कारण भन्ने जवाफ दिएकाले यी जनसंख्या विद्यालय नजानुको कारण स्पष्ट देखिँदैन भने विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले, चाहेजति पढिसककेकोले, धेरै टाढा भएकाले, अभिभावकको चाहना नभएर नगएको बताउने जनसंख्या पनि उल्लेख्य रहेको छ । जे सुकै कारणले भएपनि उचित शिक्षाबाट बञ्चित हुनु राम्रो होइन तसर्थ शिक्षालाई प्राथमिकता दिने र यूवाहरूलाई शिक्षातर्फ उत्साहित गर्न रोजगारमूलक र जीवनोपयोगी शिक्षा, व्यवसायीक, शिक्षा तथा सीपमूलक शिक्षाको व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुन्छ । नेपालमा परम्परागत हिसाबले विवाह पश्चात महिलाहरू घरायसी धन्दा र बालबच्चा जन्माउने र हुर्काउने कार्यमा लाग्ने साथै विवाह भएर जाने घरबाट शिक्षामा प्रोत्साहन नगर्ने जस्ता कारणले उनीहरू शिक्षाबाट टाढिएका हुनसक्छन् । यसतर्फ सामाजिक जागरण र महिला हक अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्बन्धित सबैले ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

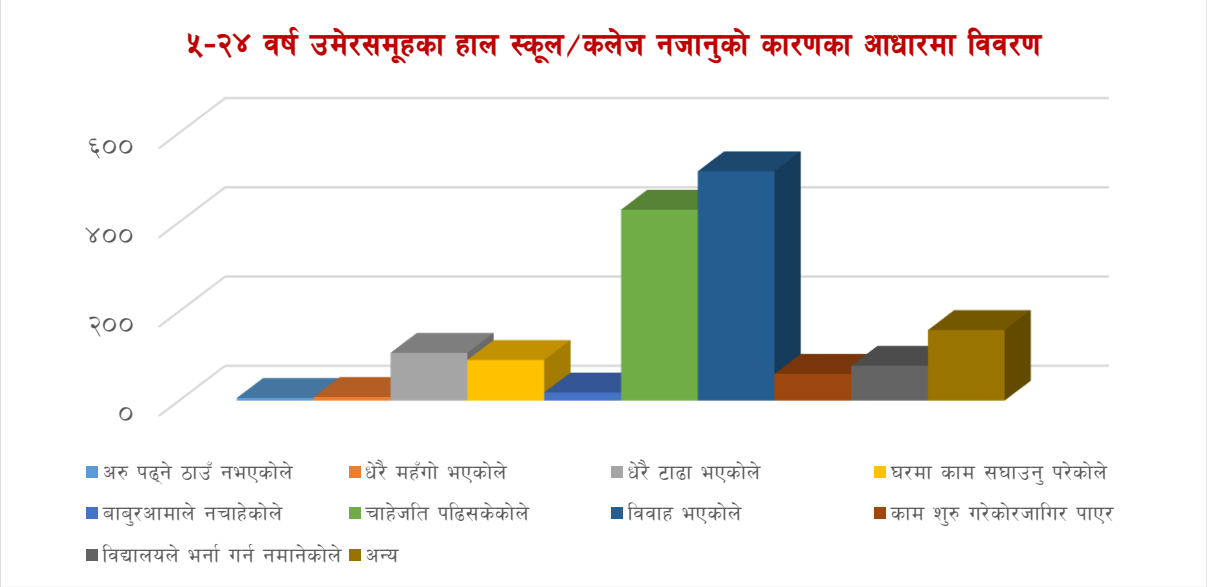

५.१.७ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसंख्यामा औपचारिक/अनौपचारिक तालिम सम्बन्धी वडागत विवरण

तालिका नं. ६६ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको जनसंख्यामा औपचारिक/अनौपचारिक तालिम सम्बन्धी वडागत विवरण

वडा	औपचारिक/अनौपचारिक			जम्मा
	छ	छैन	उल्लेखन नभएको	
१	७९	२७५८	०	२८३७
२	१५८	२०५१	०	२२०९
३	७०	११३५	०	१२०५
४	११६	२०३०	०	२१४६
५	१६४	१७५६	१	१९२१
६	१३६	१८३६	०	१९७२
७	१२८	१७०४	०	१८३२
जम्मा	८५१	१३२७०	१	१४१२२

वडा	औपचारिक/अनौपचारिक			जम्मा
	छ	छैन	उल्लेखन नभएको	
प्रतिशत	६.०३	९३.९७	०.०१	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका १० वर्ष वा सो भन्दा माथिका १४,१२२ जनसंख्यालाई के तपाईले कुनै औपचारिक वा अनौपचारिक तालिम लिनुभएको छ भनि सोधिएको प्रश्नमा औपचारिक/अनौपचारिक तालिम लिएको छ भन्नेको संख्या ८५१ अर्थात ६.०३ प्रतिशत र औपचारिक/अनौपचारिक तालिम लिएको छैन भन्नेको संख्या १३,२७० अर्थात ९३.९७ प्रतिशत देखिन्छ । गुणस्तरीय जीवन निर्वाह गर्दा र रोजगार तथा पेशालाई उन्नत, प्रविधियुक्त र बढी उत्पादन मूखी बनाउन मानव संसाधन विकासको मूल आधार भनेको शिक्षा र तालिम नै हो । गाउँपालिकाको ९३.९७ प्रतिशत जनसंख्या कुनैपनि प्रकारको तालिम वा सिप विहिन हुनु भनेको मानव संशाधन विकासको अत्यन्त गम्भीर अवस्था भएकोले सीप विकास तथा तालिमका माध्यमबाट मानव संशाधन विकासमा उल्लेख्य फड्को मार्न सके मात्र कार्यक्षमता विकास मार्फत वृहद विकासमा अघि बढ्न सकिन्छ । यसतर्फ सबैको ध्यान जानु जरुरी छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

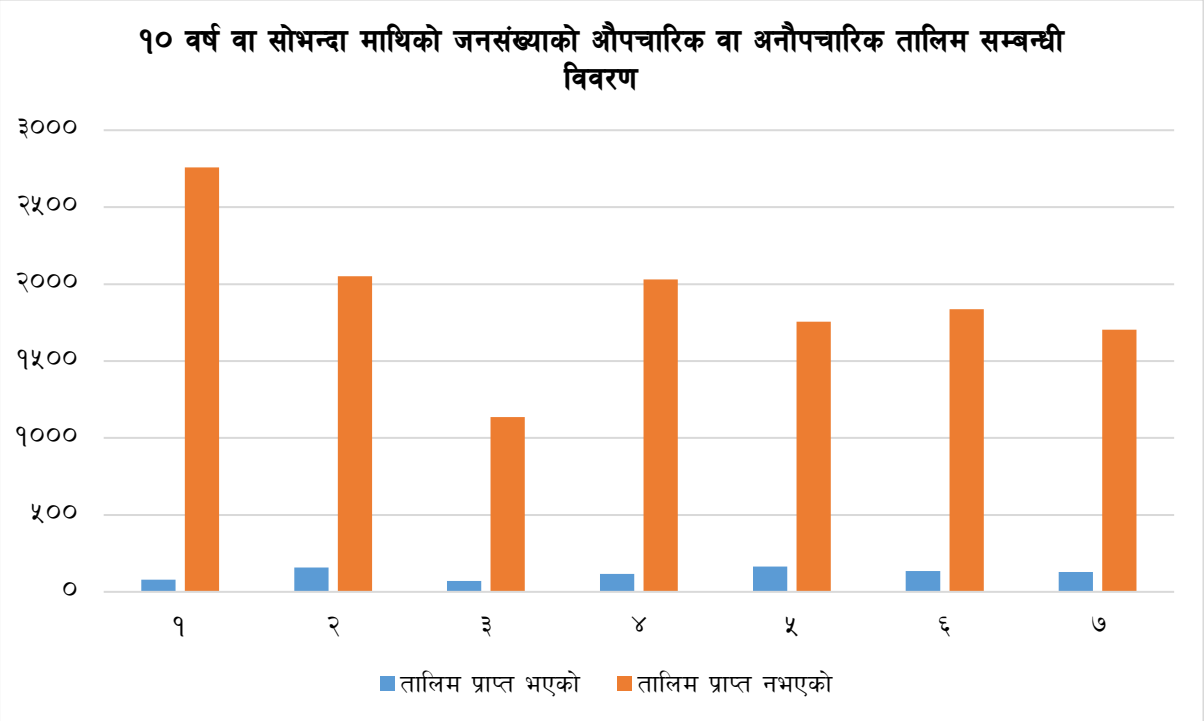

तालिका नं. ६७ : औपचारिक तालिमको विषयको आधारमा वडागत विवरण

तालिमको विषय	वडा नं.							जम्मा	
	१	२	३	४	५	६	७		
शिक्षण शिकाई सम्बन्धी	२२	४१	२८	४१	३६	४१	३६	२४५	२८.८%
पोशाक बनाउने र सिउने	४	१९	१	२१	१५	६	२६	९२	१०.८%
सवारी चालक सम्बन्धी	७	५	०	४	२२	१९	९	६६	७.८%

तालिमको विषय	वडा नं.							जम्मा	
	१	२	३	४	५	६	७		
कृषि, पशुपालन, माछापालन, मौरी पालन सम्बन्धी	०	२१	१	११	१४	५	७	५९	६.९%
सिकर्मी, डकर्मी सम्बन्धी	२	३१	१	५	११	२	७	५९	६.९%
अन्य	१६	४	९	१	७	१२	३	५२	६.१%
कम्प्युटर विज्ञान सम्बन्धी	०	८	२	६	८	२	१७	४३	५.१%
बिजुली जडान सम्बन्धी	०	३	५	२	१७	१२	१	४०	४.७%
मानव स्वास्थ्यसँग सम्बन्धी	७	४	२	८	६	४	०	३१	३.६%
होटल तथा रेष्टुरेन्ट सम्बन्धी	३	४	४	२	४	५	५	२७	३.२%
केश सजावट र श्रृंगार सम्बन्धी	४	३	१	१	९	५	१	२४	२.८%
इन्जिनियरिङ डिजाईन सम्बन्धी	२	३	६	२	२	५	२	२२	२.६%
यान्त्रिक (मेकानिक्स) सम्बन्धी	१	५	१	२	१	२	६	१८	२.१%
रेडियो, टेलिभिजन, मोबाईल, तथा अन्य ईलेक्ट्रिक	१	१	०	१	२	११	१	१७	२.०%
गरगहना बनाउने र मर्मत गर्ने	४	३	०	२	३	०	२	१४	१.६%
प्लम्बिङ सम्बन्धी	१	०	१	४	२	१	२	११	१.३%
आत्मसुरक्षा सम्बन्धी र शारीरिक सुगठन	४	०	५	०	०	०	१	१०	१.२%
पशुचिकित्सा तथा पशुस्वास्थ्य सम्बन्धी	१	०	०	१	२	२	१	७	०.८%
साहित्य श्रृजना सम्बन्धी	०	२	१	१	०	०	०	४	०.५%
फर्निचर बनाउने सम्बन्धी	०	१	१	०	१	१	०	४	०.५%
जुत्ता चप्पल बनाउने	०	०	०	०	२	०	०	२	०.२%
गीत, संगीत, नाटक तथा कलाकारिता	०	०	१	०	०	०	१	२	०.२%
हस्तकला र चित्रकला सम्बन्धी	०	०	०	१	०	१	०	२	०.२%
जम्मा	७९	१५८	७०	११६	१६४	१३६	१२८	८५१	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेको कुल जनसंख्या मध्ये जम्मा ८५१ जनामा कुनै न कुनै किसिमको विशेष सीप वा दक्षता भएको देखिन्छ । यी मध्ये सबैभन्दा बढी शिक्षण शिकाई सम्बन्धी सीप वा दक्षता भएकाहरूको संख्या २४५ अर्थात् २८.८ प्रतिशत, दोस्रोमा पोशाक बनाउने र सिउने सम्बन्धी सीप र दक्षता भएकाहरूको संख्या ९२ अर्थात् १०.८ प्रतिशत रहेको छ । तेस्रोमा सवारी चालक सम्बन्धी सीप भएकाहरूको जनसंख्या ६६ जना अर्थात् ७.८ प्रतिशत रहेका छन् । यी बाहेक जुत्ता, चप्पल बनाउने, छपाइ सम्बन्धी, प्लम्बिङ सम्बन्धी, साहित्य सृजना तथा इन्जिनियरिङ सम्बन्धी डिजाइन गर्नेको संख्या नगण्य रहेको छ । समग्रमा हेर्दा कुनैपनि प्रकारको सीप वा दक्षता हुनु आफैमा राम्रो भएतापनि गाउँपालिकामा आधुनिक समाजमा आवश्यक पर्ने खालका विशेष सिपहरू तथा विश्वविद्यालयबाट प्राज्ञिक सर्टिफिकेट (प्रमाणपत्र) लिएर तयार भएको दक्ष जनशक्ति जस्तै डाक्टर, इन्जिनियर, मेकानिक्स, विषयगत विशेषज्ञहरूको संख्या अत्यन्त न्यून देखिन्छ । दक्ष जनशक्तिको आयस्तर उच्च हुने हुनाले विकास निमार्णमा सहयोग पुग्नुका सबै उक्त जनशक्तिको जीवनयापन गुणस्तरीय हुन्छ । यस प्रकारको जनशक्तिले दिगो विकासमा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्दछ । गाउँपालिकामा अधिकांश जनसंख्या अदक्ष वा अर्धदक्ष हुनाले गाउँपालिकाको दिगो विकासमा ठूलो प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै मानव संसाधन विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१.८ तालिमको अवधिको आधारमा विवरण

तालिका नं. ६८ : तालिम अवधिको आधारमा विवरण

वडा	तालिमको अवधि							जम्मा
	१ महिना	२ - ३ महिना	४- ६ महिना	७ महिना- १ वर्ष	१-२ वर्ष	२ - ३ वर्ष	३ वर्ष भन्दा बढी	
१	५५	८	२	१२	२	०	०	७९
२	२६	७३	३३	१६	७	२	१	१५८
३	०	९	७	११	२१	६	१६	७०
४	३०	४३	२४	६	११	१	१	११६
५	१५	२३	३२	७७	१३	१	३	१६४
६	१६	३१	३४	३७	७	८	३	१३६
७	१४	३२	४८	२२	७	४	१	१२८
जम्मा	१५६	२१९	१८०	१८१	६८	२२	२५	८५१
प्रतिशत	१८.३%	२५.७%	२१.२%	२१.३%	८.०%	२.६%	२.९%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा १ महिना तालिम लिनेको संख्या १५६ जना अर्थात १८.३ प्रतिशत रहेको, २ देखि ३ महिनासम्म तालिम लिनेको संख्या २१९ अर्थात २५.७ प्रतिशत रहेको छ भने ४ देखि ६ महिनासम्म तालिम लिनेको संख्या १८० अर्थात २१.२ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी ७ महिना देखि ३ वर्षसम्म तलिम लिनेको संख्या न्यून रहेको देखियो ।

५.२ अपाङ्गता सम्बन्धी विवरण

शरीरका अङ्गहरू र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्याका कारण भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरणका साथै सञ्चार समेतबाट सिर्जना भएको अवरोध समेतले दैनिक क्रियाकलाप सामान्यरूपमा सञ्चालन गर्न एवं सामाजिक जिवनमा पूर्ण सहभागी हुन कठिनाइ हुने अवस्थालाई अपाङ्गता भनिन्छ । खासगरी व्यक्तिहरूमा

अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न (Trachoma) रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ।

अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टियुक्त, स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीयताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग (पहेलो रङको परिचयपत्र) र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानिय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ। अपाङ्गता परिचयपत्रको आधारमा अपाङ्ग जनसंख्याको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०७६ को तथ्याङ्क अनुसार गाउँपालिकामा रहेको कूल १६,४८९ जनसंख्या मध्ये २८१ जनामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता रहेको छ । जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता भएका १७४ जना, दृष्टिविहिन अपाङ्गता भएका २४ जना, सुनाइ सम्बन्धी अपाङ्गता भएका २३ जना, स्वर बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका २१ जना रहेका छन् । थप अपाङ्गता तथा वडागत अपाङ्गताको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ६९ : अपाङ्गताको किसिम अनुसार जनसंख्या विवरण

वडा	अपाङ्गता नभएको	शारीरिक अपाङ्गता	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण दृष्टिबिहीन	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहुअपाङ्गता	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३२८९	२५	५	०	०	०	४	०	२	०	३३२५
२	२४५६	३५	५	५	०	५	४	२	०	०	२५१२
३	१३८८	१३	४	१	०	१	१	०	०	०	१४०८
४	२४७७	४१	७	४	०	६	७	०	२	०	२५४४
५	२१८३	२०	१	०	०	४	६	०	०	१	२२१५
६	२२८७	२७	२	११	१	२	३	०	०	०	२३३३
७	२१२६	१३	०	२	०	३	४	१	२	१	२१५२
जम्मा	१६२०६	१७४	२४	२३	१	२१	२९	३	६	२	१६४८९

वडा	अपाङ्गता नभएको	शारीरिक अपाङ्गता	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण दृष्टिबिहीन	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहुअपाङ्गता	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
प्रतिशत	९८.२८	१.०६	०.१५	०.१४	०.०१	०.१३	०.१८	०.०२	०.०४	०.०१	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

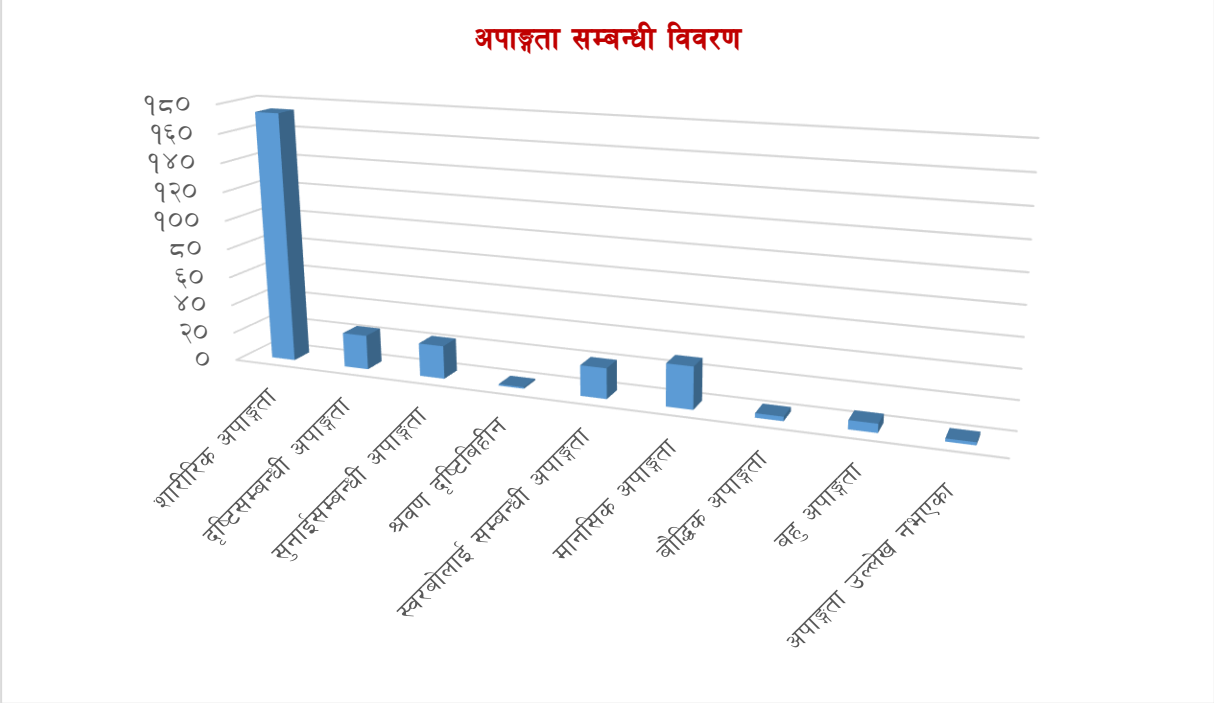

५.३ विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण

समाजमा पछाडि पारिएका तथा परेका ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ताको नाममा राज्यकोषबाट सहयोग गर्ने अवधारणा कल्याणकारी राज्यको अवधारणा हो । वि.सं. २०५१ देखि ज्येष्ठ नागरिकलाई मासिक १०० रूपैयाँ भक्ता दिने नारा सहित सुरु गरिएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता अहिले ज्येष्ठ नागरिकका साथसाथै एकल महिला, अपाङ्गता भएका र दलित ज्येष्ठ नागरिकलाई समेत प्रदान गरिन्छ । यसले समाजमा पछाडि परेका अशक्तहरूलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न प्रोत्साहन हुने विश्वास गरिएको छ ।

५.४ स्वास्थ्य क्षेत्रको अवस्था

नेपालको प्रदेश ३ अन्तर्गत पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित कालीगण्डकी गाउँपालिकाको स्वास्थ्य अवस्था र स्वास्थ्य सेवामा मध्यम पहुँच देखिन्छ । सरकारी स्वास्थ्य संस्थाहरू बाहेक गाउँपालिकामा सञ्चालित अन्य निजी फार्मेसी, क्लिनिक तथा पोलिक्लिनिक जस्ता स्वास्थ्य संस्थाहरूले सेवा पुऱ्याईरहेका छन् । ग्रामीणस्तरमा उपचारात्मक स्वास्थ्य स्थिति सामान्य रहेको छ भने गाउँपालिकाको केन्द्र तथा बजार क्षेत्रमा निजी तथा सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको पहुँच ग्रामीण भेग भन्दा सहज देखिन्छ । यद्यपि गाउँपालिकाको आवश्यक भौतिक पूर्वाधार तथा दरबन्दी अनुसार स्वास्थ्यकर्मीहरू छैनन् । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षण अनुसार करिब आधाजति जनसंख्याले गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ। आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्र यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाइन्छ।

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रुपमा रहेको देखिन्छ । दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा अझ कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ।

तालिका नं. ७० : गाउँपालिकामा रहेको स्वास्थ्य संस्थाको विवरण

बिवरण	संख्या
स्वास्थ्य चौकी	४
गाउँ घर क्लिनिक	१३
खोप क्लिनिक	१३
महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका	३६
वर्थिङ सेन्टर	३
सुरक्षित गर्भपतन केन्द्र	३
५ वटै अस्थाइ परिवार नियोजन भएको	४
किशोर किशोरी मैत्री संस्था	२
डट्स सेन्टर	४

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, HMIS, २०७६

५.४.१ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदादेखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ । गर्भमा रहँदा मूलतः आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानुनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकेको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू १५ देखि १९ वर्ष उमेरमा गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११)। सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरै मद्दत पुऱ्याएको छ।

तालिका नं. ७१ : सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
% of pregnant women attending first ANC among expected live births (Any times 1st visit)	50	51	53
% of pregnant women who had four ANC checkups as per protocol (4th, 6th, 8th and 9th month)	42	36	37
% of women who received a 180 day supply of iron folic acid during pregnancy	42	36	37
% of institutional deliveries among expected live births	5	7	13

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
% of deliveries attended by SBA (at HF and home) among expected live births	6	7.5	13
% of vacuum, forceps and C/S deliveries among total delivery (health facility)	0	0	0
% of women who had at least three post natal care (PNC) visit as per protocol among expected live birth	8	10	14
% of postpartum mothers who received Vitamin A supplements among expected live birth	6	7.5	13
% of women receiving maternity incentives among total institutional deliveries	100	100	100
% of women receiving ANC incentives among total institutional deliveries	72	75	19
% of met need for emergency obstetric care service (Target: 15% of estimated live birth)	0	0	0
Number of neonatal death	0	0	0

स्रोत : गाउँपालिका स्वास्थ्य शाखा/HMIS २०७६

५.४.२ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थानसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ७२ : सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थान सम्बन्धी विवरण

वडा	सुत्केरी गराएको स्थान			जम्मा
	घरमा	स्वास्थ्य संस्थामा	अन्य	
१	०	२०	४	२४
२	०	१८	३	२१
३	०	१०	१	११
४	१	२४	५	३०
५	२	१६	०	१८
६	४	३२	०	३६
७	०	३३	१	३४
जम्मा	७	१५३	१४	१७४
प्रतिशत	४.०२	८७.९३	८.०५	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका मध्ये ८७.९३ प्रतिशत महिलाले स्वास्थ्य संस्थामा, ४.०२ प्रतिशतले घरमा र ८.०५ प्रतिशत महिलाले अन्य स्थानमा सुत्केरी गराएको तथ्याङ्क छ । स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउने संख्या वढी भएतापनि घरमा र स्वास्थ्य संस्था बाहिर सुत्केरी गराउनेको संख्या समेत उल्लेख्य रहेको हुँदा त्यसले आमा र शिशुको स्वास्थ्य प्रत्यक्ष रुपमा जोखिममा पर्दछ ।सत प्रतिशत स्वास्थ्य संस्थामा

नै सुत्केरी गराउने वातावरण श्रृजना गरी व्यापक जनचेतनाको विकास गरी वर्थिङ सर्भिसलाई विस्तार गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

५.४.३ १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान दिए/नदिएको विवरण

तालिका नं. ७३ : १५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान दिए/नदिएको विवरण

विवरण	वडा नं.							जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	
१ सन्तान भएको	२४२	१४२	७७	११४	७३	१४२	८९	८७९
२ सन्तान भएको	२२६	१०२	१०४	१५५	१०७	१५७	१५९	१०१०
३ सन्तान भएको	१०५	३३	४९	१२२	८५	९३	१११	५९८
४ सन्तान भएको	४५	११	१५	३६	३३	४५	४४	२२९
५ सन्तान भएको	१९	४	२	२०	११	१२	६	७४
६ सन्तान भएको	८	१	४	९	४	३	४	३३
७ सन्तान भएको	३	१	१	०	०	१	१	७
८ वा सोभन्दा बढी सन्तान भएको	२	०	०	३	१	१	०	७
सन्तान जन्मदिने महिला	६५०	२९४	२५२	४५९	३१४	४५४	४१४	२८३७
सन्तान जन्म नदिने महिला	१२१	३०३	३८	६८	१६३	७८	६०	८३१
जम्मा महिला	७७१	५९७	२९०	५२७	४७७	५३२	४७४	३६६८

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा हाल तथ्याङ्क अनुसार १५ देखि ४९ वर्ष उमेरसमूहका ३,६६८ जना महिलाहरूमध्ये २ वटा जिवित शिशुलाई जन्मदिने महिलाहरूको संख्या सबैभन्दा धेरै अर्थात १,०१० जना भएको पाइयो भने दोस्रोमा १ जना जिवित शिशु जन्म दिने महिलाहरूको संख्या ८७९ रहेको छ । त्यसैगरी ३ जना जिवित शिशु जन्म दिने महिलाहरूको संख्या ५९८ रहेको छ । ८ वा ८ भन्दा बढी जिवित शिशु जन्माउने महिलाहरूको संख्या समेत ७ जना हुनुले धेरै शिशु जन्माउने विगतको प्रवृति पाको उमेर समूहका महिलाहरूमा अवशेषका रुपमा रहेको मान्न सकिन्छ । १ देखि ३ वटा जिवित शिशुलाई जन्मदिनेको संख्या भने सबैभन्दा बढी रहेको छ । यो तथ्याङ्कबाट क्रमशः गाउँपालिकाको परिवारको औषत आकारमा अर्थात महिलाको खुद प्रजनन् दर घट्दै गैरहेको पाइन्छ । परिवार नियोजन कार्यक्रमको प्रभावकारीता, प्रजनन् स्वास्थमा आएको चेतना र शिक्षाको सामाजिक र पारिवारिक जागरणमा परेको सकारात्मक प्रभावका कारण परिवारको आकार घट्ने क्रममा रहेको पाइन्छ । यस तथ्याङ्कको अर्कोपक्ष भनेको सन्ताननै नभएका महिलाहरूको जनसंख्या हो । उदाहरणका लागि १५ वर्ष देखि ४९ वर्ष उमेर समूहमा सन्तान नजन्माएका महिलाको संख्या ८३१ रहेको छ । मुख्यतया महिलाको प्रजनन् स्वास्थमा भएको जटिलता, प्रजनन् स्वास्थ्य बारेको चेतनाको कमी, औषधोपचारमा पहुँचको कमी, पोषणको कमी, चुरोट तथा नशालु पदार्थको प्रयोग, वंशाणुगत कारण आदिले महिलामा बाँझोपन आउन सक्ने तथ्यलाई मनन् गरी त्यसतर्फ उचित कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ । महिलामा बाँझोपन हुँदा देखा पर्ने महिला हिंसा तथा नकारात्मक सामाजिक व्यवहारले लैङ्गिक हिंसा बढाएको तथ्य हामी सामु रहेको छ । वडागत विस्तृत विवरण तथा समग्र विवरण दुईवटा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.४.४ परिवार नियोजन

परिवार नियोजनबाट हुने फाइदाका बारेमा विभिन्न संघ संस्थाबाट गरिएका अध्ययन अनुसन्धानबाट आमा, बच्चा र नवजात शिशुको स्वास्थ्य सुधार गर्न उल्लेखनीय भूमिका खेल्ने कुरा प्रमाणित भएको छ। साथै यसले लैङ्गिक समानता, महिलाको शिक्षा र वृद्धि विकास गर्नको लागि सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यस कारण गुणस्तरीय परिवार नियोजन सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सन् १९९१ देखि प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम र परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई विस्तार गरी अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरूमा विस्तार गरी महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाद्वारा सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ।

तालिका नं. ७४ : परिवार नियोजनको विववरण

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
FP new acceptors as % of WRA (all modern methods)	7.3	7.4	6.2
FP new acceptors - IUCD	6	5	7
FP new acceptors - Implant	54	99	69
Contraceptive prevalence rate (CPR) (modern method) (*unadjusted)*	9	9.4	9.8
Current User at the end of FY – Condom	89	71	86
Current User at the end of FY - Pills	220	138	107
Current User at the end of FY - Depo	137	103	68
Current User at the end of FY - IUCD	9	13	17
Current User at the end of FY - Implant	89	184	244

स्रोत : गाउँपालिका, स्वास्थ्य शाखा/HMIS २०७६

५.४.५ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन्। यसको लागि यिनीहरू स्वस्थ्य र निरोगी हुनु आवश्यक छ। बालक अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डी.पी.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ। बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित र पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ। नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याइएको छ। जसले गर्दा दिगो विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.डी.जी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

बाल्यकाल तथा उमेर पुगेपछि लाग्न सक्ने प्राणघातक रोगहरू जस्तै क्षयरोग, भ्यागुते रोग, लहरे खोकी, धनुषटंकार, हेपाटाइटिस बी, इन्फ्लुयन्जा टाइप बी, पोलियो, न्यूमोनिया, दादुरा, रुबेला र जापानिज इन्सफलाइटिस् विरुद्ध चरणबद्ध रुपमा समयमै खोपहरू अनिवार्य रुपमा लगाउनु पर्दछ। ती खोपहरू क्रमशः BCG, DPT, OPV, PCV, IPV, MR, JE / ID हुन्। यसरी खोपहरू समयमै लगाउँदा अत्यन्त सीमित लगानीमा ठूला रोगहरूको जोखिमबाट मुक्त भई बाल मृत्यूदर नियन्त्रण गर्ने प्रभावकारी उपाय हुन्छ।

तालिका नं. ७५ : खोप सम्बन्धी विवरण

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
% of children under one year immunized with BCG	48	40	60
% of children under one year immunized with DPT-HepB-Hib3	76	66	76
% of children under one year immunized with PCV 3	76	76	76
% of children under one year immunized with FIPV	0	0	61.4
% of children under aged 9-11 months immunized with Measles/ Rubella 1st	77	76	76
% of children under aged 12-23 months immunized with JE	55	75	72
% of children under aged 12-23 months immunized with Measles / Rubella 2nd	66	76	68
% of pregnant women immunized by TD2 and 2+	60	54	32
Dropout rate BCG vs Measles/ Rubella 1st	-45	-61	-13
Dropout rate DPT-HepB-Hib1 vs DPT-HepB-Hib3	05	15	4
Wastage rate of BCG	86	88	89
Wastage rate of DPT-HepB-Hib (Penta)	23	23	28
Wastage rate of Polio (OPV)	20	23	30
0Wastage rate of PCV	7	89	7
Wastage rate of IPV			
Wastage rate of MR	52	51	62
Wastage rate of JE	45	43	53
Wastage rate of TD	75	65	55

स्रोत : गाउँपालिका, स्वास्थ्य शाखा/HMIS २०७६

५.४.६ ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण

गाउँपालिकामा रहेका पाँच वर्षसम्मका कुल १,३६८ बालबालिकाहरू मध्ये १,२२६ अर्थात ८९.६२ प्रतिशतले पूर्णरुपमा खोप लगाएको पाइयो भने १३५ अर्थात ९.८७ प्रतिशत बालबालिकाहरूले भने पूर्ण खोप नलगाएको पाइयो । त्यसैगरी ७ अर्थात् ०.५१ प्रतिशतलाई खोप पुरा भए नभएको बारे थाहा नभएको अस्पष्ट उत्तर पाईएको छ । यति ठूलो संख्याका बालबालिकाहरू खोपबाट टाढा हुँदा उनीहरूको स्वास्थ्य जोखिममा पर्दछ । यसले बाल मृत्युदर बढाउने र बालकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरी बाँच्न पाउने मौलिक अधिकार समेत हनन् हुने हुँदा यस तर्फ सरोकारवालाहरूको ध्यान पुग्नु जरुरी छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७६ : ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण

वडा नं.	पूर्णखोप पाएका			पूर्णखोप नपाएका			थाहा छैन			जम्मा		
	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालम	बालिका	जम्मा
१	१२३	१०४	२२७	१८	२४	४२	०	१	१	१४१	१२९	२७०

वडा नं.	पूर्णखोप पाएका			पूर्णखोप नपाएका			थाहा छैन			जम्मा		
	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालम	बालिका	जम्मा
२	८९	७७	१६६	१०	३	१३	०	०	०	९९	८०	१७९
३	६३	४७	११०	४	४	८	०	०	०	६७	५१	११८
४	११६	१०१	२१७	३	४	७	०	०	०	११९	१०५	२२४
५	८९	७८	१६७	३	३	६	३	१	४	९५	८२	१७७
६	१०४	९८	२०२	१४	६	२०	०	०	०	११८	१०४	२२२
७	७८	५९	१३७	२३	१६	३९	१	१	२	१०२	७६	१७८
जम्मा	६६२	५६४	१२२६	७५	६०	१३५	४	३	७	७४१	६२७	१३६८
प्रतिशत	४८.३९	४१.२३	८९.६२	५.४८	४.३९	९.८७	०.२९	०.२२	०.५१	५४.१७	४५.८३	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

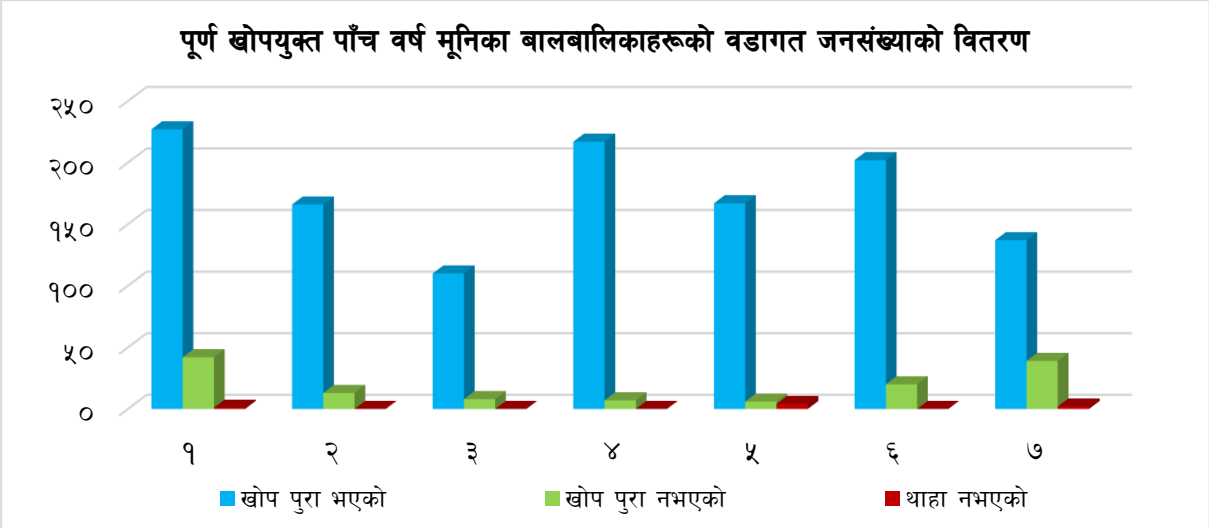

५.४.७ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च संम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रुपमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जलबियोजन, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकीकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकीकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

५.४.८ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर

राष्ट्रिय जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण २०१६ (National Demographic and Health Survey 2016) का अनुसारको नवजात शिशु मृत्युदर प्रतिहजार २१, शिशु मृत्युदर प्रतिहजार ३२ र पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर प्रतिहजार ३९ रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको छ। कालीगण्डकी गाउँपालिकाको पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर तथा शिशु मृत्युदरको तथ्याङ्क नभएतापनि राष्ट्रिय तथ्याङ्कले यहाँको अवस्था अनुमान गर्न सकिन्छ।

५.४.९ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिबालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सुचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बालवृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ । बालअधिकार सम्बन्धी महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसालगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिक बिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ । यस गाउँपालिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन् । कार्यक्रम सञ्चालनको सहयोगका लागि गाउँपालिकामा स्वास्थ्य सञ्जाल विस्तार भएको छ ।

तालिका नं. ७७ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
% of children aged 0-11 months registered for growth monitoring (New visits)	69	60	51
% of children aged 11-23 months registered for growth monitoring (New visits)	51	102	78
Proportion of malnourished children as % of new growth monitoring (0-23 months)	0	0	0.02
Average number of growth monitoring visits (0-23 months)	4	3	7
% of children aged 0-6 months registered for growth monitoring, exclusively breastfed for the first six months	100	100	100
% of children aged 0-6 months registered for growth monitoring received solid, semi-solid or soft foods	100	100	100
Vitamin A mass distribution coverage 1st round	0	75	87
Vitamin A mass distribution coverage 2nd round	90	87	78
Deworming tablet mass distribution coverage 1st round	0	87	100
Deworming tablet mass distribution coverage 2ndround	89	101	102
% of recovery rate of SAM cases	0	0	50
% of recovery rate of SAM cases	0	0	0
% of defaulter rate of SAM cases	0	0	0
% death rate of SAM cases	0	0	0
% of children aged 6-23 months who received at least one cycle (60 sachets) Baal Vita (MNP)	0	0	0

INDICATORS	FY 2073/74	FY 2074/75	FY 2075/76
% of children aged 6-23 months who received 3 cycles (180 sachets) Baal Vita (MNP)	0	0	0

स्रोत : कालीगण्डकी गाउँपालिका, स्वास्थ्य शाखा/HMIS २०७६

५.४.१० जन्मदाको बखत शिशुको तौल सम्बन्धी विवरण

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा हेर्दा जम्मा १७४ शिशु जन्मिएकोमा २.५ के.जी.भन्दा कम तौल भएका शिशुहरूको संख्या १३ अर्थात ७.४७ प्रतिशत र २.५ के.जी. भन्दा बढी तौल हुनेको संख्या १६१ अर्थात ९२.५३ प्रतिशत रहेको थियो । २.५ के. जी. भन्दा कम तौलको शिशु जन्मनुमा गर्भवती हुँदा आमाको उचित स्याहार र खानपान नपुग्नु तथा आवश्यक सम्पूर्ण पोषणसहितको आहार नहुनु, धुम्रपान र किशोरी अवस्थामै आमा बन्नु जस्ता कारणहरू जिम्मेवार हुन्छन् । यस्ता शिशुहरूको शिशु मृत्युदर समेत उच्च रहन्छ । तसर्थ यसको समाधानका लागि उपयुक्त उमेरमा विवाह, उचित खानपान र स्याहारको प्रबन्ध गर्नुका साथै गर्भवती अवस्थामा परिवारका सदस्यहरूले गर्भवतीको उचित हेरचाह पुऱ्याउनु आवश्यक हुन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७८ : विगत १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा वडागत विवरण

वडा नं.	२.५ केजीभन्दा कम		२.५ केजीभन्दा बढी		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	०	०.०%	२४	१४.९%	२४	१३.८%
२	१	७.७%	२०	१२.४%	२१	१२.१%
३	०	०.०%	११	६.८%	११	६.३%
४	४	३०.८%	२६	१६.१%	३०	१७.२%
५	३	२३.१%	१५	९.३%	१८	१०.३%
६	३	२३.१%	३३	२०.५%	३६	२०.७%
७	२	१५.४%	३२	१९.९%	३४	१९.५%
जम्मा	१३	१००.०%	१६१	१००.०%	१७४	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

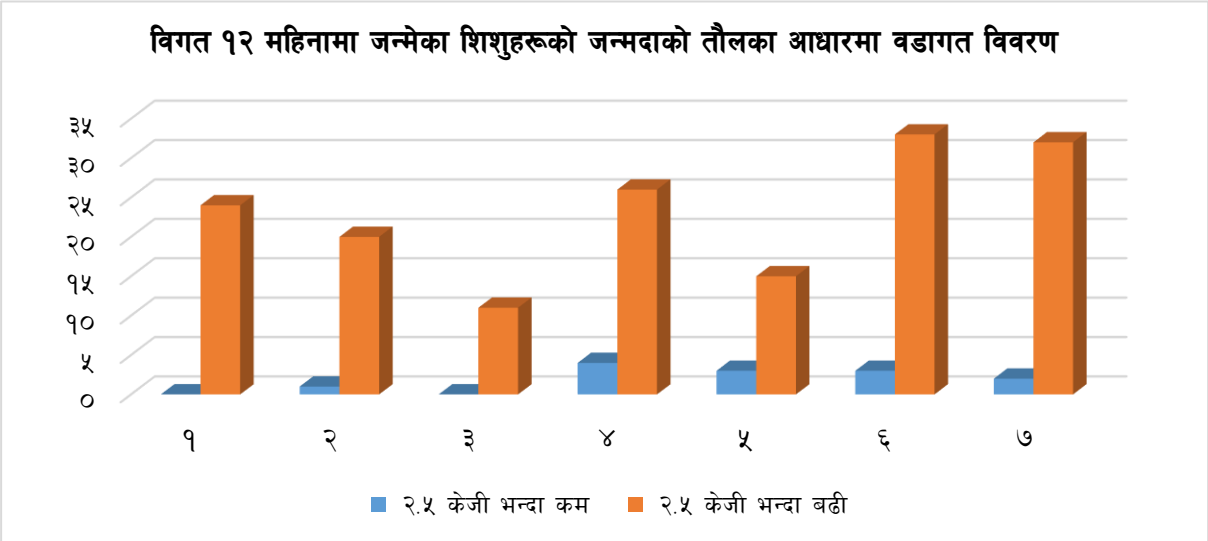

५.४.११ १० वर्षभन्दा माथिका जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ७९ : १० वर्षभन्दा माथिका जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर सम्बन्धी विवरण

पहिलो विवाह गर्दाको उमेर		वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७		
१५ वर्षभन्दा कम	पुरूष	३५	११	६	२२	१५	७	१२	१०८	१.१%
	महिला	१५८	६१	७८	२०१	१५४	८६	१३५	८७३	८.९%
१५-१९ वर्ष	पुरूष	१६३	९०	४६	११६	११४	१०८	९५	७३२	७.५%
	महिला	६०५	५९०	२३१	४८२	४५९	४७२	३७४	३२१३	३२.९%
२०-२४ वर्ष	पुरूष	३४९	२८९	१४५	१८७	१७०	२७०	२२४	१६३४	१६.७%
	महिला	३४६	२९९	१६१	२११	२०६	२४५	१९४	१६६२	१७.०%
२५-२९ वर्ष	पुरूष	१७५	१३३	७९	१६८	१३९	१०६	१४८	९४८	९.७%
	महिला	७०	५२	३४	३७	२७	३२	२५	२७७	२.८%
३०-३४ वर्ष	पुरूष	३३	३७	२२	४५	२७	११	२७	२०२	२.१%
	महिला	१०	९	८	४	५	५	५	४६	.५%
३५-३९ वर्ष	पुरूष	६	९	७	६	७	५	५	४५	.५%
	महिला	२	१	२	१	०	१	०	७	.१%
४० वर्ष वा सोभन्दा बढी	पुरूष	४	२	२	३	४	१	२	१८	.२%
	महिला	२	१	१	३	०	०	०	७	.१%
जम्मा	पुरूष	७६५	५७१	३०७	५४७	४७६	५०८	५१३	३६८७	३७.७%
	महिला	११९३	१०१३	५१५	९३९	८५१	८४१	७३३	६०८५	६२.३%

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

लैङ्गिक आधारमा विवाहित जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण हेर्दा पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १५ वर्षभन्दा कम भएका पुरुष १०८ जना र महिला ८७३ जना रहेको पाइयो । यसैगरी पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १५ देखि १९ हुने पुरुषको संख्या ७३२ र महिलाको संख्या ३,२१३ रहेको छ अर्थात् कुल विवाहित महिलाहरूमध्ये ३२.९ प्रतिशत महिलाहरूको १९ वर्ष नपुग्दै वा पुग्दा पुग्दै विवाह भैसकेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ २०-२४ वर्षको उमेरभित्र पहिलो विवाह गर्ने पुरुषको जनसंख्या महिलाको भन्दा बढी छ अर्थात् सो उमेर समूहमा नपुग्दै अधिकांश किशोरीहरूको विवाह भैसकेको देखिन्छ । समग्र महिला र पुरुषको संयुक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी ३,९४५ जना अर्थात् ४०.४ प्रतिशत विवाहितहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १९ भन्दा कम नै रहेको छ । कानूनी रूपमा हेर्दा समेत मुलूकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४ को प्रावधानअनुसार २० वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह गर्न बन्देज रहेता पनि त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था नाजुक देखिन्छ । छिटो विवाह गर्नाले अध्ययन तथा रोजगारीमा पर्ने नकारात्मक प्रभावका साथै शारीरिक तथा मानसिक विकाससमेत पूर्णरूपमा नभैसकेको अवस्थामा विवाह गर्दा त्यसले शारीरिक, पारिवारिक र सामाजिक रूपमा जटिलता थप्ने निश्चित छ । तसर्थ उपयुक्त समयमा विवाह गर्न अनिवार्य गर्नुपर्ने र छिटो विवाह गर्ने कार्यलाई पूर्ण रूपले निरुत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ । समग्र विकासलाई मध्यनजर गर्दा २५ देखि २९ वर्षको उमेर विवाहका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ । उमेर समूहअनुसारको वैवाहिक स्थितिको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

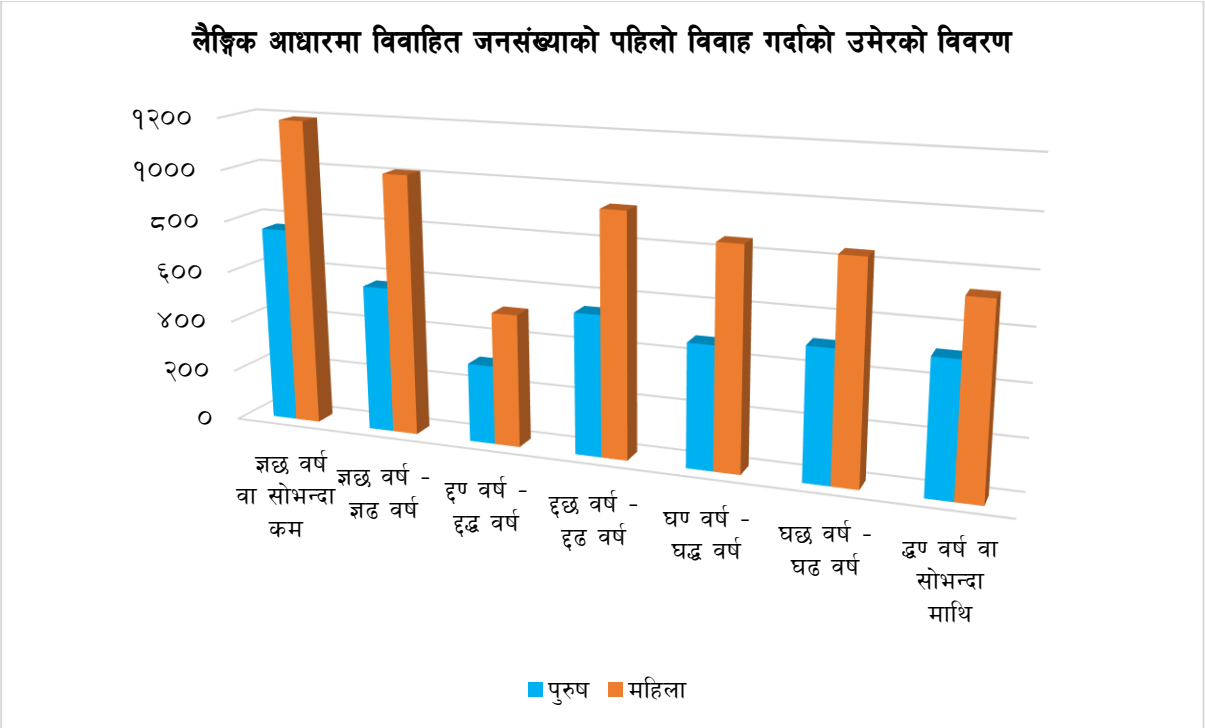

५.४.१२ पहिलो बच्चा जन्मदिंदा महिलाको उमेरको विवरण

कानूनी र प्रजनन स्वास्थको दृष्टिकोणबाट २० वा सो वर्षभन्दा कम उमेरमा आमा बन्नु गैरकानूनी र मातृ तथा शिशु दुवैको स्वास्थ्यका दृष्टिकोणबाट जोखिमपूर्ण मानिन्छ। शारीरिक, मानसिक, आर्थिक रुपमा अपरिपक्व अवस्थामा गर्भाधान र सन्तान जन्माउँदा एकातर्फ अपरिपक्व, कम तौलको, शारीरिक र बौद्धिक रुपमा विकलाङ्ग शिशु जन्मन सक्ने जोखिम उच्च रहन्छ भने अर्कोतर्फ गर्भावस्थाको हेरविचार, मातृ तथा शिशुको स्याहार, खानपान, सरसफाइजस्ता विषयमा पर्याप्त जानकारी नहुँदा आमा र शिशु विभिन्न प्रकारका संक्रमणको सिकार हुन सक्ने संभावना रहन्छ ।

नेपालले सहश्राब्दि विकास लक्ष्य २०००–२०१५ का बिचमा मातृ तथा शिशु स्वास्थको क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल गरेको छ। सन् १९९० लाई आधार वर्ष मान्दा नेपालमा कूल १००० जीवित जन्म भएका शिशुमध्ये १०८ जनाको मृत्यु हुने गरेकोमा यो संख्यामा सारभूत रुपमा गिरावट आई सन् २०१५ सम्म ३३ मा झरेको छ भने ५ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको मृत्युदर (प्रति हजार) ३८ मा झरेको छ। त्यसैगरी सन् १९९० लाई आधार वर्ष मान्दा मातृमृत्यु (प्रति एकलाख) मा ८५० रहेकोमा सन् २०१५ सम्म २५८ मा झरेको देखिन्छ भने तालिम प्राप्त स्वास्थकर्मीबाट प्रसुति गराउने महिलाको अनुपात ५५.६% पुगेको तथ्यांक देखिन्छ (Nepal and the Millennium Development Goals Final Status Report 2000-2015)। यसरी हेर्दा समग्र मातृ तथा शिशु स्वास्थको क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तनका संकेतहरू देखा परिरहेका छन्।

गाउँपालिकाका कूल २,८३८ महिलालाई पहिलो सन्तान जन्मदिंदा उनीहरूको उमेरको बारेमा सोधिएको प्रश्नमा ९ जना अर्थात् ०.७ प्रतिशत महिलाले १५ वर्षभन्दा कम उमेरमा र ८८५ जना अर्थात् ३१.२ प्रतिशत महिलाले १५-१९ वर्षको बिचमा पहिलो सन्तान जन्माएको देखिन्छ। त्यसैगरी १,५३९ अर्थात् ५४.२ प्रतिशत महिला २०-२४ वर्ष उमेरमा, ३३१ अर्थात् ११.७ प्रतिशत महिला २५-२९ वर्ष उमेरमा र ५२ जना अर्थात् १.८ प्रतिशत महिला ३०-३४ वर्ष उमेरमा आमा बनेको देखिन्छ भने ३५ वर्षमाथि पहिलो पटक आमा बन्नेको संख्या जम्मा १२ जना अर्थात् ०.४ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका नं. ८० : १५-४९ उमेरसमूहका विवाहित महिलाहरूको पहिलो बच्चा जन्मिदाको उमेरसम्बन्धी विवरण

वडा	पहिलो बच्चा जन्मदिँदा आमाको उमेर						जम्मा आमाको संख्या
	१५ वर्ष भन्दा कम	१५ - १९ वर्ष	२० - २४ वर्ष	२५ - २९ वर्ष	३० - ३४ वर्ष	३५ वर्ष वा सोभन्दा बढी	
१	८	२२९	३१५	७४	२१	३	६५०
२	०	९०	१४६	५२	३	२	२९३
३	३	६३	१३८	३७	१०	१	२५२
४	१	१६६	२४७	४१	४	०	४५९
५	०	७५	१९७	३६	५	२	३१५
६	३	१२९	२६२	५३	५	२	४५४
७	४	१३३	२३४	३८	४	२	४१५
जम्मा	१९	८८५	१५३९	३३१	५२	१२	२८३८
प्रतिशत	.७%	३१.२%	५४.२%	११.७%	१.८%	.४%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

५.४.१३ मुख्य रोगहरूको विवरण

गाउँपालिकाको मुख्य रोगहरूमा दम, क्यान्सर, जण्डीस (कमलपित्त), रक्तचाप (उच्च तथा निम्न रक्तचाप), श्वास प्रश्वाससम्बन्धी रोगहरू, मुटुसम्बन्धी रोगहरू, टाउको सम्बन्धी (ब्रेन ह्यामरेज), कलेजो सम्बन्धी रोग, मृगौला सम्बन्धी रोग, क्षयरोग, निमोनिया, ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग, रुघाखोकी, फ्लु, हैजा/झाडा पखाला/आउँ, टाइफाइड, यौन रोग, कुष्टरोग तथा मानसिक रोग आदि पर्दछन् ।

५.४.१४ मृत्युका मुख्य कारणहरूको विवरण

तालिका नं. ८१ : मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या विवरण

मृत्यूको कारण	पुरूष		महिला		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
कालगतिले मर्नु	३८	४१.८%	५३	५८.२%	९१
दम	२८	५०.०%	२८	५०.०%	५६
अन्य कारणले	३२	५८.२%	२३	४१.८%	५५
थाहा नभएको/कारण नखुलेको	२२	४६.८%	२५	५३.२%	४७
रक्तचाप (उच्च तथा निम्न रक्तचाप)	३२	७६.२%	१०	२३.८%	४२
क्यान्सर	१८	५१.४%	१७	४८.६%	३५
जण्डीस (कमलपित्त)	१४	८२.४%	३	१७.६%	१७
निमोनिया	९	५६.३%	७	४३.८%	१६
मुटुसम्बन्धी रोगहरू	१२	८०.०%	३	२०.०%	१५
अन्य दुर्घटना	१०	८३.३%	२	१६.७%	१२
मधुमेह (डाइबिटिज)	८	७२.७%	३	२७.३%	११
श्वास प्रश्वाससम्बन्धी रोगहरू	५	४५.५%	६	५४.५%	११
टाउको सम्बन्धी (ब्रेन ह्यामरेज)	१	१४.३%	६	८५.७%	७
मृगौला सम्बन्धी रोग	४	५७.१%	३	४२.९%	७
यातायात दुर्घटना	४	८०.०%	१	२०.०%	५

मृत्यूको कारण	पुरूष		महिला		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
आत्महत्या	३	७५.०%	१	२५.०%	४
ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग	१	३३.३%	२	६६.७%	३
कलेजो सम्बन्धी रोग	१	३३.३%	२	६६.७%	३
कालाज्वरो	१	३३.३%	२	६६.७%	३
क्षयरोग	२	६६.७%	१	३३.३%	३
रुघाखोकी, फ्लु	२	६६.७%	१	३३.३%	३
प्राकृतिक प्रकोप	१	५०.०%	१	५०.०%	२
मेनेन्जाइटिस	१	५०.०%	१	५०.०%	२
कुष्टरोग	१	५०.०%	१	५०.०%	२
हैजा/झाडा पखाला/आउँ	२	१००.०%	०	०.०%	२
बच्चा जन्माउँदा अत्याधिक रक्तश्राव भएर	०	०.०%	१	१००.०%	१
छारे रोग	०	०.०%	१	१००.०%	१
अन्य सरुवा रोग (बर्ड फ्लु र स्वाइन फ्लू र प्लेग	१	१००.०%	०	०.०%	१
हेपाटाइटिस	०	०.०%	१	१००.०%	१
भाइरल इन्फ्लुएन्जा	१	१००.०%	०	०.०%	१
जम्मा	२५४	५५.३%	२०५	४४.७%	४५९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा मृत्यु भएका घरपरिवारलाई मृत्यु हुनुको कारण सोध्दा सबैभन्दा वढी ९१ जनाको कालगतिले मृत्यु भएको छ भने दमको कारणले मृत्यु भएकोहरूको संख्या ५६ रहेको छ। तेस्रो ठूलो संख्या अन्य कारणले मृत्यु भएको संख्या ५५ देखिन्छ भने रक्तचाप (उच्च तथा निम्न) को कारण मृत्यु हुनेको संख्या ४२ रहेको छ। त्यसपछिको क्यान्सरबाट मृत्यु हुनेको संख्या ३५ रहेको छ। कालगतीले भन्दा अन्य कारणले मृत्यु हुनेको संख्या ठूलो भएको हुँदा स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई तुरुन्त प्राथमिकतामा राख्न पर्ने देखिन्छ। आत्महत्यावाट पनि ठूलो संख्यामा मृत्युहुनुले मानसिक स्वास्थ्यलाई विशेष प्राथमिकतामा राख्न पर्ने देखिन्छ।

५.४.१५ दीर्घ रोगको प्रकार अनुसार दीर्घ रोगीको विवरण

गाउँपालिकामा रहेका कुल जनसंख्या मध्ये दिर्घ रोगका कारण पिडितहरूको संख्या १,७२८ रहेको छ। यी मध्ये सबैभन्दा बढी रक्तचाप (उच्च/न्यूत) रोग लागेका ४७५ जना, दोस्रोमा बाथ/हाडजोर्नी सम्बन्धी रोग हुनेहरू संख्या ३५६ जना, तेस्रोमा ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग सम्बन्धी रोगीहरूको संख्या २०५ जना रहेका छन् भने यस बाहेक दम, मुटु, मधुमेह, महिला सम्बन्धी रोगी, श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोगीहरूको लगायतका दीर्घरोगीहरू रहेका छन्। त्यस्तै अन्य दीर्घ रोगीहरूको संख्या समेत धेरै रहेको छ। विशेषगरी खानपान र जीवनशैली, धुम्रपान, मध्यपान, शारिरीक व्यायामको कमी, मानसिक चिन्ता तथा बंशाणुगत कारणले दिर्घ रोगहरू लाग्छन्। तसर्थ यस्ता रोगहरू कम गर्न व्यापक स्वास्थ्य चेतना फैलाउने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ८२ : दीर्घरोग रोगको प्रकार अनुसार जनसंख्याको विवरण

दीर्घरोगको प्रकार	वडा नं.							जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७		
रक्तचाप (उच्च/न्यून)	५	११४	४५	१०२	८३	६२	६४	४७५	२७.५%
बाथरजोर्नी दुखाई	१८	९७	२६	१०९	५५	२९	२२	३५६	२०.६%
ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग	२	५१	११	५४	४९	१२	२६	२०५	११.९%
मदुमेह	८	३७	२४	४०	२९	१५	२१	१७४	१०.१%
दम	१७	२४	१२	५६	२२	६	२१	१५८	९.१%
मुटुसम्बन्धी रोग	७	१३	१३	२८	२०	१०	२०	१११	६.४%
अन्य	६	५	४	२८	१५	१३	२७	९८	५.७%
स्वास प्रस्वाससम्बन्धी	७	१	१२	५	५	२	२	३४	२.०%
स्त्री रोग	०	२	१	१४	९	३	१	३०	१.७%
मृगौलासम्बन्धी	०	६	०	४	३	४	४	२१	१.२%
अर्बुद (क्यान्सर)	२	४	२	२	५	०	५	२०	१.२%
माइग्रेन	०	६	२	३	१	०	३	१५	.९%
पार्किन्सन/अल्जाइमर	०	२	१	४	३	१	०	११	.६%
छारे रोग	३	१	१	१	०	४	०	१०	.६%
पेशागत रोग	०	०	०	५	०	०	०	५	.३%
कलेजो सम्बन्धी	१	१	१	२	०	०	०	५	.३%
जम्मा	७६	३६४	१५५	४५७	२९९	१६१	२१६	१७२८	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

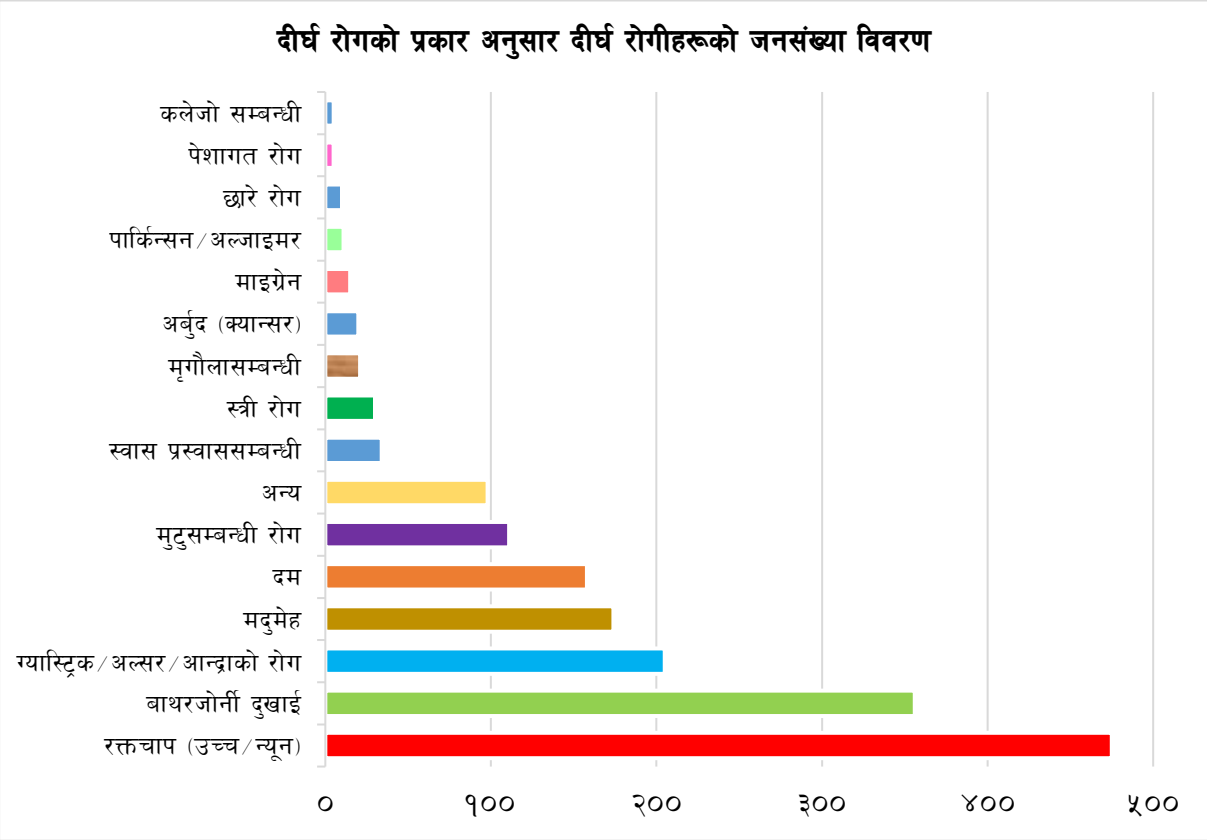

तालिका नं. ८३ : दीर्घरोग रोगको भएको अवधिको आधार जनसंख्याको विवरण

वडा नं.	दीर्घरोगबाट पिडित भएको वर्ष							
	०-२ वर्ष सम्म	३ - ५ वर्ष	६ - ९ वर्ष	१० - १४ वर्ष	१५ - १९ वर्ष	२० - २९ वर्ष	३० - ३९ वर्ष	४० वर्ष वा सोभन्दा बढी
१	१३	२२	१३	१४	६	५	१	२
२	८४	१२५	६९	४३	२५	१५	३	०
३	२३	६३	२३	२७	१३	४	२	०
४	७१	१७३	७१	७७	३६	१९	४	६
५	७१	१३९	३९	२४	१६	८	१	१
६	३४	७१	२३	१६	६	७	२	२
७	३५	७६	५६	२१	१२	१०	५	१
जम्मा	३३१	६६९	२९४	२२२	११४	६८	१८	१२
प्रतिशत	१९.२%	३८.७%	१७.०%	१२.८%	६.६%	३.९%	१.०%	.७%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७६

५.४.१६ २०७५/०७६ मा गाउँपालिकामा देखा परेका १५ प्रमुख रोगहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा पछिल्लो समय देखा परेका १५ प्रमुख रोगहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ८४ : गाउँपालिकामा देखापर्ने प्रमुख रोग तथा स्वास्थ्य समस्याको विवरण

क्र.सं.	प्रमुख रोगहरू
१	रुघाखोकी, ज्वरो, जन्डिस, हेपाटाइटिस 'बि'
२	हैजा, झाडापखाला
३	दादुरा, ग्याष्ट्रिक, दम, स्वास प्रश्वास समस्या
४	क्षयरोग, कुष्ठरोग, बाथ
५	मधुमेह, उच्च रक्तचाप
६	कलेजो तथा मुटुरोग
७	क्यान्सर, मृगौला सम्बन्धि रोग, HIV AIDS
८	पायल्स, छालारोग, एलर्जी, आँखा रोग, हर्निया
९	मानसिक रोग
१०	महिलाहरुको अङ्ग खस्ने समस्या, पाठेघरको समस्या

स्रोत : गाउँपालिका स्वास्थ्य शाखा २०७६

५.५ महिला बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

५.५.१ बाल क्लबहरूको विवरण

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रबर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रुपमा बालबालिकाहरू क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब,

बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यम बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नितिगत दस्तावेजहरूमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकालाई समूहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्तका गर्नका लागि विभिन्न स्तरका नीति तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधित्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरुपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामूलक कार्यहरू गरिरहेको छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्यूनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धि कार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निःशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलन सम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्।

तालिका नं. ८५ : गाउँपालिकामा रहेका यूवा क्लवको विवरण

क.सं.	बाल क्लब तथा खेलमैदान क्लबको नाम	ठेगना
१	वालकन्या युवा क्लब	वडा नं. १
२	श्री राम जन सेवा क्लब	वडा नं. १
३	युयार जनकल्याण युवा क्लब	वडा नं. १
४	नव क्षितिज युवा क्लब	वडा नं. १
५	कालिकायुवा क्लव	वडा नं. १
६	नैना देवी युवा क्लब	वडा नं. १
७	जनसृजना फ्रेन्डस् क्लब	वडा नं. २, घुरडाँडा
८	सृजनशील/समाज कल्याण/ मगर सेवा समाज	वडा नं. २, केटाकोट
९	आलम देवी ग्रामीण सेवा परिवार/ आलमदेवी समाज सेवा समिति	वडा नं. २, लसर्घा
१०	सम्फेवौना युवा संघ/जनशक्ति निर्माण समिति/तल्लो जनहित विकास समिति टोल संरक्षण समिति	वडा नं. २, लसर्घा
११	प्रतिभा गाउँ सेवा परिवार/मगर गुम्बा संस्था/दलित सेवा समाज	वडा नं. २, लसर्घा
१२	जनज्योति युवा क्लव आलमदेवी	वडा नं. ३
१३	चुलीभुवार क्लव, वैघा भञ्ज्याङ	वडा नं. ३
१४	भुष्टुङ युवा क्लव	वडा नं. ३, वैघा
१५	विर्घा युवा क्लव	वडा नं. ४
१६	सुर्य ज्योति युवा क्लाव	वडा नं. ४
१७	आदेश युवा क्लव	वडा नं. ५, बेल्टारी
१८	प्रगतिशिल युवा क्लब	वडा नं. ५, डाँडा जैपते
१९	विजयपथ युवा क्लब	वडा नं. ५, सुन्दौली टोल
२०	चिन्ने गाउँ युवा क्लव	वडा नं. ५, घिन्लेगाउँ वरडाँडा
२१	लालीगुराँस युवा क्लव	वडा नं. ६, इमसील
२२	न्यूस्टार युवा क्लव	वडा नं. ६, छाँप
२३	जनसमाज युवा क्लव	वडा नं. ६, दब्छे
२४	सुनगाभा युवा क्लब	वडा नं. ६, दब्छे

क.सं.	बाल क्लब तथा खेलमैदान क्लबको नाम	ठेगना
२५	हिमालयन युवा क्लब	वडा नं. ६, दब्छे
२६	प्रगति मैदान युवा क्लब	वडा नं. ६
२७	नव मिर्मिरे युवा क्लव	वडा नं. ७, मिर्मि
२८	कालीगण्डकी युवा क्लव	वडा नं. ७, फेदी
२९	बारीचौर युवा क्लव	वडा नं. ७, बारीचौर

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

५.६ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

५.६.१ रंगशाला, खेलमैदान, व्यायामशाला सम्बन्धी विवरण

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेल अनुशासन र खेलकुद विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास भएको पाइन्छ । यसको लागि गाउँपालिकाले विभिन्न खुला स्थानहरू छोडेको छ । तर ती स्थानहरूमा खेलकुदको लागि केही मात्र पूर्वाधार तयार भएको देखिन्छ । जिल्ला विकास समिति तथा गाविस र गाउँपालिकाहरूले पनि आ-आफ्ना कार्यक्षेत्र भित्र गतिशिल रहने गरी जिल्ला, गाउँपालिका गाँउ खेलकुद विकास समितिहरू गठन गरेका छन् । विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा विभिन्न खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवं युवा जनशक्तिको स्वस्थ शारीरिक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्यून लगानी हुने गरेको देखिन्छ । विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरूमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, ब्याडमिन्टन जस्ता केही खास खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ । यस क्रमलाई संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रुपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिका मनोरञ्जनको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका खेलकुद मैदानहरू नभएपनि भलिबल तथा फुटबल मैदानहरू खुल्ला जमिन, चौर, पार्कहरूमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरको पाइन्छ तर ती खुला जमिन, चौर तथा खेलमैदान व्यवस्थित मैदानको रुपमा विकसित भईसकेको छैन । यहाँका किसानहरू धेरै समय आफ्नो खेत बारीमा विताउने गर्दछन् भने फुर्सदको समयमा उनिहरू त्यहाँको स्थानीय प्राकृतिमा रमाउने र आफ्नो पहुँचमा रहको मनोरञ्जनका क्रियाकलापहरू गर्ने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा रहेका खेलकुद मैदान सम्बन्धी विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ८६ : रंगशाला, खेल मैदान, व्यायामशाला, पौडी पोखरी सम्बन्धी विवरण

क.सं.	रंगशाला, खेल मैदान, व्यायामशालाको नाम	अनुमानित क्षेत्रफल	ठेगना (वडा नं सहित)
१	खेल मैदान		वडा नं. १
२	मौलाथान खेल मैदान	४ रो	वडा नं. १
३	राधा खेल मैदान		वडा नं. १
४	राइडाँडा खेल मैदान		वडा नं. १
५	जनसृजना फ्रेन्ड्स क्लब		२ घुरडाँडा

क.सं.	रंगशाला, खेल मैदान, व्यायामशालाको नाम	अनुमानित क्षेत्रफल	ठेगना (वडा नं सहित)
६	सृजनाशील/ मगर समाजकल्याण		२ कोटाकोट
७	आलमदेवी घ. ग्रामीण सेवा परिवार		२ लसर्घा
८	देउराली खेलमैदान	५ रोपनी	३
९	चुलीभुयार खेलमैदान	४ रोपनी	३
१०	यनाइटेड युथ क्लब		३
११	बाँस्टारी खेल मैदान (बाँस्टारी)	४०० रोपनी	५
१२	बाँस खोला खेल मैदान (बेल्टारी)	१ रोपनी	५
१३	जैपते स्कुल खेल मैदान		५
१४	छाँप मैदान		६
१५	र्मिमि खेल मैदान	१० रोपनी	७ र्मिमि

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

५.६.२ पार्क तथा पिकनिक स्थल सम्बन्धी विवरण

क्रमिक रुपमा विकसित भैरहेका शहरोन्मुख क्षेत्र तथा गाउँपालिकामा रहेका पार्क तथा उद्यानहरू सार्वजनिक सम्पतिहरू हुन । क्षेत्रहरूले विशेषगरी गाउँपालिकाको पर्यावरणीय प्रणालीलाई सुरक्षित गरी हरित क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्न यी क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्नु आवश्यक छ । दैनिक नियमित कामकाजबाट पररही मानसिक स्फूर्ति र स्वच्छताका लागि मनोरञ्जनको आवश्यकता पर्दछ । मनोरञ्जनका विभिन्न उपायहरूमध्ये स्वच्छ तथा प्राकृतिक वातावरणमा रमाउने तथा वनभोज गर्ने चलन सर्वव्यापी र प्राचिन चलन हो ।

सार्वजनिक सम्पदाको रुपमा रहेका उद्यान, पार्क तथा खेलमैदानहरूको दिगो रुपमा संरक्षण विकास र विस्तार गर्न सके गाउँपालिकाको विकास र विस्तार हुँदै जाँदा यी क्षेत्रहरू पर्यावरणीय महत्वका हिसाबले अत्यन्त आवश्यकता र महत्वपूर्ण हुन्छन् । यी क्षेत्रहरूलाई हरित क्षेत्रको रुपमा विश्राम स्थल तथा गाउँपालिकाको प्राकृतिक सुन्दरता कायम गर्न सहयोग गर्दछन् । यस गाउँपालिकाको वडा नं ५ मा रहेको कालीगण्डकी हाइट पिकनिक स्थल प्रसिद्ध पिकनिक स्थलको रुपमा चिनिन्छ भने यस गाउँपालिकामा विशेष पार्क तथा उद्यानहरू नरहेपनि सामुदायिक वन, कबुलियति वन, धार्मिक वन, सरकारी संरक्षित वनहरूमा पार्क तथा उद्यानहरूको संभावना रहेको छ ।

५.७ शान्ति सुरक्षाको विवरण

सुरक्षाको प्रत्याभुति देशको सुविधामा सुनिश्चत हुन्छ । संविधानमा उल्लेख भए अनुरुप राज्यले नागरिकलाई सुरक्षित आभास गराउन सक्नु पर्दछ । हरेक राष्ट्रका नागरिकहरूलाई नागरिक सुरक्षा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो । नागरिकले आफ्नो राज्यमा सुरक्षित महसुस हुन पाउनुपर्छ । यसलाई चुस्त बनाउन नागरिक समाजको पनि त्यतिकै महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

गाउँपालिकामा भएको अपराधिक तथा सामाजिक निर्माण बाहिरका कार्य चोरी डकैती लगायतका अन्य कार्यहरू यी सुरक्षा निकाय मार्फत समाधान हुने गरेको पाइन्छ । यस गाउँपालिकामा वर्षभरिमा कुनै अप्रिय घटना घटेको दर्ता खासै गरिएको देखिएन । गाउँपालिकामा सानातिना झैझगडा, कुटपिट, साँध, सिमानामा विवाद, चोरी डकैती, ठगी, घरेलु हिंसाका घटनाहरू यदाकदा हुने गरेको स्थानीयबासीको भनाई छ ।

तालिका नं. ८७ : गाउँपालिकामा रहेका सुरक्षा निकायको विवरण

क.सं.	सुरक्षा निकायहरुको नाम	रहेको स्थान
१	प्रहरी चौकी	४ विर्घा
२	ईलाका प्रहरी कार्यलय जैपते वेकर	५

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

खण्ड- ६: जलवायु, वन तथा वातावरण

६.१ जलवायु

समयको अन्तरालमा पृथ्वीको वायुमण्डल, हावाको गति र मौसममा भएको परिवर्तनका कारण पृथ्वी तथा यसको कुनै भागको औसत मौसमा आएको परिवर्तनलाई नै जलवायु परिवर्तन भनिन्छ। जलवायु परिवर्तनका कारण मौसममा फेरवदल हुने, वर्षा समयमा र नियमित नहुने, मौसमी फलफूल तथा तरकारीमा फेरबदल हुने, हिमगलन, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, हुरीबतास हुने आदि असर देखा पर्छन् । विश्वव्यापी रुपमा बढेको जलवायु परिवर्तन २१ औँ शताब्दीको सबैको साझा चुनौतीको विषय रहेको छ। एक राष्ट्रको एकल प्रयासले मात्र यसको न्यूनीकरण सम्भव नहुने भएकाले यसका असर न्यूनीकरणको लागि सबैको साझा चासो र सहयोग आवश्यक देखिन्छ। विश्वका अधिकांश मुलुकमा जलवायु परिवर्तनको असर देखापर्न थालेको छ।

जलवायु परिवर्तनको असर कम गर्नको लागि भएका प्रयासहरू:

अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू

- विभिन्न राष्ट्रहरू सम्मिलित पृथ्वी सम्मेलन र त्यसले पारित गरेका एजेन्डाहरू
- समय-समयमा हुँदै आएका कोप सम्मेलनहरू
- विश्वका राष्ट्रहरूको ध्यानाकर्षण गर्न माल्दिभ्सद्वारा पानीमुनि मन्त्रिपरिषद् बैठक भएको,
- क्योटो प्रोटोकल अभिसन्धि जारी गरिएको
- संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अभिसन्धि १९९२ जारी भएको
- हाम्रो साझा भविष्य नामक प्रतिवेदनलगायत अन्य थुप्रै प्रयास भएका

राष्ट्रिय प्रयासहरू

- नेपालको वर्तमान संविधानको भाग ३ को धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणसम्बन्धी हकलाई मौलिक हकका रूपमा समावेश गरीएको,
- धारा ५१ को राज्यको नीतिमा प्रकृतिको संरक्षण र संवर्द्धनमार्फत जलवायु परिवर्तनलाई न्यूनीकरण गरी यसवाट बच्ने उपायहरूको अवलम्बनमा जोड,
- राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषको स्थापना गरिएको,
- वातावरण ऐन, २०५३ र नियमावली, २०५४ को व्यवस्था भएको, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को व्यवस्था गरिएको,
- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि भएका राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय सभा-सम्मेलनको नेपाल पक्ष राष्ट्र भई सोही अनुरुपको कार्य भएको,
- यस सम्बन्धमा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्न सगरमाथाको आधार-शिविर कालापत्थरमा र मुगुको रारामा मन्त्रिपरिषद्को बैठक बसेको,
- जलवायु परिवर्तन नीति, २०७५ तर्जुमा भएको,

६.१.१ जलवायुको समग्र विवरण

कुनैपनि स्थानको समग्र विकासमा जलवायुको अवस्थाले व्यापक असर पार्दछ। अर्कोतर्फ नेपालमा विषम भौगोलिक अवस्था भएकाले भौगोलिक अवस्था अनुरुपको हावापानी हुने हुनाले मानिसको समग्र जीवनशैली, चालचलन, उत्पादन प्रणाली लगायत समग्र मानव जनजीवनका आयामहरूसँग जलवायुका पक्षहरू अन्तर

सम्बन्धित हुन्छन् । उदाहरणका लागि उच्च हिमाली भेगमा भौगोलिक हिसाबले जटिल भू-धरातल हुन्छ भने हावापानी पनि शीत प्रधान हुन्छ । हिउँदयाममा हिमपात हुने र खेतीपाती निकै नगण्य मात्रामा हुने गर्दछ । यसर्थ हावापानी बारेमा जानकारी हुनु अत्यन्त आवश्यक रहेको छ ।

६.१.२ जलवायुको परिवर्तनका असरहरू

कुनै पनि स्थानको जलवायुले त्यहाका मानिसहरु जनजीवनलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ भने प्रकृति उपर हुने मानवीय गतिविधिहरूले समेत जलवायुलाई उत्तिकै असर गर्दछ । विशेषगरी विश्वमा भएको औद्योगिक क्रान्ति, विज्ञानको विकास, इञ्जिनहरूको विकास, जनसंख्या वृद्धि आदिले वनजंगल र पर्यावरणमा व्यापक नकारात्मकअसर परेको छ । विशेष गरी व्यापकरुपमा भैरहेको कार्बन उत्सर्जन र क्लोरोफ्लोरो कार्बन जस्ता रसायनहरूको कारण हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) वृद्धि भई विश्वको तापक्रम क्रमश वृद्धि हुन थालेको छ । यसले व्यापकरुपमा जलवायु परिवर्तन भई त्यसका असर स्वरुप अतिवृष्टि, अनावृष्टि, प्राकृतिक विपद्हरू, बाढी, पहिरो, सामुद्रिक तटहरूका डुबान जस्ता समस्या देखापर्न थालेको छ । यसले स्थानीय स्तरबाटै विकास निर्माण तथा मानवीय व्यवहारहरूमै न्युनिकरण गर्ने वातावरण मैत्री व्यवहारहरू अवलम्बन गर्नु अनिवार्य भएको छ ।

६.१.३ जलवायुको परिवर्तनका असरहरू सामना गर्ने कार्यक्रमहरू

माथि उल्लेख गरिए जस्तै जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारण तत्वहरू नै प्रकृति उपर हुने मानवीय गतिविधिहरू नै हुन् । तसर्थ जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनिकरण गर्न यिनै मानवीय गतिविधिहरूलाई व्यापकरुपमा सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसो गर्दा वातावरणमैत्री व्यवहारहरूलाई संवेदनशील हिसाबले अभ्यास गर्नुपर्दछ । अर्कोतर्फ मानवीय व्यवहारहरूमा पूर्ण नियन्त्रण गर्नु असम्भव जस्तै हुन्छ । तसर्थ जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई पूर्णत शुन्यमा झार्न सकिँदैन । यस परिस्थितिमा त्यस्ता असरहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि स्थानीयस्तर बाटै जलवायु अनुकूलताका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।

६.२ वन क्षेत्रको अवस्था तथा जैविक विविधता

६.२.१ गाउँपालिकामा पाईने प्रमुख वनस्पति र वन्यजन्तुहरूको विवरण

भौगोलिक विविधताले श्रृजना गरेको जैविक विविधताका कारण नेपाल विश्वमै जैविक विविधताका हिसाबले सम्पन्न मुलुकमा पर्दछ । सिमित भौगोलिक क्षेत्र भित्र समेत ठूलो जैविक विविधता पाईन्छ । नेपालजस्तो अतिकम विकसित राष्ट्रका लागि जैविक विविधता आफैमा एक बरदान हुन सक्छ यदि यसको संरक्षण र दिगो सदुपयोग हुन सक्यो भने । यस खण्डमा जैविक विविधता अन्तर्गत यस क्षेत्रमा पाईने प्रमुख वनस्पतिहरू, वन्यजन्तुहरू, जलचर, चराचुरुङ्गी आदिको विवरण उल्लेख गरिएको छ ।

६.२.२ प्रमुख वनस्पतिहरूको विवरण (काष्ठ तथा गैह्र काष्ठ) जडिबुटी छुट्याएर

यस गाउँपालिकामा केही समशितोष्ण मनसुनी जलवायु समेत भएको कारण पाइने प्रमुख वनस्पतीका प्रजातिहरूमा, सिसौं, सिमल, जामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, वोहरी, खमारी, वोटधँगेरो, बकाईनो, इप्पील, टिक, वर, पीपल, बेल, अमला, निम, पलाँस, आँप, डुम्री, कटहर, लिची, नरिवल, वयर, काँशी अमला, कैँदल, राजवृक्ष, अशोक, चेरी, समी, मसला, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, सरिफा, दारिम, तित्री, फडिर, असारे, साज, सादन, कुम्भी, हर्रो-बर्रो, हल्लुडे, सिरीस, तारी, कुसुम, क्यामुना, दबदबे, टुनी, सान्दन, कर्मा, मालती, पाचपाते, वनसुन्तला, कुम्भी, नेवारो, अशोक, सपेटा । यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा

हरहरे, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, अजिँगर, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किरापतङ्ग आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कच्याङकुरुङ, भद्राई, सारस आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन्।

जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा बोझो, सिउँडी, घ्युकुमारी, तुलसी, जिम्बु, बाबरी, भृंगराज, रिट्ठा, टिमुर, गुँरास, हर्रो, बर्रो, चिराँइतो चुत्रो अमला, रुदिलो, तितेपाती आदि पाईन्छ। यी जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

६.२.३ प्रमुख वन्यजन्तुहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख वन्यजन्तुहरूमा चितुवा, बाँदर, हापसिलो, बँदेल, ब्वाँसो, स्याल, रातो बाँदर, वन बिरालो, दुम्सी, निगाले बाघ, जङ्गली मुसा, मल साप्रो, न्याउरी मुसा, लोखर्के आदि रहेका छन्।

६.२.४ प्रमुख चराचुरुङ्गीहरूको विवरण

यस गाउँपलिकामा पंक्षी प्रजातीमा कालिज, ढुकुर, हुचिल, लाटोकोसरो, काग, जुरेली, गौथली, परेवा, चमेरा, सारौं, भँगेरा, कालो तित्रा, सिम तित्रा, लुईंचे, धनेश, सुगा, कालो गिद्ध, लामो ठुँडे गिद्ध, सिलसिले, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, चिल, कोईली, हुट्टी ट्याउँ, कालो ढाडे लाहाँचे, भद्रे, सानो जलेवा, सानो बकुला, लालसर, कालो भूँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले, जुरेली/बुलबुल, गाजले चरी, धोबी चरा, श्यामा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, भँगेरी बाज, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदि प्रमुख छन्।

घिस्रने जिवजन्तुहरू

यस गाउँपलिकामा विशेष गरी घिस्रने जीवजन्तु अन्तर्गत सर्प दुई मुखे, पानी सर्प, छेपारो, गोहोरा, सुन गोहोरो, कछुवा, भ्यागुता पाईएका छन्।

कीरा फट्याङ्ग्राहरू

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, झुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरू आदि।

तालिका नं. ८८ : वन्यजन्तु तथा पशुपंक्षी

क्र.सं.	स्थानीय नाम	अंग्रेजी नाम	वैज्ञानिक नाम
		स्तनधारी (Mammals)	
१.	कस्तुरी मृग	Musk Deer	*Moschus moschiferus*
२.	चितुवा	Common Leopard	*Panthera pardus*
३.	स्याल	Jackle	*Canis aureus*
४.	ध्वाँसे चितुवा	Clouded Leopard	*Neofelis nebulosa*
५.	भालु	Black Bear	*Selenarctos thibetanus*

क्र.सं.	स्थानीय नाम	अंग्रेजी नाम	वैज्ञानिक नाम
६.	लंगुर बाँदर	Common Langur	*Presbytes entellus*
७.	चमेरो	Fruit bat	*Rousettus spp.*
८.	सालक	Pangolin	*Manis crassicaudata*
९.	हाब्रे	Red Panda	*Ailurus fulgens*
१०	खरायो	Rufus tailed hare	*Lepus nigricollis*
प्रमुख घस्रने जनावरहरू (Reptiles)			
१.	साधारण सर्प	common cat snake	*Bioga trgonata*
३.	गोहोरो	CommonIndian monitor lizard	*Varanus spp.*
३.	छेपारो	Common lizard	*Calotes versicolor*
पंक्षी (Aves)			
१.	ढुकुर	Spotted Dove	*Streptopelia chinensis*
२.	वन कुखुरा	Red Jungle Fowl	*Gallus gallus*
३.	मयुर	Common Peafowl	*Pavo cristatus*
४.	डाँफे	Impeyan Pheasant	*Lophophorus impejans*
५.	कालिज	Kalij Pheasant	*Lophura leucomelana*
६.	मुनाल	Crimson Horned Pheasant	*Tragopan satyra*
७.	तित्रा	Black Patridge	*Francolinus fracolinus*
८.	काग	House Crow	*Carvus macrorhynchos*
९.	कोइली	Cuckoo	*Cuculus spp.*
१०	जुरेली	Bulbul	*Pycnonotus cafer*

स्रोत : जिल्ला वन कार्यालय, स्याङ्जा २०७६

६.२.५ वनका प्रकारहरू वर्गीकरण सहित सबैको विवरण (सामुदायिक, राष्ट्रिय, निजी, धार्मिक आदि)

नेपालमा मुख्यतया स्वामित्व र व्यवस्थापनका आधारमा वन क्षेत्रलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन गरिएको छ। वन ऐन, २०४९ र त्यसमा भएका पछिल्ला संशोधन अनुसार वनका प्रकारहरूलाई निम्नानुसार परिभाषित गरिएको छ।

क. राष्ट्रिय वन

राष्ट्रिय वन भन्नाले वातावरण सन्तुलन कायम राखी वनको विकास, संरक्षण तथा वन पैदावारको उपयोग र विक्रि वितरण गर्न तयार गरिएको वन सम्बन्धी कार्ययोजना भन्ने बुझिन्छ।

राष्ट्रिय वन भन्नाले निजी वन बाहेक नेपाल भित्रको वन सिमाना लगाईएको वा नलगाईएको सबै वन सम्झनु पर्छ र सो शब्दले वनले घेरिएको वा वनकाखे छेउछाउमा रहेको पर्ती वा ऐलानी जग्गा तथा वन भित्र रहेको बाटो, पोखरी, ताल वा खोलानाला र बगर समेत जनाउँछ।

ख. चकला वन

चकला वन भन्नाले कम्तिमा पाँच सय हेक्टर क्षेत्रफल भएको सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको कुनै भाग भन्ने बुझिन्छ ।

ग. साझेदारी वन

साझेदारी वन भन्नाले डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह र उपभोक्ताको साझेदारीमा व्यवस्थापन गरिने राष्ट्रिय वनको कुनै भाग बुझिन्छ ।

घ. धार्मिक वन

धार्मिक वन भन्नाले वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न कुनै धार्मिक निकाय, समूह वा समुदायलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई सम्झनु पर्छ ।

ङ. निजी वन

निजी वन भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम कुनै व्यक्तिको हक पुग्ने निजी जग्गा लगाई हुर्काइएको वा संरक्षण गरिएको वनलाई जनाउँछ ।

६.२.६ सामुदायिक वन

सामुदायिक वन भन्नाले सामुहिक हितको लागि वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न उपभोक्ता समूहलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको नीति अनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन यिमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू नै हुन्छन् । यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरूमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभूत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरूको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहहरू समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ । जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरू संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ । विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्धता हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको

विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

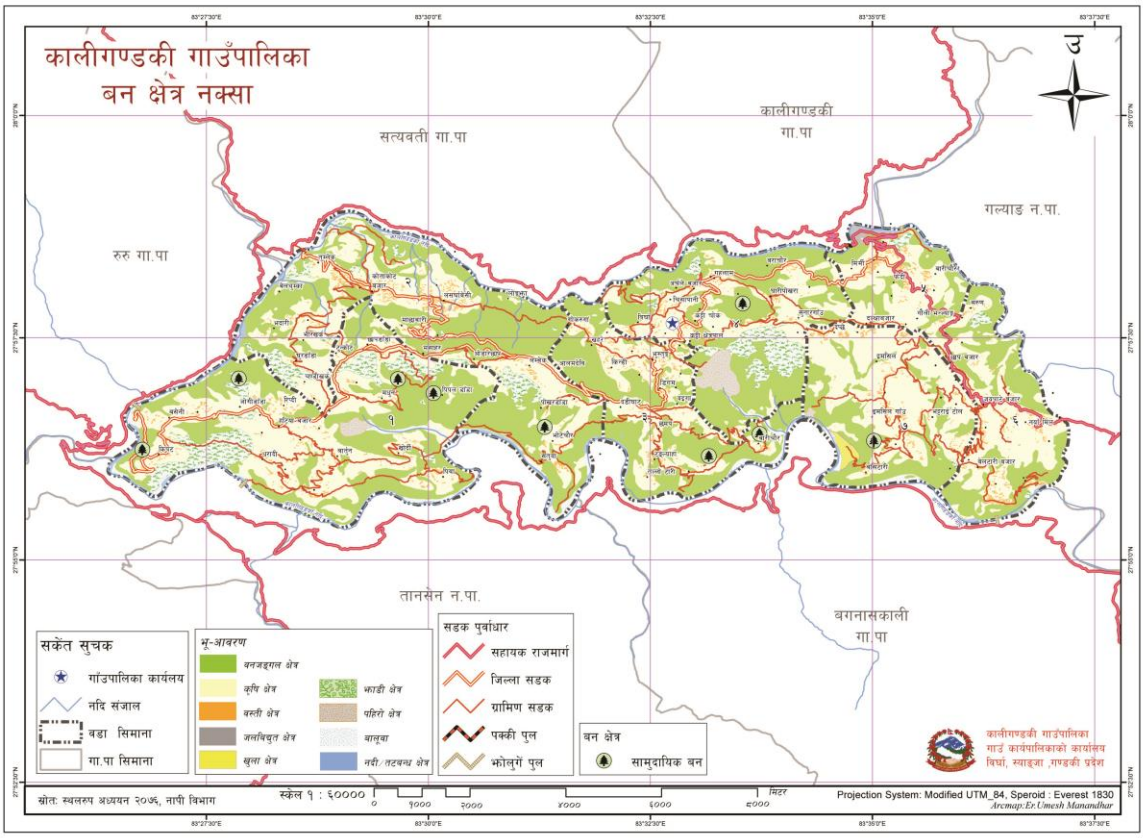

नक्सा नं. ६ : गाउँपालिकामा रहेको सामुदायिक वनको विवरण

गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वन भित्र गैरकाष्ठ वनपैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गै.स.स.हरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमशः बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यावसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ। गाउँपालिकामा वनहरूको संख्या धेरै भएपनि ती सबैलाई उपभोक्तालाई हस्तान्तरण गरिसकिएको छैन । यस कालीगण्डकी गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक वनको विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८९ : सामुदायिक वनहरूको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	ठेगाना
१		
२		
३		
४		
५		
६		
७		
८		
९		
१०		
११		
१२		
१३		
१४		
१५		

स्रोत : कालीगण्डकी गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

६.२.७ कबुलियति वनको विवरण

कबुलियति वन भन्नाले केही नेपाल संसोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप गरिएको समेत, विभिन्न उद्देश्य प्राप्ति लागि प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित कुनै संस्था वन पैदावारमा आधारित कुनै उद्योग वा समुदायलाई कबुलियत गरी प्रदान गरिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ। राष्ट्रिय वन ऐन, २(४) को परिच्छेद-६ मा उल्लेख भए अनुसार राष्ट्रिय वनको नै भाग देहाय बमोजिमको उद्देश्य प्राप्तिको लागि छुट्याइएको वन लाई कबुलियति वन भनिन्छ।

(क) वन पैदावारमा उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न,

(ख) वृक्षारोपण गरी वन पैदावारको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिक्रि वितरण गर्न वा उपयोग गर्न,

(ग) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्न,

(घ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कृषि वन बाली कार्य सञ्चालन गर्न,

(ङ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कीट, पतङ्ग तथा वन्यजन्तुको फार्म सञ्चालन गर्न।

६.२.८ वन पैदावार सम्बन्धी विवरण (निकासी भएमा)

सामान्यतया वन पैदावारको रुपमा प्रयोग हुने वस्तुहरू भनेका काठ, दाउरा, जडिबुटी, खोटो, खर आदि हुन्। वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी वा हरित क्षेत्रको विकास गरी यस प्रकारका वन पैदावारहरूको व्यावसायिक उत्पादन तथा निकासी गरी आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ। विशेषगरी वनले ओगटेको क्षेत्रफल बढी भएको क्षेत्रहरूमा वनलाई नै स्थानीय विकासको मेरुदण्डको रुपमा लिन सकिन्छ।

कालीगण्डकी गाउँपालिकाबाट उत्पादन भएका वन पैदावारको बिक्री वितरण उपभोगको स्थितिलाई हेर्दा यहाँको उत्पादन यस गाउँपालिकाको आपूर्तिलाई पुऱ्याई जिल्ला भित्रकै अन्य गाउँपालिका तथा ग्रामिण क्षेत्र तथा अन्य जिल्लामा पनि जाने गरेको छ।

यस गाउँपालिकामा काठ/दाउरा खपत मुख्य वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूमा हुने गर्दछ। यस अलावा यहाँको बढ्दो जनसंख्या र बसाई सराई तथा शहरीकरणले आवश्यक पर्ने काठ/दाउरा तथा विकास निर्माणमा काठको माग बढ्दै गएको छ। वनजंगलको नजिकका परिवारले बढी काठ/दाउरा खपत गर्दछन्, भने वनबाट टाढा रहने परिवारले धेरै कम परिमाणमा काठ/दाउरा खपत गर्ने गरेको पाईन्छ।

६.२.९ राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र आदि

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु, संरक्षण ऐन, २०२९ का अनुसार राष्ट्रिय निकुञ्ज भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको साथै वन्यजन्तु, वनस्पति र भू-दृश्यको संरक्षण व्यवस्थापन र उपयोगका लागि छुट्याईएको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ। साथै मध्यवर्ती भन्नाले स्थानीय जनताहरूलाई नियमितरुपले वन पैदावार उपयोग गर्न पाउने सहुलियत प्रदान गर्नको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्ष वरिपरिको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ। त्यसैगरी संरक्षण क्षेत्र भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र प्राकृतिक श्रोतको सन्तुलित उपयोगको लागि एकीकृत योजना अनुसार व्यवस्थापन गरिने क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ।

६.३ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र

सम्पूर्ण जैविक प्रणालीको अस्तित्व पञ्च महाभूतको प्रयोग र उपलब्धतामा आधारित छ। जल, जमिन, वायू, प्रकाश र ताप मध्ये सबैको अपरिहार्यता उत्तिकै रहेको छ। यी मध्ये जलस्रोतमा नेपाल विश्वमै दोस्रो ठुलो देश मानिन्छ।

६.३.१ प्रमुख नदी तथा खोलाहरू

भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका नदि नाला तथा खोलाहरूले प्रशस्त जलभण्डार गर्नुका साथै विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रुपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ। साथै यस्ता नदी तथा खोलाहरूबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत बेलाबखत आंशिकरुपमा सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गरेको देखिन्छ। मानव वस्तीको विकास र बसाईसराईको चापका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्याधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी/खोला मा भूक्षय भई पुरिने क्रम जारी छ।

तालिका नं. ९० : कालीगण्डकी गाँउपालिकामा भएका नदीनालाहरूको विवरण

क.सं.	वडा नं.	नदी वा खोलाको नाम	नदीले छोएको वस्तीहरु
१	१	कालीगण्डकी	छिस्की, किपट, धाराडी, कालाबजार, प्यूघा
२	२		टुमलेक
३	३		सटुका र बारीचौर
४	४		
५	५		बेल्टारी, बाँसटारी
६	६		
७	२	लाडुङ्दो खोला	कोटाकोट बेंसी
८	२	सुन्दरी खोला	लसर्घा बेंसी
९	२	कराङ्गैरा खोला	लसर्घा बेंसी
१०	२	जोर्ने खोला	लसर्घा बेंसी
११	५	आँधिखोला	करेकुवा
१२	६		
१३	७		आँधिमोहन
१४	५	टाट्ने खोला	ताँप बेल्टारी लिछाक कुडादि
१५	७	मिंमि खोला	मिंमि फाँट
१६	७	बकुन खोला	मिंमि फाँट
१७	७	लुडिखोला	बारीचौर

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

६.४ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाका पहाडी भीर तथा खोचहरू, नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ। प्राकृतिक वातावरणमा असर पर्ने मानवीय गतिविधिका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रवृत्ति एवं खोलाबाट अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृति सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेतीतर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ। खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदैं जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ। मूलतः गाउँपालिका खोलाहरूको वरिपरि नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले भूकम्पीय प्रकोपका कारण समेत यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ। यसक्रमलाई रोक्नको लागि ढल निकासको व्यवस्था

मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालीन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने मध्यकालीन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरि वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालीन उपायको रुपमा सम्पूर्ण खोला प्रभावित क्षेत्रलाई संरक्षण गर्नेतर्फ काम अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

६.४.१ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. ९१ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क्र स	संभावित प्रकोप	विद्यमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औँ स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रूपमा लागू नभएको	जुनसुकै समयमा
२	पहिरो	भौगोलिकरूपले विकट तथा नाङ्गा डाँडा पाखाहरू तथा भुकम्प प्रभावित भीर पाखाहरूमा पहिरो जाने गरेको ।	असार - असोज
३	बाढी	गाउँपालिकामा विशेषतः साना ठूला नदि/खोलाहरू बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरूले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी कटान गरि क्षति पुऱ्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै सङ्ख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
४	डढेलो	गाउँपालिकाको धेरै जसो भु–भागमा घनावस्ती रहेका (सुकुम्वासी, वाढी विस्थापित) लगाएतका अति विपन्न समुदायका घरहरू सचेतना अभाव, अग्नी नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटर जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको। साथै डढेलोको समस्या पनि देखिन्छ ।	चैत्र–जेष्ठ
५	महामारी	प्रकोपका रूपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतनाकमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
६	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
८	जङ्गली जनावर आतंक	गाउँपालिकाको वनजङ्गल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरूमा (बाँदर, बँदेल, बाघ) आदिको आक्रमण तथा बदमासीको डर क्रास भईरहन्छ ।	जुनसुकै समयमा
९	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
१०	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

स्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, स्याङ्जा, २०७६

खण्ड- ७: भौतिक विकास

७.१ खानेपानी तथा सरसफाई

नेपालजस्तो स्वच्छ पानीको पर्याप्तता भएको देशमा स्वच्छ पिउने पानीको अभावमा जनताहरूले दुःख पाउनु विडम्बनाको कुरा हो । शुद्ध पिउने पानी भएन भने यसले जनस्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्दछ । प्रदुषित पानीबाट विभिन्न किसिमका रोगहरूको संक्रमण हुन्छ । नेपालमा दुर्गम पहाडी ईलाकाहरूमा वर्षेनी प्रदुषित पानीका कारण थुप्रै नागरिकले अनाहकमा झाडापखाला जस्तो सामान्य रोगबाट ज्यान गुमाउनु परिरहेको अवस्था छ । यसका अतिरिक्त शहरी क्षेत्रमा पनि खानेपानीको आपूर्ति आवश्यकता भन्दा अन्यन्तै न्यून छ । दोस्रो कुरा त सुरक्षित ढल निकासको अभावमा पानीको प्रदुषणले बेलाबेलामा महामारी फैलने गरेको पाईन्छ । तसर्थ शुद्ध खानेपानी प्राप्त गर्नु जनताको नैसर्गिक अधिकार हो भने सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउनु सरकारको प्रारम्भिक दायित्व हो ।

तालिका नं. ९२ : गाउँपालिकामा रहेका खानेपानी आयोजनाहरूको विवरण

क. सं.	आयोजनाको	लाभान्वित घरधुरि	सेवा प्राप्त गर्ने गाँउ /बस्ती
		वडा नं. १	
१	जरूवा लिफ्टीङ खानेपानी	३९०	खल्दुव, चण्डी, रिब्दी, जोगीडाँडा, टुङकोट , लिहुक, हटिय, राइडाँडा वर्लुङ, आँपचौर, घुरडाँडा
२	प्यूघा खानेपानी योजना	१०७	खोर्दो ,प्यूघा
		वडा नं. २	
१	कुसुरे खानेपानी	८०/९०	कोटाकोट बेंसी
२	जरुवा खानेपानी	१२०/१३०	कोटाकोट
३	आर्खोट्डी खानेपानी 'क'	२००	लसर्घा बेंसी
४	आर्खोट्डी खानेपानी 'ख'	२५०	लसर्घा बेंसी
५	ताता पानी	३००	लसर्घा बेंसी
		वडा नं. ३	
१	रिसिङ्गा खानेपानी लिफ्टिङ		वैघा
२	ठुसखोला दुनै खानेपानी लिफ्टिङ	१२८	लम्बेक देउराली
३	वैघा गाँउ खानेपानी लिफ्टिङ	१००	वैघा

क. सं.	आयोजनाको	लाभान्वित घरधुरि	सेवा प्राप्त गर्ने गाँउ /बस्ती
		वडा नं. ४	
१	वर्राचौर खानेपानी		वर्राचौर
२	सिमल बगर खानेपानी		गहलाम बगैंचा, घरीपोखरी बगैंचा
३	कोठेखोला खानेपानी		
४	कर्मादी लिफ्टिङ खानेपानी		
		वडा नं. ५	
१	करेकुवा चिसापानी लिफ्टिङ	३१९	
२	बेल्टारी गोफूना खानेपानी	८०	
३	भिरकुवा झिमिदि खानेपानी	१२५	
		वडा नं. ६	
१	भदोरवारी खानेपानी	१५०	छाँप
२	कट्टी पोखर डाँडा खानेपानी	१५०	देउराली, पोखरडाँडा, दब्छे गैरा
३	दब्छे लिफ्टिङ खानेपानी	१२५	दब्छे
४	सन्तलाल स्मृति खानेपानी	२०	गुरुङदी गाउँ
		वडा नं. ७	
१	खवार खानेपानी	२३५	मिंमि पालीचौर इटाली चोक
२	लुडिखोला खानेपानी	९५	बारीचौर

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.१.१ खानेपानीको श्रोतको आधारमा (घरधुरी तथ्याङ्क)

तालिका नं. ९३ : खानेपानीको मुख्य श्रोतको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	पाइप/धारा कम्पाउण्डमा	पाइप/धारा सार्वजनिक	ट्यूबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको ईनार	खुला ईनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	ट्यांकरको पानी	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३९८	३५३	०	१	०	०	०	१	१	०	७५४
२	३६७	२६९	०	०	०	३४	०	०	०	०	६७०
३	६	३३४	०	०	२	०	०	०	०	०	३४२
४	३८	४०७	२	०	१३१	१०६	१	०	०	०	६८५
५	३३४	२६९	०	०	०	१	०	०	१	०	६०५
६	१०९	४६१	०	०	१	११	१	०	०	०	५८३
७	२	५१५	०	०	०	३	१	२	०	३	५२६
जम्मा	१२५४	२६०८	२	१	१३४	१५५	३	३	२	३	४१६५
प्रतिशत	३०.११	६२.६२	०.०५	०.०२	३.२२	३.७२	०.०७	०.०७	०.०५	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा रहेका ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये पाइप/धारा सार्वजनिक मार्फत आपूर्ति गरिएको पानी पिउनेको संख्या २,६०८ अर्थात ६२.६२ प्रतिशत भएकाले सामान्य तया धेरैजसो घरपरिवारले पाइप/धारा सार्वजनिकको पानी पिउने गर्दछन् भन्न सकिन्छ। यद्यपि दोस्रोमा खुला पाइप/धारा कम्पाउण्ड पानी पिउने परिवारको संख्या १,२५४ अर्थात ३०.११ प्रतिशत रहेका छन्। त्यसैगरी मुल धाराको पानी प्रयोग गर्नेको संख्या ३.७२ प्रतिशत रहेको छ। अन्य श्रोत प्रयोग गर्नेको संख्या नगन्य रहेको छ। वडागत रुपमा विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

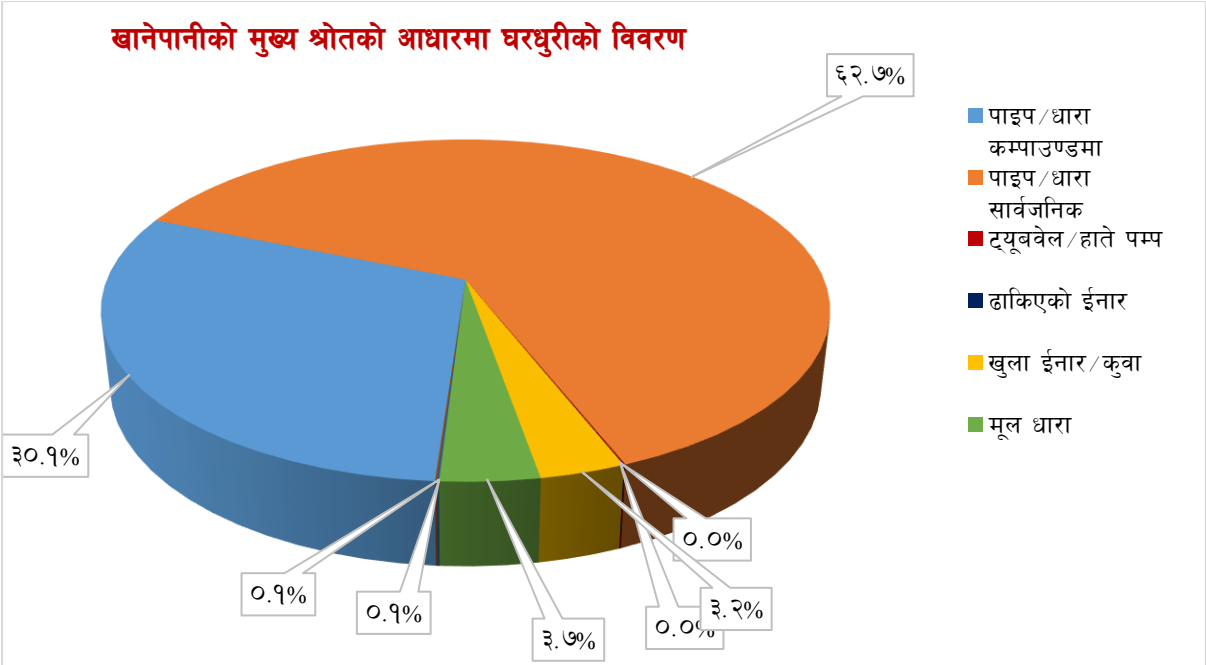

Source : Author's Calculation

Sustainable Development Goals Status & Roadmap: २०१६ - २०३० का अनुसार (SDG – 6) आधार वर्ष २०१५ मा सुरक्षित पिउने पानी उपभोग गर्ने जनसंख्या १५% मात्र देखिन्छ। दिगो विकास लक्ष्य अनुगमन ढाँचासमेत उल्लेख भएको उक्त दस्तावेजअनुसार यो जनसंख्या क्रमश वृद्धि गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । जसअनुसार २०१९ मा ३५%, २०२२ मा ५०%, २०५५ मा ६५% हुँदै सन् २०३० सम्म सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग कर्ता कूल ज.स.को ९०% हुने महत्वाकांक्षी लक्ष्य राखिएको छ । उक्त राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तिमा टेवा पुऱ्याउन तथा आम जनसाधारणको जनस्वास्थमा सुधार गर्न पानी प्रयोग गर्दा पानीको उपयुक्तताको परीक्षण र सुरक्षाको उपायहरूबारे व्यापक जनजागरण फैलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

७.१.२ खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण

तालिका नं. ९४ : खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण

वडा	उमाल्ने	फिल्टर गर्ने	औषधी (पियुष आदि) राख्ने	अन्य विधि अपनाउने (जस्तै सोडिस)	केही नगर्ने र सिधै खाने	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	२२९	२०	०	३	५०२	०	७५४
२	१५९	०	०	०	५११	०	६७०
३	३३६	३	०	०	३	०	३४२
४	५५०	५	०	०	१३०	०	६८५
५	३६६	२८	०	०	२११	०	६०५
६	३००	५	०	०	२७८	०	५८३
७	१६१	२३	१	०	३३८	३	५२६
जम्मा	२१०१	८४	१	३	१९७३	३	४१६५
प्रतिशत	५०.४४	२.०२	०.०२	०.०७	४७.३७	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकाका कुल घरपरिवार मध्ये १,९७३ अर्थात ४७.३७ प्रतिशत घरपरिवारहरूले पानीको शुद्धीकरण बिनानै श्रोतबाट प्राप्त पानी सिधै पिउने गरेको पाइयो । प्राकृतिक श्रोतहरूमा प्राप्त पानीलाई शुद्धीकरण नगरी पिउनु जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिमपूर्ण हुन्छ । यसबाट संक्रमण रोगहरू जस्तै आउँ, झाडा पखाला, जुका, टाइफाइड लाग्नुका साथै दीर्घ रोगहरू जस्तै पत्थरी, क्यान्सर जस्ता प्राणघातक रोगहरूको संभावना प्रवल रहन्छ तसर्थ स्थानीय सरकार र गाउँपालिकाबासीहरूको सहकार्यमा पानी शुद्धीकरणका उपायहरू अबलम्बन गरी प्रयोग गर्ने र जनस्तरमा स्वास्थ्य शिक्षाको व्यापक प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ । गाउँपालिकामा पानी उमालेर पिउने परिवार संख्या २,१०१ अर्थात ५०.४४ प्रतिशत र फिल्टर गर्ने परिवारको संख्या ८४ अर्थात् २.०२ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । फिल्टर, औषधि (पियूष आदि) र अन्य विधि अपनाउने गरेर पिउने जनसंख्या नगन्य रहेकोले पानी शुद्धीकरण गरी पिउन सचेत बनाउने अभियान नै सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ । जीवनको आधारको रुपमा रहेको स्वस्थ्य र सुक्षित पानी बहुआयिमिक गरिबीको एउटा सूचक (HDI) समेत रहेका हुँदा स्वस्थकर पानीको प्रयोग वा प्रचलनको बाहुल्यताले उक्त स्थानको सम्पन्नतालाई समेत इंगित गर्दछ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

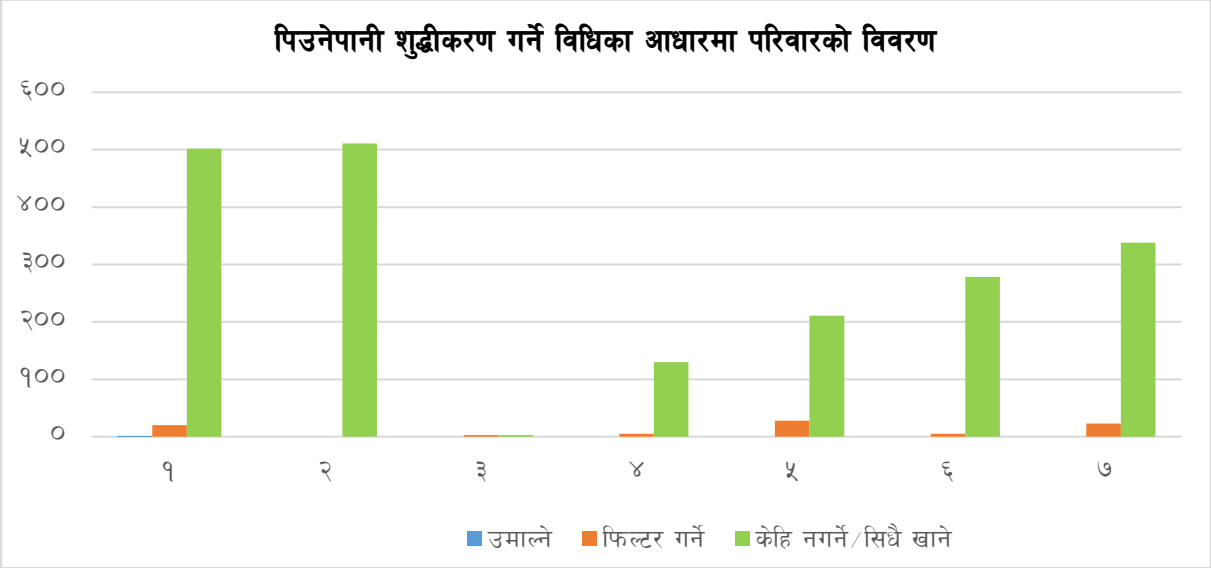

७.१.३ खानेपानी शुद्धताको आधारमा परिवारको विवरण

तालिका नं. ९५ : खानेपानीको शुद्धताको आधारमा परिवारको विवण

वडा	पूर्णरुपमा सुरक्षित	धमिलो ढल मिसिएको	गन्ध आउने	आर्सेनिकयुक्त	अन्य	थाहा छैन	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३३३	४१६	१	०	०	४	०	७५४
२	६३१	३९	०	०	०	०	०	६७०
३	३३७	३	०	०	१	१	०	३४२
४	४५४	२२८	३	०	०	०	०	६८५
५	६०३	१	०	०	०	१	०	६०५
६	३४३	१०८	२५	१	२	१०४	०	५८३
७	३१७	२०६	०	०	०	०	३	५२६
जम्मा	३०१८	१००१	२९	१	३	११०	३	४१६५
प्रतिशत	७२.४६	२४.०३	०.७०	०.०२	०.०७	२.६४	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकाको ४,१६५ घरधुरी मध्ये ३,०१८ घरधुरी अर्थात ७२.४६ प्रतिशतले स्वच्छ पानी पिउने गरेको पाइयो भने १,००१ घरधुरी अर्थात २४.०३ प्रतिशतले धमिलो पानी समेत प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । गन्ध आउने पानी पिउने २९ अर्थात ०.७०, आर्सेनिकयुक्त पानी प्रयोग गर्ने घर परिवार १ अर्थात ०.०२ प्रतिशत रहेको छ भने अन्य श्रोतवाट पानी पिउने घरधुरी संख्या समान ३ अर्थात ०.०७ रहेको छ । गाउँपालिकामा ठूलो संख्या अझै पनि स्वच्छ पिउने पानीको पहुँचभन्दा टाढा रहनुले पानीजन्य रोगहरू जस्तै टाइफाइड, झाडापखाला, आउँ जस्ता रोगहरूको संक्रमण हुन सक्ने सम्भावना हुन्छ । सबै घरधुरीले स्वच्छ पिउनेपानीको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न गाउँपालिकाले विशेष कार्यक्रमहरू योजनावद्ध रुपमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

७.२ शौचालय

कतिपय दुर्गम गाउँवस्तीमा अहिले पनि मानिसहरू पानीका श्रोत तथा खुला ठाउँमा दिशा पिसाब गर्ने गर्दछन् । सभ्य समाजको निम्ति यो अभ्यास असभ्यताको प्रतीक हो । खुला क्षेत्रमा गरिने मलमुत्र विर्सजनले मानिसको शरीरमा खाना, पानी र श्वासप्रश्वास मार्फत किटाणुको प्रवेश हुन्छ । त्यसकारण प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण अनिवार्य आवश्यकता हो । सरकार तथा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले हाल आएर शौचालय निर्माणलाई प्राथमिकता दिएको पाईन्छ । निजी घर तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा हात धुने पानी सहित शौचालय हुनुपर्दछ । विपन्न समुदायका परिवारहरूले आफै शौचालय निर्माण गर्न नसकेको अवस्थामा सरकार विशेष गरी स्थानीय सरकारले शौचालय निर्माणमा अनुदान दिनुपर्ने हुन्छ ।

तालिका नं. ९६ : गाउँपालिकामा रहेका शौचालयको विवरण

क. सं.	शौचालय रहेको स्थान	कच्ची संख्या	पक्की संख्या
वडा नं.१			
१	वडा कार्यालय		
२	विद्यालयहरू जनाहित प्यूघा		
३	कोटाकोट आ.वि		
वडा नं. २			
१	कालीगण्डकी बडहर कुन खोला		
२	शिवमन्दिर		
३	टोक्लक्डो		जस्तापाता पक्की
वडा नं.३			
१	आलमदेवी पिकनिक स्पोट	१	१
२	आलमदेवी मन्दिर		१
वडा नं.५			
१	बेल्टारी		
वडा नं. ६			
१	छाँप		१
वडा नं. ७			
१	आधिमोहन		१

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.२.१ घरधुरीको शौचालय प्रयोगको अवस्था (प्रकारको आधारमा)

तालिका नं. ९७ : परिवारले प्रयोग गर्ने चर्पीको प्रकारका आधारमा परिवारको विवरण

वडा	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण चर्पी	सामुदायिक चर्पी	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	१२	६८०	५५	३	४	०	७५४
२	१२१	५०२	३७	८	२	०	६७०
३	०	३३३	६	०	३	०	३४२
४	७	५५१	१०४	१	२२	०	६८५
५	७	५०५	८१	८	४	०	६०५
६	२	४२६	१२३	१९	१३	०	५८३
७	९	४६०	५०	४	०	३	५२६
जम्मा	१५८	३४५७	४५६	४३	४८	३	४१६५
प्रतिशत	३.७९	८३.००	१०.९५	१.०३	१.१५	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा कुल घरपरिवारहरू मध्ये ३,४५७ अर्थात ८३ प्रतिशतले फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्क) भएको चर्पी, ४५६ अर्थात १०.९५ प्रतिशतले साधारण चर्पी, ४३ अर्थात १.०३ प्रतिशतले सामुदायिक चर्पी र ४८ अर्थात १.१५ प्रतिशतले भने चर्पीको प्रयोग नै नगरेको पाइयो । साधारण चर्पी प्रयोग गर्नेको परिवारको संख्या १०.९५ प्रतिशत र १.१५ प्रतिशत परिवारमा चर्पी नहुनुले व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यमा जोखिम बढी रहेको देखाउँछ । सानो संख्याले मात्र खुल्ला स्थानमा दिसापिसाब गर्दा समेत समुदायको ठूलो हिस्साको जनस्वास्थ्य प्राणघातक संक्रामक रोगहरूको जोखिममा पर्ने हुँदा चर्पी प्रयोगलाई अनिवार्य गर्ने र चर्पीको गुणस्तर सुधारमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

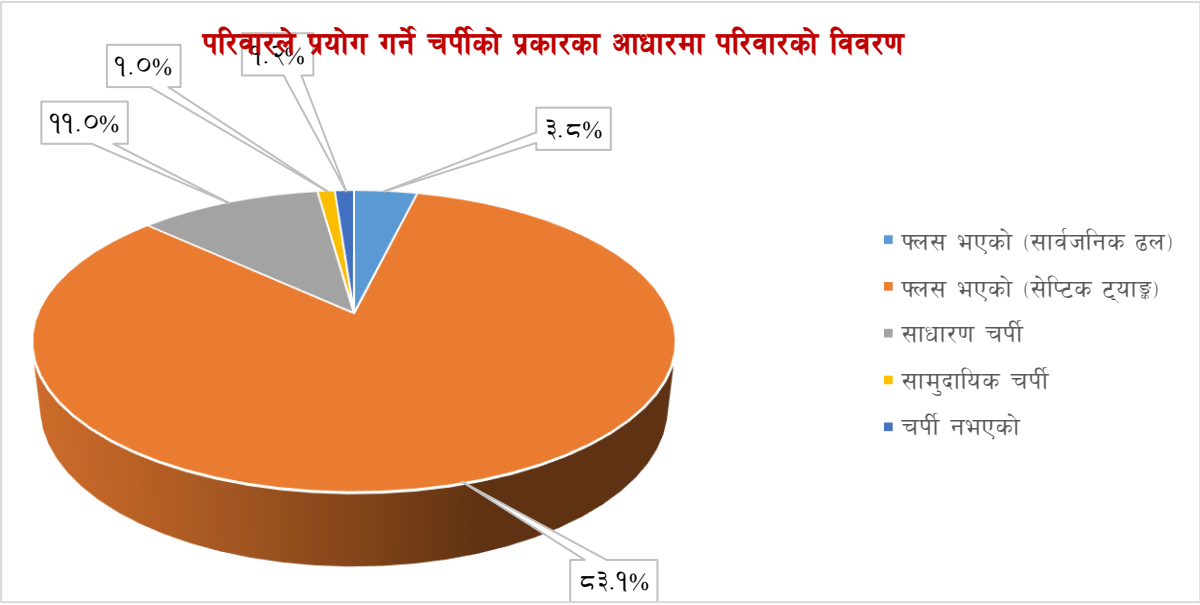

स्रोत: घरधूरी तथ्याङ्क संकलन,२०७६

७.२.२ फोहर व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी विवरण (मुख्य बजार क्षेत्र साथै सर्वत्र)

विशेषगरी शहरी क्षेत्र र बजार केन्द्रहरूमा जनघनत्व बढी हुने भएका कारण मानव उत्सिर्जित तथा उद्योगधन्दा र कलकारखानाबाट निस्कने फोहरले बस्तीको सौन्दर्यलाई विरुप पार्नुको साथै सार्वजनिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यस्तो अवस्थामा सरकार तथा समुदाय दुवैको तर्फबाट फोहर व्यवस्थापन प्रणालीलाई दीर्घकालीनरूपमा सम्बोधन गर्नुपर्दछ । फोहरले स्वास्थ्य र सौन्दर्य दुवैलाई हानी गर्दछ भन्ने कुरो हृदयंगम गर्दै फोहरको समुचित व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ । कतिपय कुहिने प्रकृतिको फोहरबाट प्राङ्गारिक मल पनि बनाउन सकिन्छ ।

तालिका नं. ९८ : फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने स्थानको आधार विवरण

वडा	घरमा नै लिन आउँछ	फोहर थुपार्ने ठाउँमा/ क्यानमा	आफ्नै घर कम्पाउण्ड भित्र (बाल्ने)	आफ्नै घर कम्पाउण्ड भित्र (गाड्नेरथुपार्ने)	नदी वा खोल्सामा फाल्ने	सडक/ सार्वजनिक स्थलमा फाल्ने	कम्पोष्ट मल बनाउने	अन्य (उल्लेख गर्ने)	जम्मा
१	९	८	५१२	१८३	४०	१	१	०	७५४
२	२	४६	३६१	२३७	१८	०	६	०	६७०
३	०	०	२७३	६७	१	१	०	०	३४२
४	०	५	५३७	८०	४०	३	२०	०	६८५
५	१२	९	३३८	२४३	१	२	०	०	६०५
६	३	१	३९२	१८६	०	०	१	०	५८३
७	१००	१०	१५६	२०१	५६	०	०	३	५२६
जम्मा	१२६	७९	२५६९	११९७	१५६	७	२८	३	४१६५
प्रतिशत	३.०३	१.९०	६१.६८	२८.७४	३.७५	०.१७	०.६७	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरू मध्ये २,५६९ अर्थात ६१.६८ प्रतिशतले फोहरलाई आफ्नै घर कम्पाउण्ड भित्र (बाल्ने) गरेको, १,१९७ अर्थात २८.७४ प्रतिशतले आफ्नो घरको कम्पाउण्ड भित्र गाड्ने/थुपार्ने, १५६ अर्थात ३.७५ प्रतिशतले नदी वा खोल्सामा फाल्ने, १२६ अर्थात ३.०३ प्रतिशतको घरमा नै लिन आउने गरेको पाईयो । ग्रामीण इलाका तथा कृषि मुख्य पेशाको रुपमा रहेकोले यहाँका घरपरिवारले फोहरलाई कम्पोष्ट मलको रुपमा प्रयोग गर्नु सर्वोत्तम हुने भएकोले यो फोहर व्यवस्थापनको उत्तम उपाय रहे तापनि यस गाउँपालिकामा कम्पोष्ट मल बनाउने परिवारको संख्या २८ अर्थात् ०.६७ मात्र रहेको छ । फोहरको प्रकृति अनुसार प्लाष्टिक जन्य तथा अन्य नसड्ने फोहरहरू खेतीयोग्य जमिनमा पर्न जाँदा क्रमशः भू-प्रदुषण बृद्धि भई उत्पादकत्वमा ह्रास आउन सक्ने देखिन्छ । अर्कोतर्फ जलाउने, खोल्सामा फाल्ने साथै सार्वजनिक स्थलमा समेत फाल्ने कार्यहरूले प्रदुषण वृद्धिगराई जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर गर्दछ । तसर्थ फोहरको उचित व्यवस्थापनमा सजग बनाई गाउँपालिकामा अव्यवस्थित फोहर व्यवस्थापनलाई समयमै सम्बोधन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

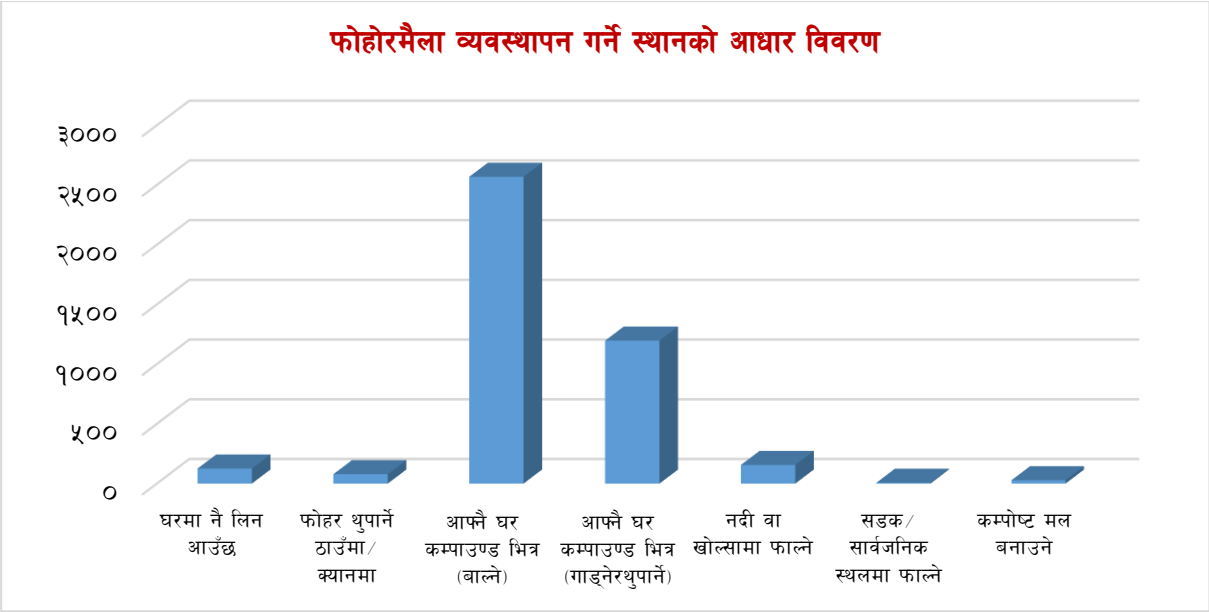

फोहोर व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू :

हाल यस गाउँपालिकामा देखिएका समस्याहरू देहाय बमोजिम रहेको छ :

- फोहोर व्यवस्थापनका नाममा फोहोरहरू खोलाखोल्साका होचो भागमा अनियन्त्रित तरिकाले फाल्ने प्रबृति यत्रतत्र देखिन्छ। यसरी फालिएको फोहोर बर्षातका समयमा पानीले बगाएर खोला खोल्सा तथा नदीका तल्लो भाग सम्म पुर्‍याएर प्रदुषणलाई बिस्तारित गर्दछ।
- जमीनका होचा भागमा पानीका स्रोत पनि हुने भएका र तिनै पानी सतहमा देखिने एवं जमीनको भित्रपनि छिरेर जानेहुँदा होचा भागमा फालिएको फोहोरले सतहको पानी तथा जमीन भित्रको पानी समेतलाई प्रदुषित गर्दछ।

फोहोरमैला व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

- भान्छाकोठाबाट निस्केको फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने गरी छुट्याउने।
- कुहिनेलाई मलमा प्रयोग गर्न तालिम तथा हरेक घरधनीलाई उत्प्रेरित गर्ने कार्यक्रम गाउँपालिकाले गर्ने।
- नकुहिने फोहोरलाई पूनः विभिन्न तहमा छुट्याउने जस्तै काठ, प्लाष्टीक, धातु, सीसा। यी फोहोरलाई आवश्यकताअनुसार पहिचान गरिसकेकपछि पून प्रयोगमा आउनेलाई सम्बन्धित सेवा व्यवस्थापन तर्फ जोड दिने। यस गाउँपालिका क्षेत्रका खुला स्थान जहाँ पानीको स्रोत छैन त्यहाँ बैज्ञानिक तवरबाट छनौट गर्न व्यवस्था गर्ने

७.२.३ ढल निकासको अवस्था, ल्याण्डफिल साइटको अवस्था

शहर बजार केन्द्र र एकीकृत बस्ती भएका ठाउँमा ढल निकासको राम्रो प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ। ढल निकास पनि भौतिक विकासको एक महत्वपूर्ण पूर्वाधार हो। सडक निर्माणसँगै ढल निकासको व्यवस्थापन भएको खण्डमा सरकार पूर्वाधार विकासमा गरिने दोहोरो खर्चबाट बच्दछ। यसका अलावा मानव बस्तीबाट उत्सर्जित फोहरलाई मानव बस्तीभन्दा निश्चित टाढाको दुरीमा ल्याण्डफिल साईट बनाएर व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ। फोहररहित स्वच्छ र सफा वातावरण सभ्यताको परिचायक हो।

७.२.४ सडक नालाहरूको अवस्था

सडकहरूको निर्माण गर्दा सडकलाई फराकिलो तथा कालोपात्रेयुक्त बनाएर मात्र पुग्दैन । हिलो, फोहर तथा भूक्षयबाट जोगाउनका लागि सडकको दुवनालाहरूको विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ । हाल आएर सरकारले तोकेको मापदण्डलाई अबलम्बन गरी सडक निर्माण गर्दा अनिवार्यरुपमा सडक नालाहरू बनाउनुपर्दछ ।

७.३ यातायात पूर्वाधार

७.३.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था

कुनै पनि स्थानको भौतिक विकासको निम्ति सम्भवत प्रारम्भिक शर्त हो । सम्पूर्ण सुविधा सम्पन्न सडक यातायातको विकाससँगै समग्र विकासको ढोका खुल्दछ । स्थानीय तहको हकमा वडा केन्द्रहरूलाई पालिका केन्द्रसँग जोड्नु तथा पालिका केन्द्रलाई जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु आवश्यक हुन्छ । गाउँबस्तीहरूमा कृषि सडकहरूको विकास र स्तरोन्नति मार्फत कृषि उत्पादनहरूको बजारीकरण गरी जनताको आर्थिक अवस्थालाई मजबुत बनाउन सकिन्छ । सुविधा सम्पन्न सडक सञ्जाल मार्फत उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरी आर्थिक क्रान्ति संभव छ । यसको अलावा धार्मिक क्षेत्रहरूमा सडक सञ्जालमार्फत पहुँच पुऱ्याएर आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, रणनैतिक सडक, जिल्ला सडक तथा स्थानीय सडक भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधारको आधार स्तम्भ अर्थात माध्यम हो । कालीगण्डकी गाउँपालिकामा सडक सञ्जालको अवस्था सहज भएता पनि सडकको स्तरोन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाका सडकहरू कच्ची भएको हुँदा बर्षायाममा सडक सञ्जालमा अवरोध आउँछ ।

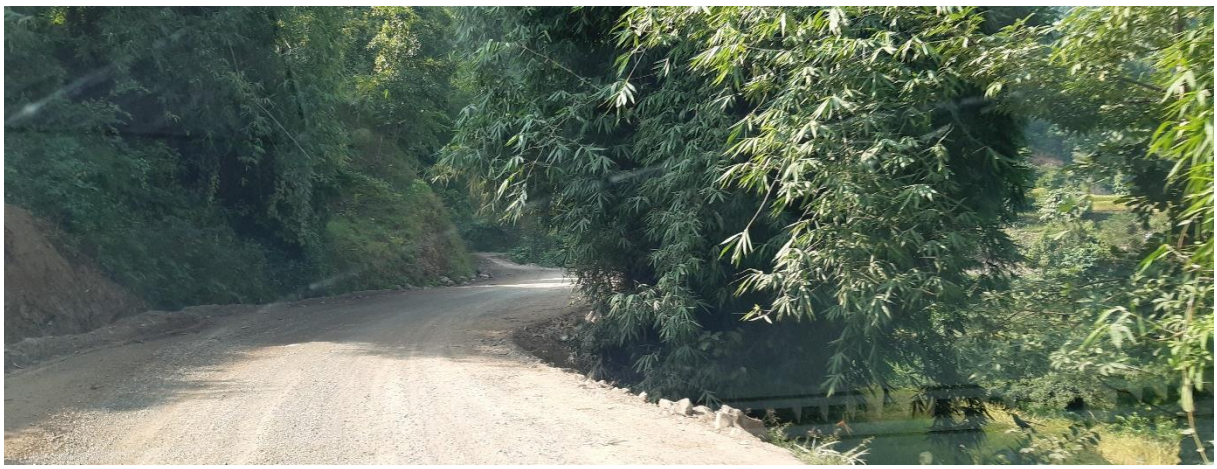

२०५० को नक्सांकन कार्य गर्ने समय सम्म नेपालका पहाडी क्षेत्रमा सडकको अवस्था निकै कमजोर थियो । तर २०४६ को आम परिवर्तन पछि स्थानीय निकायलाई राष्ट्रिय कोषबाट रकम बिनियोजन गर्ने परिपाटी भए अनुसार ग्रामीणक्षेत्रमा पनि सडक बिस्तारको कार्यले गती लिन थाल्यो । तत्पश्चात सडक सञ्जालको बिस्तारमा ग्रामीण क्षेत्रले पनि फड्को मारेको छ । तर दुर्गम पहाडी भूभागका कारण कतिपय त्यस्ता स्थलगत संरचनाको नक्सांकन कार्य हुन नसकेको र तथ्यगत सूचनाको अभावमा ती क्षेत्रहरूमा के कति सडक सञ्जालको बिस्तार भएको छ भन्न एकिन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । यही प्रशंगमा गाउँपालिका यातायात गुरुयोजना: (RMTMP अर्थात Rural Municipality Transport Master Plan) को परिकल्पना हरेक नगर/गाउँ क्षेत्रको यातायात सञ्जालका तथ्यांकमा आधारित नक्सा र तथ्यको आधारमा गर्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरिएको थियो । तर

ग्रामीण बस्तीहरूमा त्यो पुगेको थिएन । २०७२ को नयाँ संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,२०७४ ले व्यवस्था गरेको स्थानीय तह निर्धारण पश्चात हरेक गाउँ विकास समिति पनि गाउँपालिकाको मातहतमा आएका कारण गाउँपालिकामा समेत गाउँपालिका यातायात गुरुयोजनाको कार्य क्षेत्र भित्र परेको हुँदा यस गाउँपालिकामा पनि तत्सम्बन्धी कार्य प्रारम्भ भएका कारण यहाँको सडक सञ्जालको तथ्यांक तथा त्यसका लागि आवश्यक सडकको क्षेत्रगत विस्तारको अध्याबधिक तथ्यांक यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

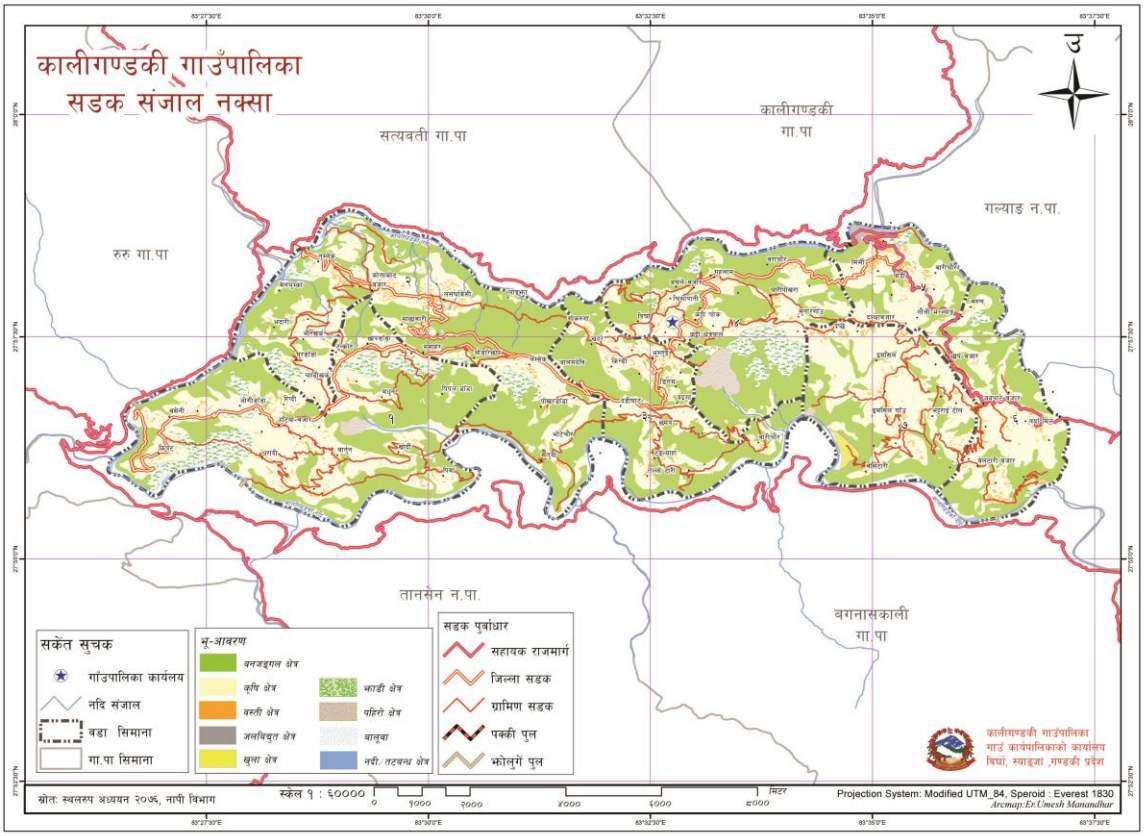

नक्सा नं. ७ : गाउँपालिकाको सडक सञ्जालको विवरण

तालिका नं. ९९ : गाउँपालिकामा रहेका सडक संजालको नाम

क.सं.	सडकको संजालको नाम (संघीय, प्रादेशिक, स्थानीय कृषि आदि)	प्रकार (कालोपत्रे ग्राभेल, धुलो)	अनुमानित लम्बाइ(कि.मि.)
वडा नं.१			
१	र्मिमि -रिडी	ग्राभेल	२९ कि.मि
२	हटिया-प्यूघा	धुले	६ कि.मि
३	प्यूघा-रिडि	धुले	८ कि.मि
४	हटिया-च्युरीबोट	धुले	४ कि.मि
वडा नं. २			
१	भुस्टुङ्ग रुद्रवेनौ (सघोय)	धुले	७ कि.मि
२	रानीघाट रुद्रवेनौ (प्रदेश)	धुले	१३ कि .मि
३	थाटोभञ्ज्याङ रुद्रवेनौ (स्थानीय/प्रदेश)	धुले	६ कि.मि
वडा नं.३			
१	वैघा देउराली काटाकोट रिडि	ग्राभेल	१८कि.मि

क.सं.	सडकको संजालको नाम (संघीय, प्रादेशिक, स्थानीय कृषि आदि)	प्रकार (कालोपत्रे ग्राभेल, धुलो)	अनुमानित लम्बाइ(कि.मि.)
२	र्मिमि देखि वैघा	धुले	
३	विर्घा देखि रानीघाट सम्म	धुले	१२ कि.मि
४	वैघा देखि दैलाटुङ	धुले	८ कि.मि
वडा नं. ४			
१	र्मिमि विर्घा रानीघाट सडक	धुले	२८कि.मि
२	गहलाम बनकसी खहरे	धुले	७ कि.मि
३	गहलाम घरियोखरा सडक		
४	वनकसीङ भुस्टुङ		
५	कही गाउँपालिका बनकसीङ		
६	बाँसघारी स्वामीबोट		
७	धरियोखेरा वैघा		
वडा नं.५			
१	गल्याङ र्मिमि कालीगण्डकी मार्ग		
२	जैपते इमशिल बारीचौर हुदै वैघा		
३	जैपते बेल्टारी		
४	बेल्टारी बाँस्टारी		
५	बेल्टारी मालुङ्ग		
६	सित्मा मेथिवारी ग्रामीण सडक		
वडा नं. ६			
१	कालीगण्डकी मार्ग	कालोपत्रे	१६ कि.मि
२	छाँप- दब्छे, वैघा हुदै रिडि	धुले	१५ कि.मि
३	छाँप इममील हुदै वैघा	धुले	१६ कि.मि
वडा नं. ७			
१	र्मिमि वैघा रिडि	ग्राभेल	२४ कि.मि
२	र्मिमि वैघा चण्डी रिडी	ग्राभेल	२७ कि.मि

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

तालिका नं. १०० : गाउँपालिकामा रहेका पुलपुलेसा सम्बन्धी विवरण

क. सं.	पुलको नाम (झोलुङ्गे, काठे, ट्रष्ट, पक्की)	नदी/खोला/खोल्सीको नाम	पुलले जोड्ने वस्तीहरु	अवस्था (राम्रो, ठीकै ,जीर्ण)
वडा नं. १				
१	झोलुङ्गे	कालीगण्डकी	चिकरीबोट/अर्गली	राम्रो
२	झोलुङ्गे	प्यूघा	छेलुर्ङ	राम्रो
३	झोलुङ्गे	भृगुतुम्बेश्वर	खोपा रिडि	राम्रो
वडा नं. २				
१	मोटरेवल पुल	कालीगण्डकी	टुमलेक/कोटाकोट/लसर्घा/धुरडाँडा	राम्रो
२	झोलुङ्गे पुल	कालीगण्डकी	लसर्घा बेंसी	राम्रो
३	झोलुङ्ग वडानें पुल	कालीगण्डकी	टुमलेक/कोटाकोट/लसर्घा/घुरडाँडा /भ्यावीर डाँडा	राम्रो

क. सं.	पुलको नाम (झोलुङ्गे, काठे, ट्रष्ट, पक्की)	नदी/खोला/खोल्सीको नाम	पुलले जोड्ने वस्तीहरु	अवस्था (राम्रो, ठीकै ,जीर्ण)
वडा नं. ३				
१	रानीघाट पुल (पक्की)	कालीगण्डकी	सुटुका र पाल्पा	ठीकै
२	रानीघाट पुल (झुलुङ्गे)	कालीगण्डकी	सुटुका र पाल्पा	ठीकै
३	दैलातुङ्ग पुल	कालीगण्डकी	टंलेहवा र पाल्पा	ठीकै
१	अरुवा पुल	नदी		
वडा नं.५				
१	झोलुङ्गे पुल	कालीगण्डकी नदी	बेल्टारी पाल्पा दप्रर्क	ठिकै
२	झोलुङ्गे पुल	आँधिखोला	करेकुवादेखी गल्याङ मातिचौर	
३	झोलुङ्गे पुल	आँधिखोला	कासालुङ देखि गल्याङ ने.पा छाक	जीर्ण
वडा नं. ७				
१	र्मिमि हर्मिचौर जोड्ने मोटरवल	कालीगण्डकी	र्मिमि/हर्मिचौर	मर्मत योग्य

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

तालिका नं. १०१ : सडक सुविधा पहुचको प्रकारको आधारमा वडागत घरपरिवारको विवरण

वडा	पक्की/कालोपत्रे	ग्राभेल सडक	धुले सडक (कच्ची)	गोरेटो बाटो जोडिएको	जम्मा घरपरिवार
२	०	०	५१	०	५१
३	०	१	२४	०	२५
७	३६	४४	११९	७	२०६
जम्मा	३६	४५	१९४	७	२८२
प्रतिशत	१२.७७	१५.९६	६८.७९	२.४८	१००.००

स्रोत:घरधररी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेका ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये धुले कच्ची (अस्थायी सडक) को पहुँच भएको घरपरिवार सबैभन्दा बढी १९४ अर्थात ६८.७९ प्रतिशत, ग्राभेल सडकको पहुँच भएको घरपरिवारहरूको संख्या ४५ अर्थात १५.९६ प्रतिशत, पक्की/कालोपत्रे गरेको सडकसम्म पहुँच भएको ३६ अर्थात १२.७७ प्रतिशत, गोरेटो बाटोको पहुँच भएका घरपरिवारहरू ७ अर्थात २.४८ प्रतिशत र अन्य १३१ अर्थात १.६१ प्रतिशत रहेका छन् । पुर्वाधार विकासमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण सडकको अवस्था सुदृढ नभइकन अन्य विकासले गति लिन सक्दैन तसर्थ सहज आवागमनका लागि गाउँपालिकाले सडक संचालनको विकास र स्तरको उन्नतिका लागि यातायात गुरुयोजना निर्माण गरी लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडागतरुपमा ७ वडामा मात्र पक्की/कालोपत्रे सडकको पहुँच भएका घरहरू रहेकाछन् । अन्य वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

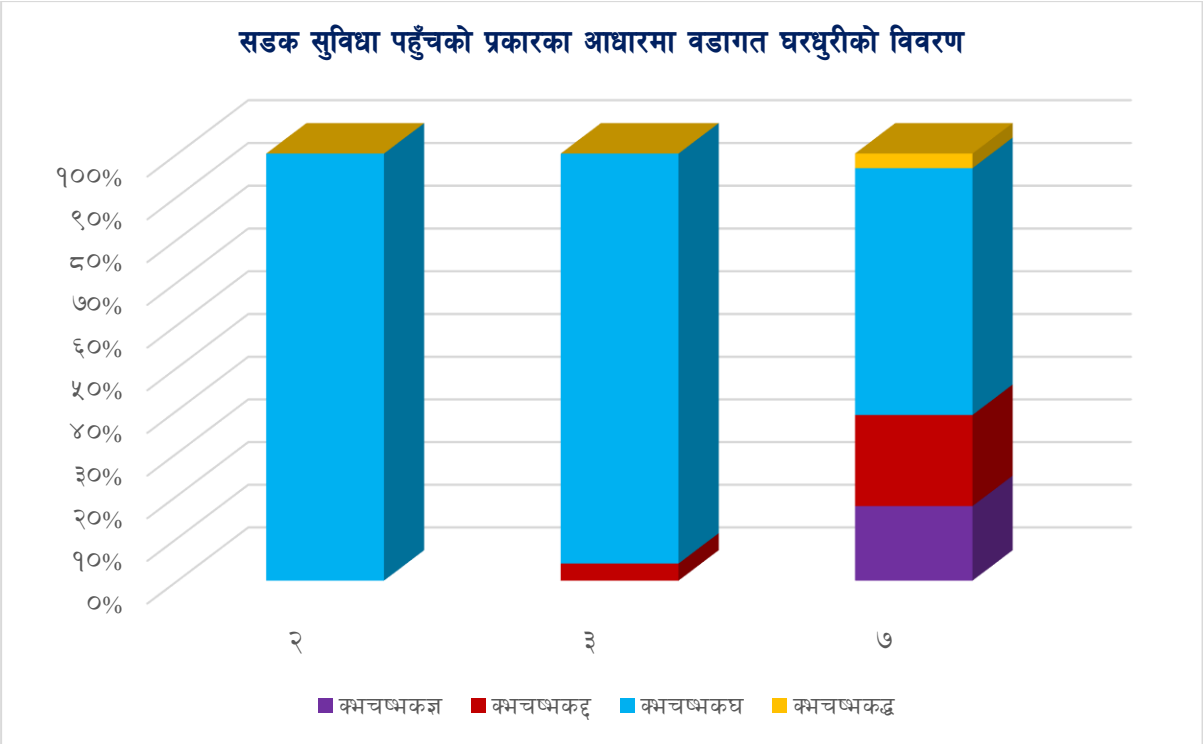

७.३.२ सवारीका प्रकारहरू

हाल आएर नेपालका शहरी क्षेत्र र बजार केन्द्रहरूमा सडक यातायात अन्तर्गत लामो दुरीमा बस, मिनिबस तथा हायस, माईक्रो बस सञ्चालनमा आएका पाइन्छन् भने छोटो दुरीमा माईक्रोबस, टेम्पो, सिटि रिक्सा, ट्याक्सी, कार, बिजुलीबाट चल्ने सफारी, रिक्सा, साईकल र मोटरसाईकलहरू देखिन्छन् । यी सवारी साधनहरू मध्ये कतिपय निजी र कतिपय सार्वजनिक हुन्छन् ।

कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विकासलाई गतिशिल बनाउन सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रवाहलाई सरल र सहज बनाउन कृषि तथा गैर कृषि क्षेत्रको विकास गर्न यातायात एउटा महत्वपूर्ण पुर्वाधारको रुपमा रहेको हुन्छ । यस गाउँपालिकामा मुख्यतया ट्रेक्टर, जिप, कार, बस, ट्याक्सी, मोटरसाइकलहरूको समेत उपयोग गरिएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सुचारु हुने गरी सडकमार्गहरूको स्तर उन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै सडक यातायातको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी साधन पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बत्ती, सडक सङ्केत चिन्ह, बसको अन्तिम बिसौनी सम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रुपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ।

७.३.३ प्रमुख सार्वजनिक यातायातका रुटहरू (बस सेवा तथा ढुवानी सेवा)

विभिन्न स्थान र भौगोलिक क्षेत्रमा बस्ने जनताहरूको बीचमा आपसी सम्पर्क स्थापनाका लागि सार्वजनिक यातायातलाई सहज, प्रभावकारी, सुलभ र नियमित तुल्याउन रुटहरूको विकास जरुरी हुन्छ । विभिन्न रुटहरूमा यातायात सेवा सञ्चालनमा आएको खण्डमा यसले विभिन्न समुदाय र क्षेत्रलाई एकआपसमा जोडेर जनताको बीचमा एकताको भावना स्थापित गर्दछ ।

तालिका नं. १०२ : यातायात रुटको विवरण

क.सं.	रुट (देखि -सम्म)	सवारी साधनको प्रकार (बस ,माइक्रो,जीप,टयामपु ,आदि)	दैनिक संचालन हुने सवारी साधन संख्या
वडा नं १			
१	भृगुतुम्बेश्वर - र्मिमि	जीप	३
२	भृगुतुम्बेश्वर-प्यूघा	जीप	१
३	चिउरीवोट-आलम	जीप	१
वडा नं २			
१	लसर्घा/कोटाकोट-बुटवल	बस	१
२	माइक्रो बस/कोटाकोट/लसर्घा भैरवा	माइक्रो बस	१
३	कोटाकोट/लसर्घा पोखरा	बस	१
वडा नं ३			
१	र्मिमि,वैघा कोटाकोट	बस,जीप	४
वडा नं ४			
१	गल्याङ, र्मिमि विर्घा, कोटाकोट	बस, जीप	
वडा नं ६			
१	पृथ्वी राजमार्गदेखि कालीगण्डकी	बस, माइक्रो, जीप	६०
२	छाँप दब्छे ग्रामीण सडक	जीप, बस	१०
३	छाँप -इमसील	जीप	५
वडा नं ७			
१	र्मिमि-काठमाण्डौं	बस,माइक्रो	३
२	र्मिमि-बुटवल	बस	१
३	र्मिमि-गल्याङ	जीप	१२
४	र्मिमि-पोखरा	बस	२

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.३.४ गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

सडक यातायात सुविधाको विस्तार तथा सडकहरूको स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई गाउँपालिकाको केन्द्रसम्म जोड्नु आवश्यक छ। वडा केन्द्र र गाउँपालिका केन्द्रको बीचमा कनेक्टिभिटि स्थापित गर्न झोलुङ्गे पुलहरूले पनि भूमिका खेल्दछन्। सडक सञ्जालको विकास भएमात्र उद्योग, बन्द व्यापारको विकासका साथै कृषिको आधुनिकीकरण र कृषि उत्पादनको बजारीकरण संम्भव छ। ग्रामीण इलाकाका सडकहरू वर्षायामको बेलामा हिलाम्य हुने भएका कारण ती सडकलाई "फेयर वेदर सडक" का रुपबाट "अल वेदर" सडककोरुपमा स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोडेर जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु पर्ने हुन्छ।

गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र र टाढाको बस्ती देखि वडा केन्द्रसम्मको दुरीले गाउँपालिकासँग जनताको पहुँचलाई निर्धारण गर्दछ। त्यसैले गाउँपालिका केन्द्र र वडा केन्द्र बीचको दुरी सबै वडा तथा टाढाको बस्तीहरू सापेक्ष हुनु जरुरी हुन्छ। स्थानीय संरचनामा जनताले आफ्नो वडा केन्द्र तथा गाउँपालिका केन्द्रबाट आवस्यक सेवा सजिलै ग्रहण गर्न सक्ने किसिमको हुनु पर्छ। जनताले सार्वजनिक सेवा ग्रहण गर्न वडा कार्यालय तथा गाउँपालिका कार्यालयको दुरी सेवाग्राहीको सहज पहुँचमा आधारित हुनुपर्दछ। जसले गर्दा जनताले सेवा सुविधा प्राप्त गर्न कठिनाइ हुँदैन। त्यसको लागि सबै स्थानका जनताहरूलाई मध्यनजर गर्दै वडा कार्यालय तथा गाउँपालिका केन्द्र निर्धारण गर्नु उचित हुन्छ। यसर्थ टाढाको बस्तीबाट वडा केन्द्र कति दुरीमा पर्छ भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। कालीगण्डकी गाउँपालिकाको टाढाको बस्ती देखि वडा केन्द्रसम्मको दुरीको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १०३ : टाढाको वस्तीबाट सम्बन्धित वडा केन्द्र सम्म लाग्ने अनुमानित समय

क्र.सं.	वस्तीको नाम	वडा केन्द्रमा पुगेर फर्कन लागे अनुमानित समय			
		पैदल जान	पैदल फर्कन	सवारीमा जान	सवारीमा फर्कन
वडा नं. १					
१	प्यूघ्ा	२ घण्टा	२ घण्टा	३० मिनेट	३० मिनेट
२	धगौती	१ घण्टा ३० मिनेट	१ घण्टा ३० मिनेट	३० मिनेट	३० मिनेट
वडा नं. २					
१	माथिल्लो घुरडाँडा	२ घण्टा	२ घण्टा	१ घण्टा	१ घण्टा
२	कोटाकोट गाउँ/मसाद्वार	२ घण्टा	२ घण्टा	१ घण्टा	१ घण्टा
वडा नं. ३					
१	सटुका	१ घण्टा	० मिनेट	१५ मिनेट	१० मिनेट
२	बारीचौर	१ घण्टा	४५ मिनेट	२० मिनेट	१५ मिनेट
३	टंलेहेवा	१ घण्टा	४५ मिनेट	३० मिनेट	२५ मिनेट
४	आलमदेवी	४५ मिनेट	पै.	२५ मिनेट	२५ मिनेट
वडा नं. ४					
१	वर्राचौर	१ घण्टा	१ घण्टा		
२	कोटमुनी, कट्टीगाउँ	२ घण्टा	२ घण्टा		
३	गोभ्कुङ्ग	३० मिनेट	३० मिनेट		
वडा नं. ५					
१	बाँसटारी लिहाक, बेल्टारी, ताँप	१ घण्टा	१ घण्टा	३० मिनेट	३० मिनेट
२	डाँडा नयाँ मिल	२० मिनेट		१० मिनेट	
वडा नं. ६					
१	पोखरडाँडा, देउराली, दब्छे	३० मिनेट	३० मिनेट	१० मिनेट	१० मिनेट
२	भगवतीटोल, ईमशिल, कुडादी	२० मिनेट	२० मिनेट	८ मिनेट	८ मिनेट
३	छाँप, क्याङस्याङदी	१० मिनेट	१० मिनेट	३ मिनेट	३ मिनेट
वडा नं. ७					
१	वरडाँडा, गौलिभ्याङ्ग सरुन	४५ मिनेट	४५ मिनेट	१५ मिनेट	१५ मिनेट
२	बारीचौर	२० मिनेट	२० मिनेट	७ मिनेट	७ मिनेट
३	आधिमोहन	२० मिनेट	२० मिनेट	७ मिनेट	७ मिनेट
४	र्मिमि	१० मिनेट	१० मिनेट	३ मिनेट	३ मिनेट

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.३.५ वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

नेपालले अभ्यास गरेको संघीय प्रणाली अन्तर्गत स्थानीय तह निर्माणको मर्म भनेकै दुरदराजका गाउँवस्तीमा बस्ने जनताको घरआँगनसम्म विकास निर्माण पुऱ्याउनु हो। त्यसकारण स्थानीय सरकारले सडक यातायातको

विकास र विस्तार गर्दा टाढाको बस्तीबाट समेत गाउँपालिका केन्द्रसम्म सकेसम्म छिटो पुग्न सकिने कुरोलाई मध्यनजर गर्नुपर्दछ ।

तालिका नं. १०४ : वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने समय

वडा नं.	वडा केन्द्र	गाउँपालिका केन्द्रसम्म जान लाग्ने समय	
		यातायात	पैदल
१		१ घण्टा ३० मिनेट	४ घण्टा
२	लसर्घा	४५ मिनेट	२ घण्टा
३	वैघा भञ्ज्याङ	१० मिनेट	२० मिनेट
४	विर्घा कट्टी		१ मिनेट
५	जैपते		
६	छाँप	२० मिनेट	१ घण्टा
७	र्मिमि	३० मिनेट	१ घण्टा ३० मिनेट

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.३.६ बसपार्क सम्बन्धी विवरण

बिजुली, पानी, यात्रु, प्रतिक्षालय, शौचालय, पब्लिक मोबाइल चार्जिङ स्टेशन लगायतका सुविधाहरू भएका बसपार्कको निर्माण गरी जनताको अवागमलाई सहज बनाउन सकिन्छ । विकसित मुलुकहरूको अभ्यास हेर्दा बसपार्कहरूमा हेल्प डेस्क लगायत शान्तिसुरक्षा उचित प्रबन्ध मिलाएको पाईन्छ । सुविधा सम्पन्न र सुरक्षित बसर्पाकहरुको निर्माण भएको खण्डमा यातायात सेवाको गुणस्तर वृद्धि हुन्छ । बसपार्कमा बनाइले संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री हुनुपर्दछ ।

७.३.७ वैकल्पिक यातायात सेवा

सडक यातायातमा चल्ने सवारी साधनका बाहेक अन्य किसिमका सवारी साधनहरूको विकासले मानव जीवनलाई सहज, सुविधासम्पन्न र द्रुत बनाएको पाइन्छ । नेपाल जस्तो भुपरिवेष्ठित मुलुकका लागि समुद्रले छोएका वा घेरिएका देशहरूमा जस्तो ठुला पानी जहाजहरूको सम्भावना नभएपनि सानो आकारका पानीजहाजको संभावना प्रवल छ । यसका साथै हवाईजहाज, हेलिकप्टरहरूले पनि अवागमनलाई सहज बनाएको पाईन्छ । हिमाली तथा पहाडी भू-भागको बहुमुल्य रहेको हाम्रो देशमा रोप वे र केवुलकारले पनि वैकल्पिक सवारी साधनकोरुपमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ ।

७.४ विद्युत तथा उर्जा

केही सिमित दुर्गम क्षेत्रका विपन्न घरहरूमा विद्युतिकरण नभएता पनि त्यसको सङ्ख्या नगन्य रहेकाले विद्युतिकरणमा ठूलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तथापि प्रशारण लाइनको सुदृढीकरणका लागि भने प्रसस्त काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत प्रशारण लाईन सुधारमा सर्वप्रथम काठका पोलहरू पक्की वा फलामका पोलहरूले विस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ भने Low Voltage हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्युत सेवा बाहेक वैकल्पिक र नविकरणीय उर्जा प्रबर्द्धनका लागि ठोस कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । पशुपालन हुने क्षेत्रमा गोबरग्याँस निर्माणमा प्रोत्साहन र अनुदान दिने र अन्य दुर्गम तथा सुगम दुवै क्षेत्रमा सौर्य उर्जा जडान गर्न सके त्यसबाट उर्जाको नियमित आपुर्ति हुनुको साथै थप विकासका क्रियाकलापहरूलाई उर्जाको सदुपयोग मार्फत गति दिन सकिन्छ । सौर्य उर्जाबाट लिफ्ट सिँचाइ खानेपानी

आयोजना सञ्चालन गर्न ग्राहस्थ उपभोगका निम्ति प्रयोग गरी बढी भएको उर्जालाई राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा विक्रि समेत गर्न सकिन्छ ।

सामान्तया एउटा सामान्य परिवारले दैनिक २ किलो वाटविद्युत खपत गर्दछ । त्यसमा पनि यो उपभोगको मात्रा ग्रामीण भेगहरूमा त्यो भन्दा न्युन हुन्छ । १७.६ वर्ग फिटको सोलार pannel ले २५० वाट विद्युत उत्पादन गर्दछ । दिनभर करिब ६.८ घण्टा सुर्यको किरणबाट 250 watt X 6.8 hours गर्दा १.७ किलोवाट विद्युत निस्कन्छ । १.७ K.W x ३० दिन गर्दा महिनामा ५१ कि.वा.विद्युत उत्पादन हुन सक्दछ ।

यसको अर्थ ६०० वर्ग फिट ओगट्ने घरबाट

$$५१ \text{ कि.वा.} \times \frac{६००}{१७.६} = १७३८ \text{कि.वा.}$$

यसको अर्थ ६०० वर्गफिट ओगट्ने घरमा सौर्यउर्जा जडान गर्दा सो घरलाई पुग्ने उर्जा उत्पादन गर्न सकिन्छ । यद्यपि ग्रामीण घरहरू सौर्य उर्जा उत्पादन मैत्री बनाउनुपर्ने हुन्छ । अर्कोतर्फ पानीका सदाबहार स्रोतहरू भएको र जलाशयमा आधारित विद्युतको समेत संभावना अध्ययन गरी लघु विद्युत योजनाहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यसरी उत्पादित विद्युत बढी भएको खण्डमा राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा बेच्न सकिन्छ । हालसम्म समेत काठ दाउरालाई खाना पकाउने मुख्य इन्धनकोरूपमा प्रयोग गर्ने घरपरिवार धेरै भएकाले काठदाउरा विस्थापन गर्न विद्युत तथा सौर्य उर्जाले सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ । यसबाट वातावरण संरक्षणमा समेत टेवा पुग्दछ । तसर्थ गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा विद्युत प्रशारण लाईन मर्मत संभार तथा सुधार, ट्रान्सफर्मर जडान, वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा प्रबर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७.४.१ खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

अपार जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट व्याप्त छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिलेपनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रुपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरुपमा भईरहेको छ ।

तालिका नं. १०५ : खाना पकाउने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा नं.	काठ दाउरा/कोइला	एलपी ग्यास	मटितेल	बिजुली	गोबर ग्यास/बाँयोग्यास	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	७४६	७	०	०	०	१	०	७५४
२	६५८	११	०	१	०	०	०	६७०
३	३३८	३	१	०	०	०	०	३४२
४	६७३	१२	०	०	०	०	०	६८५
५	५१७	८५	१	१	१	०	०	६०५
६	५४३	३९	०	०	१	०	०	५८३
७	३८६	१३५	१	१	०	०	३	५२६
जम्मा	३८६१	२९२	३	३	२	१	३	४१६५
प्रतिशत	९२.७०	७.०१	०.०७	०.०७	०.०५	०.०२	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकाको कुल घरपरिवारहरू मध्ये ३,८६१ अर्थात् ९२.७० प्रतिशतले काठदाउरा/कोइला, २९२ अर्थात् ७.०१ एल.पी ग्याँसको प्रयोग गर्दछन् भने मट्टितेल, बिजुली र अन्य स्रोत प्रयोग गर्ने जनसंख्या नगन्य रहेको पाइयो । स्थानीयहरूले अधिकांश काठ दाउराको प्रयोग गरेबाट एकातर्फ वनजंगल र पर्यावरणमा क्षति पुग्ने र अर्कोतर्फ धुवाँ र दाउरा संकलन गर्दा लाग्ने समयले क्रमशः स्वास्थ्यमा असर पुऱ्याउनुका साथै समय समेत बढी खर्च हुने देखिन्छ । तसर्थ ग्रामिण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रुपमा गोबर ग्याँसको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने र आय आर्जनका कार्यक्रमहरूमा केन्द्रित गरी गाउँपालिकावासीलाई काठ दाउराको विकल्प तर्फ लैजानुपर्ने देखिन्छ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

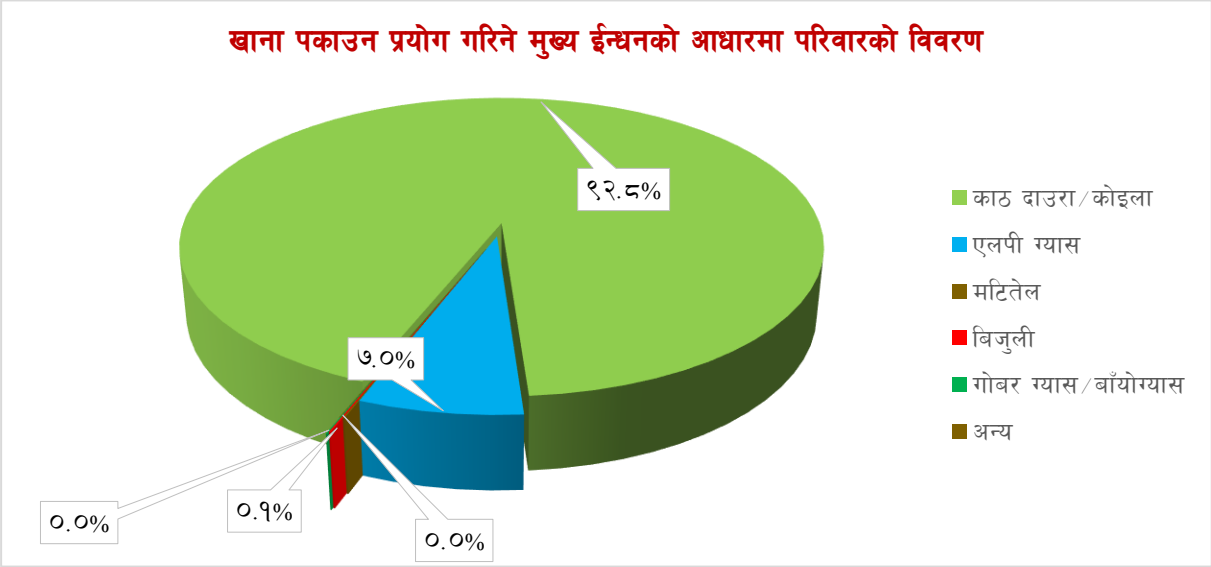

स्रोतः घरधूरी तथ्याङ्क संकलन,२०७६

दिगो विकासको अवधारणाअनुसार पर्यावरणिय सन्तुलन बनाइ राख्न मानिसको उपभोग शैलीमा परिवर्तन गर्नु अपरिहार्य छ । उदाहरणका लागि नेपालले आधारवर्ष २०१५ मा ७४.७ % रहेको इन्धनको प्राथमिक श्रोतको रुपमा काठ, दाउरा, गुइँठा आदि प्रयोग गर्ने जनसमुदाय सन् २०३० सम्म ३०% मा झार्ने (SDG–7) तथा पकाउने प्रयोजनार्थ LPG प्रयोगलाई १८% (२०१५) बाट ३३% मा पुऱ्याउने लक्ष्य राखेको छ। यसै राष्ट्रिय लक्ष्यलाई आत्मसाथ गर्दै यस गाउँपालिकाका नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई त्यसतर्फ उन्मुख बनाउनु आवश्यक छ ।

७.४.२ विद्युतिकरणको अवस्था

नेपालमा निजी, सरकारीले तथा अन्तराष्ट्रिय लगानीमा विद्युतीकरणका प्रयासहरू भईरहेका भएपनि कतिपय नीतिगत अस्पष्टता, प्राविधिक कठिनाई, राजनैतिक अस्थिरता र कडा अनुगमन प्रणालीको अभावजस्ता कारणले तीब्र गतिमा विद्युतिकरण हुन सकिरहेको छैन । ग्रामीण विद्युतीकरण, लघु जलविद्युत आयोजना तथा बृहत जलविद्युत परियोजना सञ्चालन गरेर देशमा निर्वाहमुखी मात्र होइन कि निर्यातमुखी उत्पादन गरी उर्जा संकट समाधान गर्नुको साथै विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने प्रचुर संभावना नेपालसँग छ । यसका लागि लगानी मैत्री वातावरणको आवश्यकता छ ।

७.४.३ बत्ती बाल्न प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

यस गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण २०७६ को नजिता अनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा विद्युत प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. १०६ : दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा	बिजुली	सोलार	मटितेल	गोबर ग्याँस	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	७३५	४	१३	१	१	०	७५४
२	६६१	०	९	०	०	०	६७०
३	३३८	०	४	०	०	०	३४२
४	६७०	१	१४	०	०	०	६८५
५	५८०	२	२२	०	१	०	६०५
६	५७३	१	७	२	०	०	५८३
७	५२३	०	०	०	०	३	५२६
जम्मा	४०८०	८	६९	३	२	३	४१६५
प्रतिशत	९७.९६	०.१९	१.६६	०.०७	०.०५	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा घरपरिवारहरूले दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गर्ने इन्धनको स्रोत विश्लेषण गर्दा गाउँपालिकाका कुल ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये ४,०८० अर्थात ९७.९६ प्रतिशतले विद्युत, ६९ अर्थात १.६६ प्रतिशतले मट्टितेल, ८ अर्थात ०.१९ प्रतिशतले सोलार र बाँकीले अन्य इन्धनको प्रयोग गरेको पाइयो । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ग्रामिण विद्युतिकरणमा व्यापक विकास भएको र गाउँपालिकामा विद्युत सेवाको पहुँच नपुगेको परिवारहरू नगन्य रहेको देखिन्छ भने सेवा नपुगेका क्षेत्रहरूमा त्यसको विस्तार हुनु जरूरी छ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

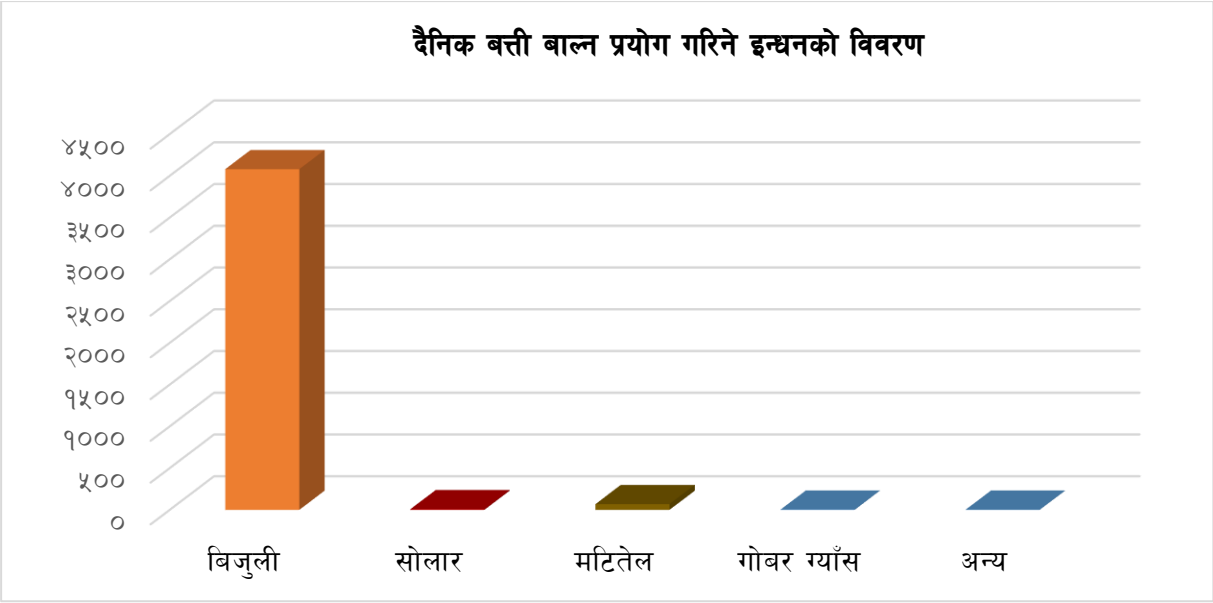

७.४.४ बैकल्पिक उर्जाका श्रोतहरूको विवरण

पेट्रोलियम पदार्थमाथिको निर्भरतालाई घटाउँदै नवीकरणीय वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याउन सकेको खण्डमा पर्यावरणीय सन्तुलनलाई कायम राख्न मद्धत पुग्दछ। डिजेल, पेट्रोल, मट्टितेल जस्ता पदार्थको उत्पादन नेपालमा नहुने भएका कारण वर्षेनी अरबौं रुपैंया हामीले पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा खर्चिनु परेको छ। तेस्रो विश्वको एक भूपरिवेष्ठित विकासोन्मुख देश नेपालका लागि यो वैदेशिक व्यापार घाटाको एक प्रमुख कारण हो। हामीले आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवन्धको नीतिलाई व्यवहार प्रभावकारी तरिकाले उतार्न नसकिरहेको परिप्रेक्षमा वायू उर्जा, सौर्य उर्जा, विद्युत उर्जा तथा बायो ग्याँसको विकास मार्फत उर्जाको श्रोतमा हामी आत्मनिर्भर बन्न सक्छौं। त्यसैले नेपालको हकमा स्थानीय सरकार, प्रादेशिक सरकार र संघीय सरकारले नवीकरणीय वैकल्पिक उर्जाको विकासमा आवश्यक नीति निर्माण गरी काम गर्नु पर्दछ।

७.५ रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल, हुलाक तथा कुरियर सेवा सम्बन्धी तथ्याङ्क विवरण

एक्काईसौं शताब्दीको भूमण्डलीकृत समाज सूचना र सञ्चारको युगमा छ। सूचना र सञ्चारको क्षेत्रमा आएको क्रान्तिलाई नेपालको शहरी क्षेत्रले लगभग आत्मसाथ गरिसकेको भएपनि ग्रामीण क्षेत्रमा टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, ईन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल र कुरियर सेवा विस्तार हुन बाँकी छ। सञ्चार र प्रविधिका यी माध्यमहरूको पूर्णरुपले विकास गरी ग्रामीण जनतालाई सूचना र सञ्चारको दुनियाँमा प्रवेश गराउनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ। नेपालको संविधानले जनताको सूचनाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा परिभाषित गरेको छ।

तालिका नं. १०७ : गाउँपालिकामा रहेका सञ्चारको विवरण

क.स.	नाम (NTC,Ncell_	वडा नं.	टावर रहेको स्थान
१	Ncell	१	कालीगण्डकी टाकुरा
२	Ncell	१	कालीगण्डकी किपट
३	Ncell		कालीगण्डकी टुडकोट
४	NTC tower	३	वैधा भञ्ज्याङ्
५	Ncell tower	३	आलम

क.स.	नाम (NTC,Ncell_	वडा नं.	टावर रहेको स्थान
६	NTC	४	कोट
७	Ncell	५	नयाँ मिल
८	NTC,ncell	६	गाँउ गुरुङदी
९	Ncell	७	टावर

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.५.१ परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण

तालिका नं. १०८ : परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण

विवरण	वडा नं.							जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	
रेडियो	३८१	७८	१०४	१७१	२२४	३००	७२	१३३०
टेलिभिजन	५५०	५०२	२२०	४३७	४५६	४३९	४२४	३०२८
केबल टीभी/डिस	२८८	३१७	१६४	३३३	३५२	३०७	२८४	२०४५
कम्प्युटर/ल्यापटप	११	११	६	१५	४१	१८	९४	१९६
ईन्टरनेट सुविधा	२	१६७	१०	३	५७	२३	१९७	४५९
ल्याण्डलाइन फोन	१५	४	१	७	४	१४	३७	८२
मोबाइल फोन	६८६	६३९	३२४	६५६	५६९	५५३	५११	३९३८
मोटरसाईकल/स्कुटर	५६	५५	११	४९	१२३	१३३	१६१	५८८
कार/जीप/भ्यान निजी प्रयोगका लागि	४	३	३	५	६	८	१५	४४
अन्य ढुवानी साधन (बस, ट्रक, कार, जीप)	५	८	०	१०	७	५	१०	४५
अन्य सवारी (टाँगा, ठेला, गाडा)	०	०	०	०	०	०	०	०
ट्याम्पु/ईरिक्सा	०	०	०	०	१	०	३	४
साइकल/रिक्सा	३	१	१	३	१	२	३	१४
पावर टिलर/पम्प सेट	१	०	०	०	०	०	५	६
रेफ्रिजेरेटर (फ्रिज)	९७	१२९	१०	३२	१२४	७५	१८७	६५४
एयर कण्डिसनर/कुलर	०	०	०	०	०	०	१	१
वासिङ मेसिन	१	०	०	१	०	०	५	७
गिजर/सोलार (तातो पानीका लागि)	२	१	०	१	१४	१	११	३०
पङ्खा/हिटर	९७	३७	१	२४	१८०	१०३	२५६	६९८

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

साधन तथा सेवा सुविधाको आधारमा गाउँपालिकामा मोबाइल सुविधा उपलब्धता भएको घरपरिवारको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ। गाउँपालिकाका कुल घरपरिवारहरू मध्ये ३,९३८ घरपरिवारमा मोबाइल भएको देखिन्छ। दोस्रोमा टेलिभिजन भएको परिवारको संख्या ३,०२८, केवल/डिस च्यानल हुने परिवारको संख्या २,०४५,

रेडियो हुने परिवारको संख्या १,३३० रहेका छन् । समग्रमा तथ्याङ्कलाई हेर्दा संचार क्षेत्रको प्रमुख मोबाइल तथा ईन्टरनेट सेवामा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । मोबाइल प्रयोगकर्ताले सबैखाले संचारका सुविधा जस्तै श्रव्य, दृष्य, सुचना, गीत, खबर आदान प्रदान लगायतका धेरै काम गर्न सहज हुने भएकोले टेलिभिजन, रेडियो प्रयोगकर्ताको विगतको तुलनामा क्रमश घटिरहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ कार/जीप, एर कन्डिसनर, हिटर वा ग्याँस गिजरजस्ता उच्च सुविधाका सामाग्रीहरूको संख्या कम देखिन्छ । यद्यपि ग्रामीण इलाकाहरूमा समेत क्रमशः आधुनिक सुख सुविधाका सामग्रीहरूको प्रयोगकर्ताहरू बढ्नाले उपभोक्तावादी संस्कृतिको विकास भएरहेको देखिन्छ । वडागत रुपमा विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

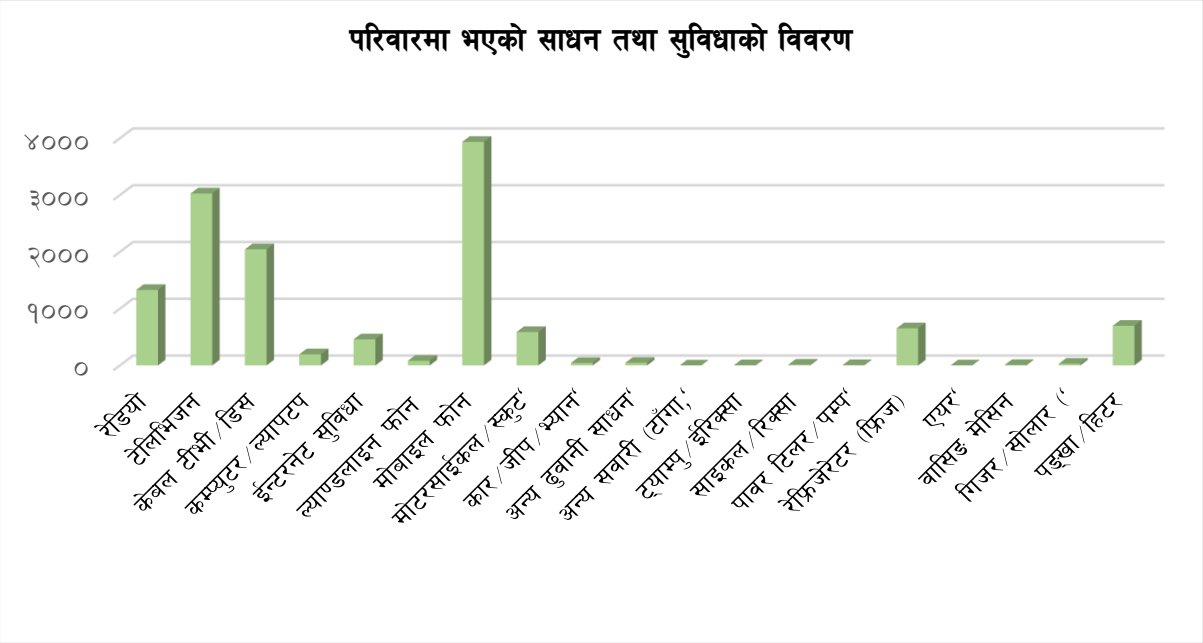

७.६ आवास तथा सार्वजनिक भवनहरू

७.६.१ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. १०९ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको वर्गीकरण

वडा	निजी	भाडामा	संस्थागत	अन्य	जम्मा घरपरिवार संख्या
१	७४०	७	१	६	७५४
२	६६१	८	०	१	६७०
३	३३५	६	०	१	३४२
४	६४९	३५	१	०	६८५
५	५९२	११	०	२	६०५
६	५६५	१८	०	०	५८३
७	४४८	७७	०	१	५२६
जम्मा	३९९०	१६२	२	११	४१६५
प्रतिशत	९५.८०	३.८९	०.०५	०.२६	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस कालीगण्डकी गाउँपालिकामा रहेका कुल ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये ९५.८० प्रतिशत अर्थात ३,९९० परिवारको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको निजी घर, ३.८९ प्रतिशत अर्थात १६२ घरपरिवार भाडामा बस्ने गरेको, ०.०५ प्रतिशत अर्थात २ घरहरू संस्थागत हिसाबले प्रयोग गरेको, अन्यमा ०.२६ प्रतिशत अर्थात ११ घरपरिवारहरू रहेको पाइयो । वडागत रुपमा वडा नं. ७ मा भाडामा बस्ने परिवारहरू धेरै देखिन्छ भने वडा नं १ र ४ मा संस्थागत उपयोगको घरहरू रहेका छन् । यी बाहेक सम्पूर्ण वडाहरूमा निजी स्वामित्वको घरमा बसोबास गर्ने परिवारहरू रहेकाछन् । व्यवसायीक, भाडाको प्रयोजन र संस्थागत हिसाबले प्रयोग भएका घरहरूको संख्या नगन्य हुनुले कालीगण्डकी गाउँपालिका पूर्ण रुपमा ग्रामिण परिवेशको स्थितिमा रहेको स्पष्ट हुन्छ । अन्य वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

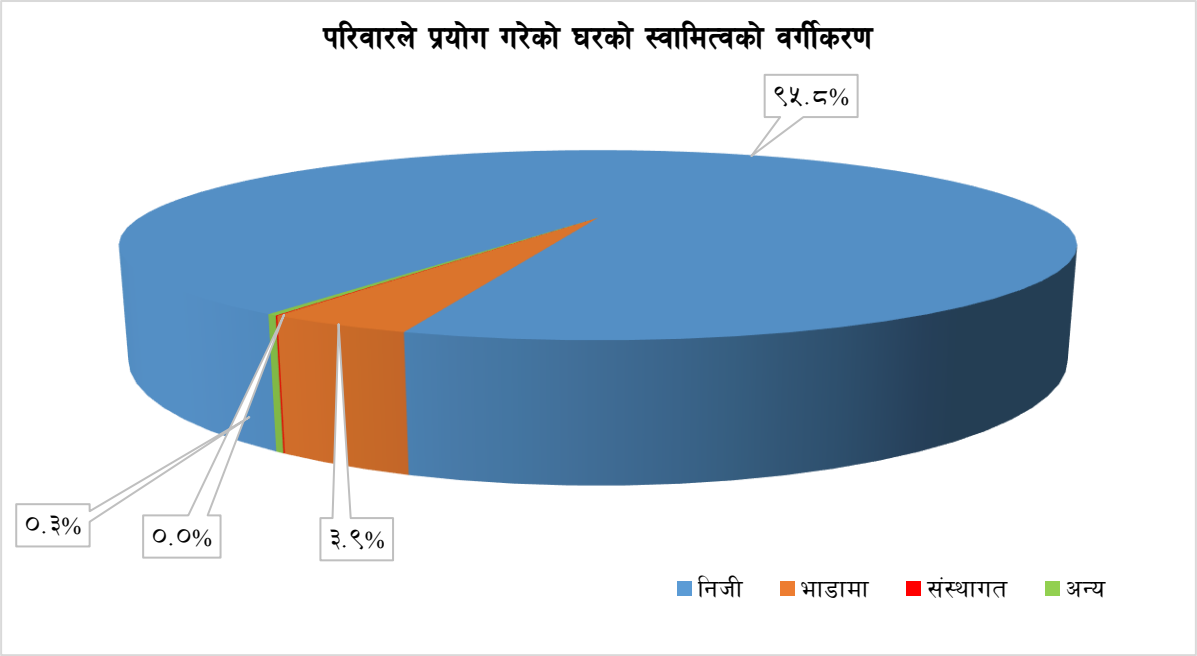

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क संकलन,२०७६

७.६.२ परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण

तालिका नं. ११० : परिवार बसोबास गरिरहेको घर रहेको जग्गाको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	निजी	गुठी	सार्वजनिक/ सुकुम्बासी/ ऐलानी	अन्य	जम्मा घरपरिवार संख्या
१	७४१	३	५	५	७५४
२	६६९	१	०	०	६७०
३	३४२	०	०	०	३४२
४	६८०	०	४	१	६८५
५	६०४	०	०	१	६०५
६	५८३	०	०	०	५८३
७	४८५	३८	०	३	५२६
जम्मा	४१०४	४२	९	१०	४१६५
प्रतिशत	९८.५४	१.०१	०.२२	०.२४	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस गाउँपालिका स्थित ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये ४,१०४ अर्थात ९८.५४ प्रतिशत घरपरिवारहरू बसोबास गर्ने घर निजि स्वामित्वको जमिनमा निमार्ण भएको, ४२ अर्थात् १.०१ प्रतिशत घरपरिवारहरू बसोबास गर्ने घरको जमिन गुठीको जमिन रहेको छ। त्यसैगरी ९ घरपरिवार अर्थात् ०.२२ प्रतिशत घरपरिवारहरू बसोबास गर्ने घर सुकुम्बासी/ऐलानी जग्गामा घर बनाएको, अन्यमा स्वामित्वको घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवारहरू १० अर्थात ०.२४ प्रतिशत रहेको पाइयो । देशमा लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था लागु भई आवास जस्तो आधारभूत मानवीय आवश्यकतालाई संविधानले धारा ३७ मा मौलिक हकको रुपमा प्रत्याभूत गरेपनि यस गाउँपालिकामा सार्वजनिक/ऐलानी/सुकुम्बासी जमिनको प्रयोग गर्नेहरूको संख्या ०.२२ प्रतिशत रहेको छ। आवास विहिन सुकुम्बासीहरूलाई सस्तो, सुलभ र सुरक्षित आवासका एकीकृत कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ। ९८.५४ प्रतिशतको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको जमिनमा घर हुनु राम्रो भएतापनि आवासको स्तरबारे स्पष्ट नभएकोले सबैलाई सुरक्षित आश्रयस्थल हुनु राज्यको दायित्व रहेकोले स्थानीय सरकारको रुपमा रहेको गाउँपालिकाले यसतर्फ दिर्घकालिन योजना निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

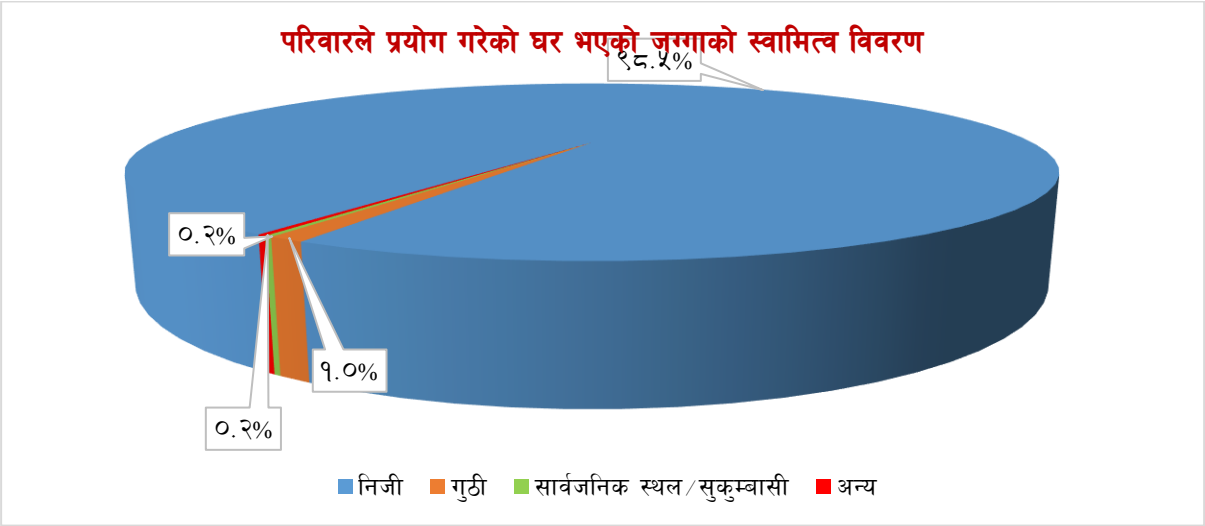

Source : Author's Calculation

७.६.३ कच्ची, पक्की, अर्धपक्की घरको प्रकारको आधारमा घरधुरीको विवरण

भूकम्पीय दृष्टिकोणले संवेदनशील रहेको नेपालमा घरहरु निर्माण गर्दा भूकम्प प्रतिरोधी बनाउनु आवश्यक छ। यसका अलावा घरहरू जाडो, गर्मी, तुषारो र हिमपातबाट जनतालाई जोगाउने किसिमका हुनुपर्दछ। अति विपन्न परिवारका लागि एकीकृत बस्ती निर्माण गरी सरकारले उनीहरूको रहेको आवास सुरक्षाको अधिकार सुनिश्चित गरेको खण्डमा राज्यको लोककल्याणकारी भूमिका पुष्टि हुन्छ।

तालिका नं. १११ : घरको किसिमको आधारमा घरपरिवार विवरण

वडा	पक्की	अर्धपक्की	कच्ची	टहरा/झुप्रो/छाप्रो	उल्लेख नभएको	जम्मा
१	११	६०१	१४०	१	१	७५४
२	११८	४५८	८७	३	४	६७०
३	३५	२३९	५९	९	०	३४२
४	६७	५०३	१०४	१०	१	६८५

वडा	पक्की	अर्धपक्की	कच्ची	टहरा/झुप्रो/छाप्रो	उल्लेख नभएको	जम्मा
५	११८	४१२	६३	१०	२	६०५
६	८१	४६४	३८	०	०	५८३
७	२२९	२७७	१९	०	१	५२६
जम्मा	६५९	२९५४	५१०	३३	९	४१६५
प्रतिशत	१५.८२	७०.९२	१२.२४	०.७९	०.२२	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस गाउँपालिकाका कुल ४,१६५ मध्ये सबैभन्दा बढी २,९५४ अर्थात ७०.९२ प्रतिशत घरहरू अर्धपक्की, ६५९ अर्थात १५.८२ प्रतिशत पक्की, ५१० अर्थात १२.२४ प्रतिशत कच्ची, ३३ घरपरिवार वा ०.७९ प्रतिशत घरपरिवारहरू टहरा/झुप्रो/छाप्रोमा, ९ घरपरिवार वा ०.२२ प्रतिशत घरपरिवारहरू उल्लेख नभएको विवरण रहेको छ । वडागतरुपमा वडा नं. ७ मा पक्की घरको संख्या बढी रहेको छ भने वडा नं. १ मा अर्धपक्की कच्ची घरहरू धेरै रहेका छन् । गाउँपालिका ७०.९२ प्रतिशत घरहरू अर्धपक्की र १२.२४ प्रतिशत घरहरू कच्ची हुनुले भूकम्पीय जोखिमको हिसाबले अत्यन्त जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ । अधिकांश घरहरू कच्ची रहनु आर्थिक विपन्नताको सूचक समेत रहेकोले सुरक्षित आवासका दीर्घकालीन योजना निमार्ण गर्नु अनिवार्य देखिन्छ । अर्कोतर्फ ०.७९ प्रतिशत घरहरू टहरा/झुप्रो/छाप्रोमा अर्थात विपन्न अवस्थामा निम्न गुणस्तरीय जीवन निर्वाह गरी झुप्रोमा बस्ने गरेको देखिन्छ । १५.८२ प्रतिशत घरहरू पक्की अवस्थामा रहेपनि भूकम्पिय जोखिमको संवेदनशीलता भएकोले ती घरहरू भू-कम्प प्रतिरोधी समेत हुनुपर्दछ । राष्ट्रिय भवन संहिता अनुरूप सम्पूर्ण घरलाई मापदण्ड भित्र ल्याउनु गाउँपालिकाको जिम्मेवारी हो । भूकम्पको क्षतिको तुलनामा घरहरू मापदण्ड भित्र ल्याउन लाग्ने लागत अतुलनिय रुपमा कम पर्दछ । तसर्थ सावधानी अपनाउनु बुद्धिमानी हुन्छ । वडागत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

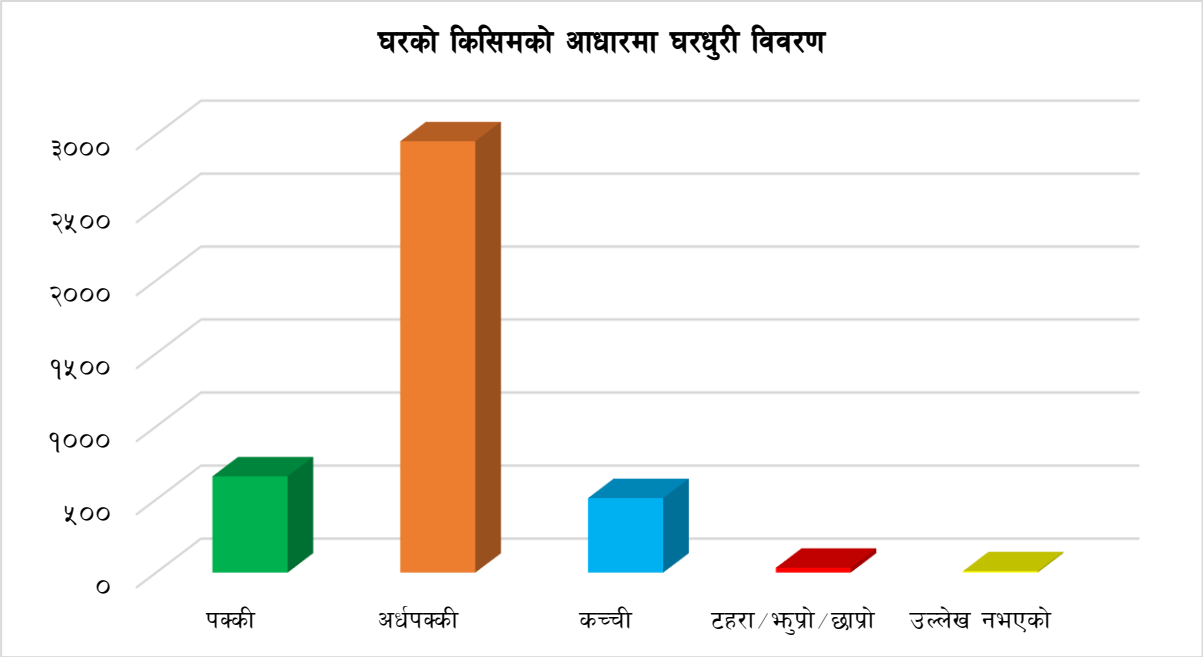

७.६.७ परिवारले प्रयोग गरेको कोठाको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ११२ : परिवारले प्रयोग गरेको कोठाको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	१ - २ कोठा	३ - ४ कोठा	५ - ६ कोठा	७ - १० कोठा	११ - १४ कोठा	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	२२३	४१०	१००	२१	०	०	७५४
२	१९६	२७३	१७०	२८	३	०	६७०
३	९६	१८०	६०	६	०	०	३४२
४	२५०	३११	१११	१३	०	०	६८५
५	१७५	२४८	१४४	३६	२	०	६०५
६	१५३	२४७	१६४	१९	०	०	५८३
७	१३४	२३२	१२८	२९	१	२	५२६
जम्मा	१२२७	१९०१	८७७	१५२	६	२	४१६५
प्रतिशत	२९.४६	४५.६४	२१.०६	३.६५	०.१४	०.०५	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा रहेको घरहरूमध्ये १ देखि २ वटा कोठा प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या सबैभन्दा बढी १,२२७ अर्थात २९.४६ प्रतिशत, ३ देखि ४ वटा कोठा प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या १,९०१ अर्थात ४५.६४ प्रतिशत, ५ देखि ६ वटा कोठा प्रयोग गर्नेको संख्या ८७७ अर्थात २१.०६ प्रतिशत, ७ देखि १० वटा कोठा प्रयोग गर्नेको संख्या १५२ अर्थात ३.६५ प्रतिशत र १० वटा भन्दा बढी कोठाहरू प्रयोग गर्नेको संख्या भने न्यून रहेको छ। अत्यन्त न्यून संख्यामा मात्र कोठाहरू प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या बढी हुँदा गाउँपालिकाका अधिकांश घरपरिवारको आवास उपभोगको तह ऋणात्मक रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यसमा आफ्ना नागरिकहरूलाई विपन्नताबाट आधारभूत मानवीय आवश्यकता परिपूर्ति हुने अवस्थामा पुऱ्याउन स्थानीय, प्रदेश तथा संघीय सरकारहरूले गरीबी निवारणका प्रभावकारी कार्यक्रमहरूलाई सघन रूपमा संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

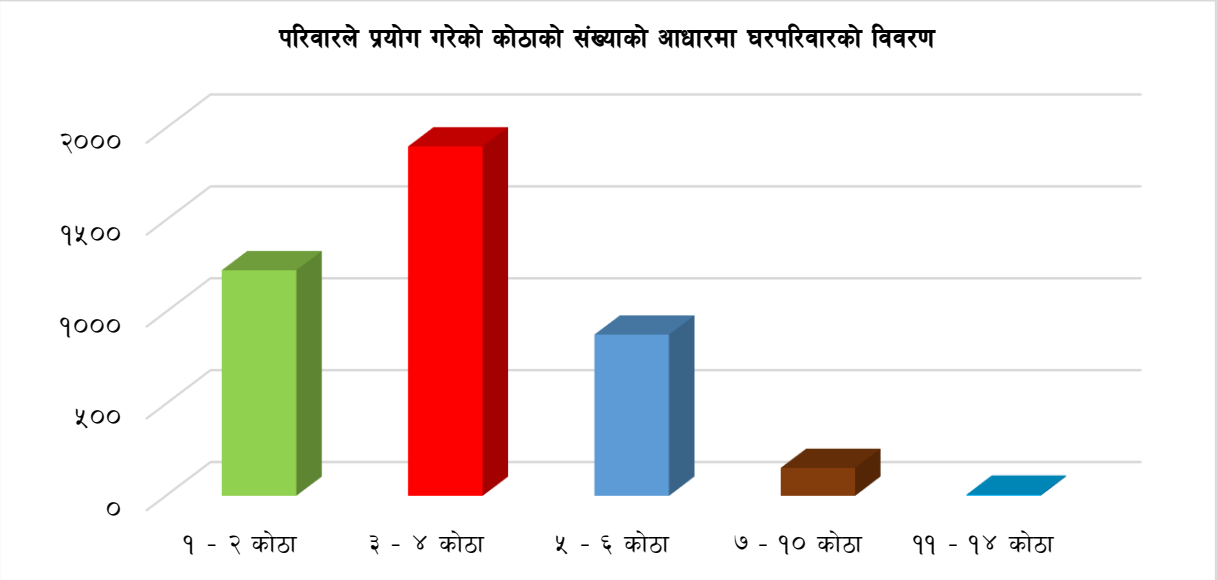

७.६.८ घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ११३ : घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्व सम्बन्धी विवरण

वडा	भएको	नभएको	थाहा छैन		जम्मा
१	६५	६५९	३०	०	७५४
२	८०	५८७	३	०	६७०
३	३६	३०५	१	०	३४२
४	१०६	५७६	३	०	६८५
५	१६६	४३३	६	०	६०५
६	९०	४९२	१	०	५८३
७	८४	४३१	८	३	५२६
जम्मा	६२७	३४८३	५२	३	४१६५
प्रतिशत	१५.०५	८३.६३	१.२५	०.०७	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

यस गाउँपालिकामा रहेका कुल ४,१६५ घरपरिवारहरू मध्ये ६२७ अर्थात १५.०५ प्रतिशत घरपरिवारमा महिलाको नाममा घर तथा जमिन रहेको छ भने ३,४८३ अर्थात् ८३.६३ प्रतिशत घरपरिवारमा पुरुषको नै स्वामित्व रहेको देखिन्छ । ५२ घरपरिवारहरूबाट भने स्पष्ट उत्तर प्राप्त नभएको देखिन्छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा जम्मा ५ भागको १ भाग भन्दा कम महिलाको जमिन र घरमा स्वामित्व रहेको देखिन्छ । हालका वर्षहरूमा शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव, सञ्चार माध्यमको विकास र त्यसको प्रचारात्मक प्रभाव, प्रमुख राजनैतिक तथा सामाजिक परिवर्तन जस्ता कारणले लैङ्गिक भेदभाव क्रमशः कम हुँदै गएतापनि गाउँपालिकाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा जम्मा १/५ भाग भन्दा कम महिलाहरूमा नाममात्रको जग्गा जमिनको स्वामित्व रहेको छ । यस तथ्यले लैङ्गिक भेद्भाव हटाउन राज्यले तथा स्थानीय स्तरमा प्रभावकारी कदमहरू कडाइका साथ चाल्नु अनिवार्य छ । तथ्याङ्कको वडागत विवरण स्तम्भ चित्रमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

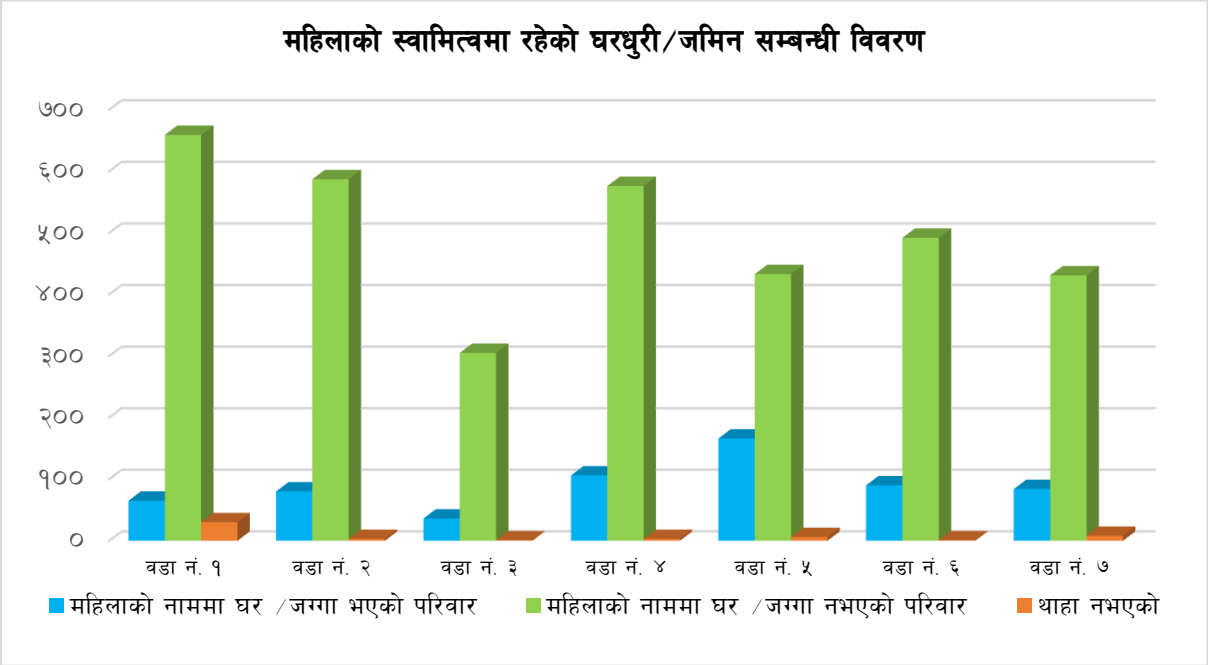

७.६.९ कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण

तालिका नं. ११४ : कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण

वडा	कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएको		निजी घर हुने परिवार
	भाडामा दिएको	भाडामा नदिएको	
१	३१	७०९	७४०
२	४३	६१८	६६१
३	१६	३१९	३३५
४	१७	६३२	६४९
५	३०	५६२	५९२
६	२८	५३७	५६५
७	७०	३७८	४४८
जम्मा	२३५	३७५५	३९९०
	५.८९	९४.११	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७६

गाउँपालिकामा आफ्नै घर भएका ३,९९० घरपरिवारमध्ये ३,७५५ अर्थात ९४.११ प्रतिशत घरपरिवारहरूले कोठा भाडामा लगाएका छैनन् भने मात्र २३५ अर्थात ५.८९ प्रतिशत घरपरिवारहरूले कोठा भाडामा लगाएको पाइन्छ जुन अत्यन्त नगण्य संख्या हो । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । व्यापक रुपमा आर्थिक, शैक्षिक र अन्य कृयाकलापहरू हुने शहरी क्षेत्रहरूको विकास नभएकोले अत्यन्त सीमित संख्यामा मात्र कोठाहरू भाडामा लगाएको देखिन्छ ।

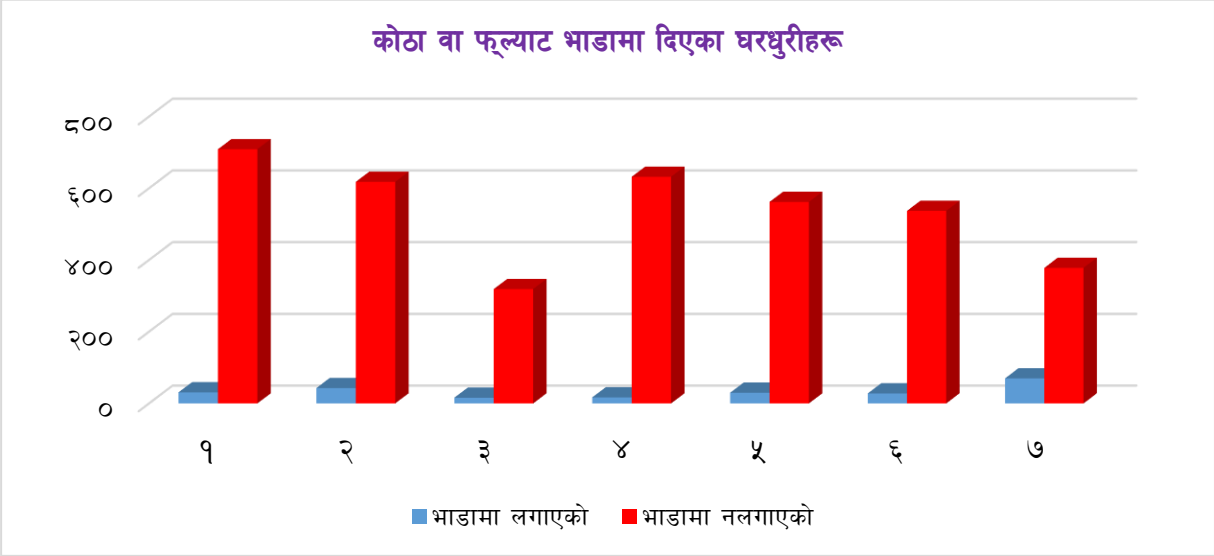

७.६.१० सामुदायिक भवनहरू तथा सभाहल सम्बन्धी विवरण

संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत निर्माण भएका स्थानीय तहमा आवश्यक भौतिक संरचनाहरू निर्माण गरी स्थानीय सरकारले कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनुपर्ने मान्यता अनुरुप गाउँपालिका/नगरपालिकाको आफ्नै सामुदायिक भवन तथा सभाहल हुनु आवश्यक छ । गाउँपालिकाले आफ्नो बहुउद्देश्यीय सामुदायिक भवन निर्माण गरी त्यस भवनमै सभाहल लगायतका अन्य हलहरू निर्माण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । यसो गर्दा विभिन्न वडाहरूमा आवश्यकता र क्षमता अनुसार यस्ता संरचनाको निर्माण हुनुपर्दछ ।

तालिका नं. ११५ : सरकारी तथा सामुदायिक भवनहरूको विवरण

क.स.	सरकारी तथा सामुदायिक भवनको नाम	ठेगना (वडा नं. सहित)	प्रकार (पक्की, अर्धपक्की कच्ची)	अवस्था (राम्रो ,ठीकै जीर्ण)
१	वडा कार्यालय	वडा नं. १, वडा कार्यालय	पक्की	राम्रो
२	जनसृजना फ्रेन्डस क्लब	वडा नं.२, घूरडाँडा	पक्की	राम्रो
३	मगर सेवा समाज	वडा नं.२, कोटाकोट	पक्की	राम्रो
४	स्वालम्वी जनशक्ति निमार्ण समिति	वडा नं.२, लसर्घा	पक्की	राम्रो
५	समाज सेवा समिति	वडा नं.२, लसर्घा	पक्की	राम्रो
६	प्रतिभा गाउँसेवा परिवार	वडा नं.२, कोटाकोट	पक्की	राम्रो
७	आलमदेवी मन्दिर भवन	वडा नं.३	पक्की	राम्रो
८	गहलाम सामुदायिक भवन	वडा नं.४		
९	पराशक्ति सामुदायिक भवन	वडा नं.४		
१०	पुच्छार सामुदायिक भवन	वडा नं.४		
११	खहरे सामुदायिक भवन	वडा नं.४		
१२	वडा कार्यालय	वडा नं.५	पक्की	ठिकै
१३	सिटि हल	वडा नं.५	पक्की	राम्रो
१४	वडा कार्यालय	वडा नं.६, छाँप	पक्की	ठिकै
१५	कालीगण्डकी वडा कार्यालय	वडा नं.७, मिर्मि	पक्की	ठिकै
१६	कृषि उपज संकलन केन्द्र	वडा नं.७, मिर्मि	पक्की	ठिकै

स्रोत: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.६.११ गाउँपालिका तथा अन्य सरकारी भवनहरूको विवरण

स्थानीय तहले पालिका कार्यालय भवन, वडा कार्यालय भवनहरू तथा अत्यावश्यक अन्य सरकारी भवनहरू आफ्नै जग्गामा अथवा नेपाल सरकारबाट प्राप्त जग्गा निर्माण गरी कार्यसम्पादनलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई जनतालाई सरकार उपस्थितिको आभास दिलाउनु आवश्यक हुन्छ। यस्ता प्रकारका स्थायी संरचनाहरूको निर्माण भएपछि संघीयताले संस्थागत रुप धारण गर्दै जान्छ।

७.६.१२ पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरूको विवरण

पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरू हाम्रा साँस्कृतिक चिनारी हुन्। यी परम्परागत संरचनाले हाम्रो पुर्ख्यौलीलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन्। त्यसैले यी संरचनाहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र स्तरोन्नती गरी भावी पुस्तालाई समेत हाम्रो परम्परा र संस्कृतिसँग परिचित गराउनु पर्दछ। यसो गरेको खण्डमा हाम्रो परम्परागत मौलिक पहिचान बच्दछ। विकासका आधुनिक संरचना बनाउने क्रममा हामीले मौलिक साँस्कृति सम्पदाको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ।

कसैको हक वा स्वामित्वमा नभएको परापुर्वदेखि सार्वजनिक रुपमा प्रयोग हुँदै आएको बाटो, वस्तुभाउ निकाल्ने निकास, वस्तुभाउ चराउनेचौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी, पौवा, अन्त्येष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै सार्वजनिक प्रयोगको स्थल वा सम्पत्ति नै सार्वजनिक सम्पत्तिहरू हुन । विगतमा सडक यातायातको विस्तार र विकास नहुँदा यी पाटी, पौवा तथा चौताराहरू बटुवाहरूका विश्रामस्थल (Refresh Center) वा थकान मेटाउने महत्वपूर्ण स्थलको रुपमा विकसित भएको र हाल यी स्थलहरू सार्वजनिक बहस र सामुदायिक अन्तरकृया हुने औपचारिक स्थलको रुपमा रहेका छन् भने सडक सञ्चालको समुचित विकास नभएको स्थानहरूमा यी विश्राम स्थलकै रुपमा प्रयोग हुँदै आइरहेका छन् । यस्ता क्षेत्रहरूको विकास र संरक्षण गर्ने दायित्व हामी सबैको हो ।

तालिका नं. ११६ : सार्वजनिक पाटीपौवा तथा चौताराहरूको विवरण

क.सं.	पाटीपौवा र चौताराको नाम	ठेगना (वडा नं. सहित)
१	ठाटी भञ्याङ्ग पौवा /मौलापान पौवा	१
२	नैनादेवी	१
३	पाटीपौवा	२, टुम्लेक
४	इनुग्गा	२, सुखा
५	भुष्टुङ्ग पौवा	३, भुष्टुङ्ग
७	आलमदेवी चण्डी स्थान पौवा	३, आलमदेवी चण्डीस्थान
८	सटुका पौवा	३, सटुका
९	अरूवा पौवा	४
१०	रिप ठाटी	५
११	बाँसटारी बगर ठाटी	५
१२	जैपते ठाटी मन्दिर	५
१३	छाँप	६, छाँप
१४	कालीका मन्दिर पाटी पौवा	७, र्मिमि
१५	कालीगण्डकी शिवालय मन्दिर पाटी पौवा	७, व्याम साइड

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

७.६.१३ पशुबधशालाहरूको विवरण

स्थानीय सरकारले जनस्वास्थ्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर काम गरेको खण्डमा स्वस्थ्य, निरोगी र सकारात्मक सोच भएका नागरिकहरूको उत्पादन भई उनीहरूले विकास, निर्माण र सेवाका क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउन सक्छन् । त्यसकारण आधुनिक प्रविधियुक्त सफा पशु बधशालको निर्माण गरी जनताको खाद्य सुरक्षाको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै स्थानीय सरकारले मासुजन्य पशुपन्छीको वध गर्नु भन्दा पहिले निश्चित मापदण्ड पुरा गर्नुपर्ने नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ ।

७.६.१४ शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण

नेपालमा आफ्नो धार्मिक परम्परा अनुसार मृत्यु संस्कार गर्ने चलन परापूर्व कालदेखि नै चलिआएको छ । हरेक गाउँपालिकामा तथा हरेक समुदायको आ-आफ्नो धर्म र संस्कृति अनुसार शवदाहस्थल र चिहान व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय र आवश्यकता हो । भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई कुनै पनि योजनाले समयमै सम्बोधन गर्नुपर्दछ । अन्यथा अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले गाउँपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा साँस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौती थपिन्छ । परम्परागत रुपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ । गाउँपालिकामा रहेका शवदाहस्थल तथा चिहानहरुको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ११७ : शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण

क.सं.	शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरु तथा कब्रस्थानहरुको नाम	ठेगना	जातजाति/समुदाय	भौतिक पूर्वाधार भए/नभएको
१	रिडि घाट	१	ब्राहमण, मगर,	नभएको
२	सिर्दुरदि घाट	१	दलित	
३	कालीमाटी/चिउरीकोट	१	दलित	नभएको
४	छडुवाबगर, सेरा बगर, डुले, जनावर	२, कोटाकोट	सबै	नभएको
५	छिसारी बगर बग्दी, सोतो बगर, तोरूमरे बगर	२, लसर्घा	सबै र दलित	नभएको
६	सोतो बगर (विशेष कब्रस्थान	२, लसर्घा	क्रिश्चियन	नभएको
७	कालीगण्डकी किनार	३	हिन्दु	छैन
८	किनाश घाट	४		
९	शहलामघाट	४		
१०	अरुवाघाट	४		
११	दलघाट	४		
१२	कालीगण्डकी नदीको किनार	५	सबै	
१३	कालीगण्डकी नदीको किनार	६	सबै समुदाय	नभएको
१४	कालीगण्डकी दिलर	७	सबै जाति	नभएको

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

खण्ड- ८: विविध

८.१ कालीगण्डकी गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू को विवरण

वडा नं.	पद	नाम, थर
गाउँपालिका	अध्यक्ष	खिम बहादुर थापा
	उपाध्यक्ष	सावित्रा कोइराला
वडा नं. १	वडा अध्यक्ष	सोभि लाल चौतारे
	महिला सदस्य	सुमित्रा रेग्मी
	दलित महिला सदस्य	टिका कुमारी विश्वकर्मा
	सदस्य	तिर्थ बहादुर राना
	सदस्य	मणीक लाल श्रेष्ठ
वडा नं. २	वडा अध्यक्ष	नर बहादुर राना
	महिला सदस्य	खगिसरा आले
	दलित महिला सदस्य	शारदा कुमारी वि.क.
	सदस्य	विष्णु प्रसाद पाण्डेय
	सदस्य	शमसेर सिं राना
वडा नं. ३	वडा अध्यक्ष	राम बहादुर आले
	महिला सदस्य	भगवती पाण्डे
	दलित महिला सदस्य	फुलमाया सार्की
	सदस्य	लोक बहादुर सुनार
	सदस्य	उम बहादुर थापा
वडा नं. ४	वडा अध्यक्ष	चक्रपाणी पाण्डे
	महिला सदस्य	सरस्वति पाण्डे
	दलित महिला सदस्य	तुलसी नेपाली
	सदस्य	होम नाथ पाण्डे
	सदस्य	हुम कान्त पाण्डे
वडा नं. ५	वडा अध्यक्ष	लोकेदार थापा
	महिला सदस्य	मन्धरा पाण्डेय
	दलित महिला सदस्य	हुमा देवी सार्की
	सदस्य	दिनेश थापा
	सदस्य	योगेश्वर न्यौपाने
वडा नं. ६	वडा अध्यक्ष	लिला वल्लभ अधिकारी
	महिला सदस्य	को माया सोमै
	दलित महिला सदस्य	
	सदस्य	तोला कान्त विश्वकर्मा
	सदस्य	भोज बहादुर दर्लामी
वडा नं. ७	वडा अध्यक्ष	मुक्ति प्रसाद भट्टराई
	महिला सदस्य	टिकिसरा भट्टराई
	दलित महिला सदस्य	

वडा नं.	पद	नाम, थर
	सदस्य	सिरिमान थापा
	सदस्य	याम बहादुर थापा

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६

८.२ कालीगण्डकी गाउँपालिकामा कार्यरत कर्मचारीको विवरण

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	शाखा	सम्पर्क नं.
१	झविश्वर रेग्मी	प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत		९८५६००००७०
२	भुपति पाण्डेय	शाखा प्रमुख	योजना तथा राजश्व शाखा	९८५६००७९५७
३	पदम प्रसाद पाण्डेय	सि.अ.हे.व	स्वास्थ्य शाखा	९८५६०५०६४९
४	हिरामणी पाण्डे	सूचना अधिकारी	प्रशासन	९८५६०५१७१०
५	सागर आचार्य	इन्जिनियर		९८४६३९८३४५
६	ई. आशिष थापा	इन्जिनियर	इन्जिनियरिङ	९८६७१८७७५९
७	ई. गणेश पाण्डे	सूचना तथा संचार प्रविधि अधिकृत	सूचना तथा प्रविधि	९८४६१७२२४१
८	भीम प्रसाद श्रेष्ठ	शाखा प्रमुख	शिक्षा शाखा	९८५६०७०९०६
९	खड्ग बहादुर थापा	ज.स्वा.नि.	स्वास्थ्य	९८४६१३६४११
१०	रुपेश कुमार यादव	इन्जिनियर	पुनर्निमाण	९८६९९९९९४४
११	नविन नेपाली	शाखा प्रमुख	रोजगार शाखा	९८४९७०४५४४
१२	भागीरथ अधिकारी	शाखा प्रमुख	वास शाखा	९८५६०५०६६०
१३	पूर्ण बहादुर राना	सव इन्जिनियर	इन्जिनियरिङ	९८५६०५०६२१
१४	प्रकाश खनाल	सहायक लेखापाल	लेखा शाखा	९८५१२०८४०८
१५	राजेश पाण्डे	प्रा.स.	पशु शाखा	९८५७६३०६३२
१६	हुम प्रसाद श्रेष्ठ	प्रा.स.	कृषि शाखा	९८५६०५१०८६
१७	महेन्द्र कुमार श्रेष्ठ	सि.अ.हे.व.	स्वास्थ्य	९८४७५४२४४४
१८	एक बहादुर थापा	सि.अ.हे.व.	स्वास्थ्य	९८५६०५५८२०
१९	केशवराज कोइराला	वडा सचिव	वडा नं. १	९८४६७५७६१२
२०	दिलिप वि.क.	वडा सचिव	वडा नं. ३	९८४६५८५२५०
२१	सरला ढकाल	सहायक पाँचौ	वडा नं. ५	९८४६११६९७७
२२	कुलराज भट्टराई	वडा सचिव	वडा नं. ६	९८४७११५३८९
२३	राम प्रसाद न्यौपाने	वडा सचिव	वडा नं. ७	९८४६१५९७९७
२४	ऐन बहादुर मल्ल	सव ओभरसियर	पुननिर्माण	
२५	डोलराज बस्याल	लेखापाल	लेखा	९८४७०६९९०८
२६	चेतनारायण कँडेल	आन्तरिक लेखा परिक्षक		९८४०८४०८५३
२७	माधव प्रसाद रिजाल	सहायक पाँचौ	वडा नं. २	
२८	रुकमाया थापा	सि.अ.न.मी.	स्वास्थ्य	९८४७०५११७१
२९	शान्ती पाण्डे	सि.अ.न.मी	स्वास्थ्य	९८६७३९४८७९
३०	सरिता न्यौपाने	सि.अ.न.मी.	श्रीकृष्णागण्डकी स्वास्थ्य चौकी	९८५६०५११७५
३१	पिताम्बर राना	M.I.S. अपरेटर	राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जिकरण	९८४७०४३४३४
३२	विना अधिकारी	सव इन्जिनियर	पुननिर्माण	

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	शाखा	सम्पर्क नं.
३३	राम बहादुर सारु	सव इन्जिनियर	इन्जिनियरिङ	९८४६९४०२६८
३४	अन्जना थापा	कम्प्युटर अपरेटर		९८६४३८४६१८
३५	लक्ष्मी नानु राना	कम्प्युटर अपरेटर	प्रशासन	
३६	हेमा थापा	सव इन्जिनियर	इन्जिनियरिङ	९८६७४६१५७६
३७	नारायण पाण्डेय	साक्षरता शिक्षा सहजकर्ता	शिक्षा	९८४६८३८६४३
३८	झमा बहादुर थापा	अपरेटर		९८६६५७३९८२
३९	तलिसरा थापा	ना.प्रा.स.	वडा नं. ७	९८४६८६५५०८
४०	राधा पाण्डे	ना.प्रा.स.	वडा नं ७	९८४६७०३९१५
४१	युवराज थापा	अ.हे.ब.	श्रीकृष्णागण्डकी स्वास्थ्यचौकी	९८५७०३०८९३
४२	रोशनी थापा	अ.न.मी.	आलमदेवी स्थास्थ्यचौकी	९८४७१८०४१५
४३	संजय पाण्डे	अमिन	नापी	
४४	भुमीकला भण्डारी	सहायक चौथो	वडा नं. ४	९८४६८५५३७७
४५	छविलाल भट्टराई	जे.टि.ए.	वडा नं ६	९८५६०५१६९७
४६	मन्जु गुरुङ्ग	सहायक चौथो	राजश्व	९८४६२३११८२
४७	राधा वि.क.	फिल्ड सहायक	राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जिकरण	९८४७२२५४६६
४८	बासुदेव भण्डारी	जे.टि.ए.	वडा नं २	९८५६०५१६४२
४९	लोक बहादुर सिंजापती मगर	अ.हे.ब.	आलमदेवी स्वास्थ्यचौकी	९८४७०४७३६०
५०	बिमल पराजुली	जे.टि.ए	वडा नं. १	९८४६०५५५२२
५१	बुद्धिसरा भण्डारी	अ.हे.ब.	विर्घा स्वास्थ्य चौकी	९८४६५४९७०२
५२	यशोदा पाण्डे	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. ७	९८४९८९९७१०
५३	सानुमाया बराल	अ.न.मी.	विर्घा स्वास्थ्य चौकी	९८४७१४१२९९
५४	सुमन थापा	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. १	९८४७५६४२८५
५५	कोमल राना	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. ३	९८६७६१९७३३
५६	पूर्नीकला गाहा	अ.न.मी	आलमदेवी स्वास्थ्यचौकी	९८४७५८५३६१
५७	पदम पाण्डेय	ना.प्रा.स.	कृषि	
५८	माया राना	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. २	९८६७६०७२३२
५९	प्रशंसा भट्टराई	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. ७	९८६९१४३२०२
६०	जिवन सिंजापती	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	वडा नं. ६	९८२४४८३६९७
६१	दुर्गा न्यौपाने भट्टराई	वडा परिचालक	वडा नं. २	९८४६७३३९०६
६२	बिजु थापा	सहायक अपरेटर		९८६२३८७२१०
६३	दुर्गादेवी पाण्डे	महिला कार्यकर्ता	वडा नं. २	९८६७१६८१०३
६४	बिन्दु भट्टराई	सहायक कम्प्युटर अपरेटर		९८४२८०७३४३
६५	लेखमाया थापा	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. ५	९८६६३५७६०५
६६	लिलाधर बस्याल	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. ७	९८४६६५४६५९
६७	समिर थापा	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. ३	९८४६६५४६५९
६८	गोविन्द लामिछाने मगर	सवारी चालक		
६९	दिपक गाहा	सवारी चालक		
७०	ईश्वर पाण्डे	नगरप्रहरी	सुरक्षा	९८४६६१५५८७

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	शाखा	सम्पर्क नं.
७१	विजय राना	नगर प्रहरी	सुरक्षा	९८४७२२६६६९
७२	दान बहादुर राना	नगर प्रहरी	सुरक्षा	९८६२३८७२६६
७३	अप्सरा पाण्डे	कार्यालय सहयोगी		९८४३८५८२१९
७४	सुस्मिता भट्टराई पाण्डे	कार्यालय सहयोगी		९८६३३४३००७
७५	डालिका पाण्डे	कार्यालय सहयोगी	कृषि शाखा	९८४६४५०८६८
७६	सुनिता बस्याल	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. ७	९८४६८३८६६६
७७	नोठ बहादुर पाण्डे क्षेत्री	कार्यालय सहयोगी	चण्डीभञ्ज्याङ स्वास्थ्य चौकी	५८६७२४८२०१
७८	पूर्ण बहादुर सिंजाली	कार्यालय सहयोगी	वडा नं २	९८४७१४६५१९
७९	भुपालसिंह थापा	कार्यालय सहयोगी	आलमदेवी स्वास्थ्य चौकी	५८६९५८४७६९
८०	बम बहादुर थापा	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. १	९८१२९७५५३१
८१	जमुना राना	कार्यालय सहयोगी	विर्घा स्वास्थ्य चौकी	९८६७१३९३७८
८२	यज्ञमुर्ती पाण्डे	कार्यालय सहयोगी	विर्घा स्वास्थ्य चौकी	५८५६०५०७६४
८३	प्रेमसिंह राना	कार्यालय सहयोगी	श्रीकृष्णागण्डकी स्वास्थ्यचौकी	९८४६१५९७७९
८४	उमादेवी पौडेल	कार्यालय सहयोगी	वडा नं ६	९८६६०६०७५०
८५	श्याम प्रसाद नेपाली	कार्यालय सहयोगी	वडा नं. ४	९८४६५०७६६५

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७६